

**T.C
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
ORTAÇAĞ BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SAFEVÎ DEVLETİ'NİN KURULUŞ DÖNEMİ

Hazırlayan
Mürüvet KARAGÖZ

Danışman
Doç. Dr. Kazım PAYDAŞ

ŞANLIURFA-2010

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	4
Kısaltmalar.....	5

GİRİŞ

I. Safevî Adı.....	6
II. Safevîlerin Menşei.....	6
III. Safevî Toplumunu.....	8
IV. Erdebil Şehri Kuruluşu ve Coğrafi yapısı	10

BİRİNCİ BÖLÜM

SAFEVÎ DEVLETİNİN TARİHİ ARKA PLANI

I. Kara Koyunlular.....	13
II. Ak Koyunlular.....	19

İKİNCİ BÖLÜM

SAFEVÎLERİN SİYASİ TARİHİ

I. Şeyh Safiyüddin Dönemi.....	29
II. Şeyh Sadreddin Musa Dönemi.....	31
III. Hoca Ali Dönemi.....	31
IV. Şeyh İbrahim Dönemi.....	32
V. Şeyh Cüneyd Dönemi.....	33
1. Şeyh Cüneyd'in Anadolu Faaliyetleri.....	34

2. Şeyh Cüneyd'in Karamandaki Faaliyetleri ve Yurt Edinme Çabaları.....	35
3. Şeyh Cüneyd'in Trabzon Seferi.....	36
4. Şeyh Cüneyd-Ak Koyunlu İlişkileri.....	37
5. Şeyh Cüneyd'in Çerkezler Üzerine Sefere Çıkışı ve Şirvanşahlar.....	39
VI. Şeyh Haydar Dönemi.....	41
1. Kızılbaş Adının Ortaya Çıkışı.....	42
2. Şeyh Haydar-Ak Koyunlu İlişkileri ve Şirvanşahlar.....	43
3. Şeyh Haydar'ın Şirvan Seferi ve İsyanı.....	45
4. Şeyh Haydar-Osmanlı İlişkileri	46
5. Şeyh Haydar'ın Yenilgiye Uğratılması ve Ölümü.....	47
VII. Sultan Ali ve Siyasi Faaliyetleri.....	48
VIII. Şah İsmail Dönemi ve Safevî Devletinin Kuruluşu.....	49
1. Şah İsmail'in Siyasi Faaliyetleri	53
2. II. Bayezid Dönemi Osmanlı- Safevi İlişkileri ve Şahkulu Ayaklanması.....	53
3. I. Selim (Yavuz Sultan Selim) Dönemi Osmanlı-Safevi İlişkileri ve Çaldıran Savaşı....	57
4. Amid Kuşatması ve Diyarbekir Beylerbeyliğinin Kurulması.....	61
5. Şah İsmail'in Ölümü.....	65

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAFEVİ DEVLETİNİN İDARİ YAPISI ve MÜESSESELERİ

I. Yönetim.....	67
1. Hükümdar.....	67
2. Veliht.....	68
3. Vali (Beyler Beyi).....	68
4. Halifetü'l Hulefa.....	69
5. Vezaretü'l Buzurg.....	69
II. Ordu.....	70
III. Safevîler'de Sosyo-Ekonomik Hayat.....	71

IV. Safeviler'de Dini Hayat.....	72
V. Mimari Eserler.....	73
Sonuç.....	75
Bibliyografya.....	77

ÖNSÖZ

Kökleri Anadolu'da bulunan bir gövde üzerine yeşeren Safevî Devleti'nin kuruluşu, İran tarihinde dönüm noktası sayılabilecek bir olaydır. Ayrıca bu durum Ortadoğu, Kafkaslar ve Türk-İslam dünyasını da yakından ilgilendiren bir gelişme olmuştur. Çünkü Safevî Tarikatı zamanla Anadolu'dan beslenerek bir devlet haline gelmiş, tarikatın şeyhleri de şahlığa çıkarak Osmanlı devletine kafa tutan bir güç haline gelmişlerdir. Şeyh Safiyüddin ile temelleri atılan Safevîyye Tarikatı Şeyh Cüneyd ve onun oğlu olan Şeyh Haydar ile beraber yurt edinme ve devlet kurma çabalarına dönüşmüş; bu çabalar nihayet Şah İsmail'le beraber amacına ulaşmıştır.

Osmanlı İran-Safevi İlişkileri çerçevesinde ele alınan Safevî Devleti tarihinin daha çok kuruluş dönemini üç bölüm halinde ele alarak incelemeye çalıştım. Birinci bölümde Safevî devleti kurulmadan önce Anadolu'daki siyasi yapı ile Ak Koyunlu ve Kara Koyunlu devletlerini ve buna bağlı olarak Anadolu'nun böyle bir devletin zeminini oluşturmasına müsaade etmedeki sosyal, siyasal, ekonomik ve dini faktörlerin ne şekilde etkisinin olduğunu incelemeye çalıştım. İkinci bölümde, Şeyh Safiyüddin ile başlayan Şeyhlik müessesesinin daha sonraki süreçlerde belli bir taraftar kitlesine sahip olduktan sonra Şeyh Cüneyd ve oğlu Şeyh Haydar döneminde yurt edinme çabaları ile tezime devam ederek Şah İsmail ile beraber Safevî Devleti'nin kuruluşunu anlatmaya çalıştım. Üçüncü bölümde ise Safevî Devleti'nin kurum ve müesseseleri ile bunların oluşum ve çalışma şekillerinden bahsederek tezimi tamamladım.

Tezimi hazırlarken katkılarından dolayı başta Danışman Hocam Doç. Dr. Kazım Paydaş'a, yardımlarından dolayı çok değerli ailem ve sevgili eşime, ayrıca çalışmam sırasında emeği geçen herkese Teşekkürler...

Mürüvet KARAGÖZ

Şanlıurfa, 2010

KISALTMALAR

Age Adı Geçen Eser

Agm Adı Geçen Makale

Agt Adı Geçen Tez

b. Bin (İbn)

Bkz. Bakınız

Çev. Çeviren

D.İ.A Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

E.İ Encyclopaedia of İslam

H. Hicri

Haz. Hazırlayan

Hız. Hazreti

İ. A İslam Ansiklopedisi

M. Miladi

MEB Milli Eğitim Basımevi

Neşr. Neşreden

Trc. Tercüme Eden

TTK Türk Tarih Kurumu

Vol. Volüm

Yay. Yayınları

GİRİŞ

I. Safevî Adı

Ak Koyunlu hanedanının yıkıntıları üzerine XVI. yüzyıl başlarında kurulmuş olan Safevî Devleti,¹ adını Safevî Tarikatı'nın kurucusu², aynı zamanda ilk şeyhi³ Şah İsmail'in büyük cediti Şeyh Safiyüddin Erdebilî' den almaktadır.⁴

II. Safevîlerin Menşei

Safevîlerin dini, etnik ve mezhebi açıdan menşeleri Safevî tarihi ile ilgili olarak en çok tartışılan konuların başında gelmektedir. Soylarının Hz. Ali'ye dayanıp dayanmadığı konusu en ihtilafli olan konuların başında gelmekle beraber, etnik açıdan Türk kökenli olup olmaması meselesi de tartışılan konuların başında gelmektedir.

Safevîlerin Hz. Ali'nin soyundan gelip gelmedikleri ile ilgili olarak Şihabüddin Kaşanî tarafından istinsah edilen bir nüshaya göre Safevîlerin "Seyyid" oldukları belirtilerek soyları Hz. Ali' ye kadar ulaştırılmaktadır. Yine Saffatü's- Safa⁵ nüshalarından da faydalanılarak birçok klasik eserde Safevîler'in "Seyyid" oldukları belirtilmektedir. Bunun yanı sıra

¹ Joseph Von Hammer, *Osmanlı Tarihi*, C. I, Çev. Mehmet Ata, Bu günkü dille özetleyerek yeniden yazan Abdulkadir Karahan, MEB Yay., İstanbul 1991, s. 339.

² Behset Karaca, "Safevî Devleti'nin Ortaya Çıkışı ve II. Bayezid Dönemi Osmanlı – Safevî İlişkileri" *Türkler Ansiklopedisi*, C. IX, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 409.

³ Shahi Ahmadov, "Azerbaycan'da Şiîliğin Yayılma Süreci", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2005, s. 47.

⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. II, TTK Yay., XIII. Dizi-Sa., 16b5, s. 225. ; Walther Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, TTK Yay., Ankara 1992, s. 5; Tahsin Yazıcı, "Safeviler", İA, C. X, İstanbul 1980, s. 53.

⁵ Safevî Şeyhlerinden, Şeyh Sadreddin Musa döneminde ve onun isteği ile İbn Bezzaz lakaplı derviş Tevekkül b. Hacı Erdebilî tarafından yazılmış, Safevîlerin soyu hakkında bilgi veren en eski eserdir.

Safevîlerin nesebine dair Saffetü's- Safa'ya yakın bir döneme ait iki önemli kaynaktan biri olan Ruzbihan' da Safevîler'in Seyyid, etnik açıdan da Kürt olduklarına dair açık bir bilgi verilmemiş olmakla beraber sadece Şeyh Haydar anlatılırken İranî vasıflar taşıdığı ifade edilmiştir. Tarikatın şeklinin Şeyh Cüneyd tarafından değiştirildiği ve Seyyidlik iddiasında bulunduğu dair üstü örtülü bir şekilde ilk defa bu eserde bilgi verilmektedir. Seyyidlikten bahseden ikinci kaynak ise; Kemal Paşa-zâde'nin Kızılbaşlara karşı verdiği fetvasında geçmektedir. Dönemin Şeyhülislamı Safevîlerin Seyyid olmadıklarını, sahtekârlık yaptıklarını ileri sürmektedir.⁶ Ancak Bizans edebi geleneklerinde yazılmış son tarihi eser olarak kabul edilen Ekthesis Kroniğinde ise Şeyh Cüneyd'in oğlu Şeyh Haydar ve onun oğlu Şah İsmail'in Hazreti Muhammed'in damadı, Hz. Ali'nin soyundan geldiği belirtilmektedir.⁷ Şeyh Safiyüddin dönemine bakıldığında ise onun çağdaşı olan dini liderler Seyyid, Mir ve Şah ünvanlarını kullanmalarına rağmen Safiyüddin'in Şeyh ünvanını kullanıyor olması da dikkat çekicidir.⁸

1334 yılında Şeyh Safiyüddin'in ölümünün ardından yerine geçen oğlu Sadreddin Musa hacca gittiğinde, Medine Sultanı Şehabeddin Ahmed b. Hüseyin'e soy zincirinin on iki imamdan yedincisi olan Musa Kâzım'a oradan da Hz. Ali'ye dayandırarak peygamber soyundan geldiklerini soruşturup onaylatmış böylece Seyyidlik iddialarını belirginleştirmiştir.⁹ Ancak Safevi ailesinin bu durumu netlik kazanmış değildir. Çünkü Safevîler'in tarihi ile ilgili eserlerde soyları ile ilgili olarak çeşitli menkıbeler bulunmaktadır. Ancak Safevî Şeyhlerinin biraz da bilinçli olarak sosyal ve politik amaçlarına hizmet etmek amacı ile uydurulduğu düşünülen bu duruma göz yumdukları ifade edilmektedir.¹⁰

Çağdaş yazarlardan Abdülbaki Gölpınarlı ise Safevîlerin soyunun Ehl-i Beyte dayandığından bahsetmektedir. O, Safevîlerin soyunun ehli beyte dayandığı görüşünü özellikle Ayasofya'da 3099 numarada kayıtlı bir el yazmasına dayandırmaktadır.¹¹

Safevîler'in etnik açıdan özellikle İran âlimlerinden Ahmed Kesrevî'nin ileri sürdüğü görüşe göre Kürt menşelidirler.¹² Bu görüş daha sonra Türk tarihçilerinden Zeki Velidi Togan

⁶ Yusuf Küçükdağ, "Safevîlerin Nesebine Farklı Bir Bakış", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Vol., 2/6, 2009, s. 416.

⁷ Dean Sakel, "Ekthesis Kroniki'nin Ak Koyunlular'ın Çöküşü Ve Safevîler'in Doğuşu Hakkında Verdiği Bilgiler", *I. Uluslar arası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri*, Diyarbakır 2005, s. 567.

⁸ H. Mustafa Eravcı, "Safevî Hanedanı", *Türkler*, C.IX, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 882.

⁹ Behset Karaca, "Safevî Devletinin Ortaya Çıkışı", s. 410

¹⁰ Mirza Abbaslı, "Safevîlerin Kökenine Dair", *Belleten*, C.XL, sayı 157, Ankara 1976, s. 287.

¹¹ Abdülbaki Gölpınarlı, *100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatler*, İstanbul 1969, s. 232.

tarafından da doğrulanmıştır.¹³ Zeki Velidi Togan'ın bu husustaki kanaati şu şekildedir; “Cedlerinin dili Azeri Farsçası olup, İlhanlılar devrinde Türkleşmiş ve Türkmenler arasında Şeyh ve Mürşid sıfatı ile sokulmuşlardır”. Osmanlı kroniklerinden Hulvî eserinde muhtemelen Saffatü's- Safa nüshalarından alıntılar yaparak Şeyh Safiyüddin'in hem Kürt hem de Seyyid olduğuna değinmektedir.¹⁴ Faruk Sümer ise “Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkmenlerinin Rolü” adlı eserinde Safevîlerin Seyyidlikle bir alakalarının olmadığını, etnik açıdan Fîrûz Şah adlı Sincar'lı bir Kürt'ün neslinden geldiklerini ifade ederek; Safiyüddin'in atası Fîrûz Şah, Kürtler'in X. Yüzyılda Azerbaycan ve Errân'a yayılmaları sırasında Erdebil'e gelerek buraya yerleşmiş olduklarını ifade etmektedir.¹⁵ Ancak Azeri bir tarihçi olan Mirza Abbaslı Safevi Hanedanı'nın Erdebil ve çevresinde yaşamış köklü Azerbaycanlılar olduğunu, Şeyh Safiyüddin'in kendi zamanında Türk Oğlu, Türk Piri olarak anıldığını belirtmiştir.¹⁶ V.V. Barthold, Safevîlerin aynı şekilde etnik açıdan Türk olduklarını belirtmektedir. O, bu görüşünü Azerbaycan halkının o dönemde Türk olması ile açıklamaktadır.¹⁷

Tüm bu görüşlerin yanı sıra bu günkü Milli İnan Devleti, bu kutsi menşelerini kabul etmemekte; Safevîlerin kendilerinin bile bu mensubiyetin doğruluğundan şüpheleri olduğunu ifade etmektedir.¹⁸

Safevîlerin menşeleri ile ilgili olarak tartışılan konulardan biri de mezheplerinin ne olduğu meselesidir. Çağdaş oryantalist V.V. Barthold, Şeyh Safiyüddin'in Şiî olmadığını, Sünni akideye bağlı Şafî olduğunu belirtmektedir.¹⁹ Safiyüddin'in yaşadığı Erdebil şehri ve buna bağlı aşağı yukarı yüz kadar köy nüfusunun büyük çoğunluğu Şafî mezhebinden oluşuyordu. Bunların da büyük çoğunluğunun Safiyüddin'in müridleri olmaları bu durumu doğrular niteliktedir.²⁰ Ancak Abdülbaki Gölpınarlı Safvetü's- Safa'daki bazı ifadelere dayanarak Şeyh Safiyüddin'in Ehl-i Sünnet mezheplerinden birine bağlı oluşunu ihtiyatla

¹² Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Safevîler Devleti*, Bakü 1993, s. 34.

¹³ Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkmenlerinin Rolü*, Ankara 1976, s. 1–2; Zeki Velidi Togan, “Azerbaycan”, İ.A., C.II, İstanbul 1970, s. 112.

¹⁴ Yusuf Küçükdağ, “Safevîlerin Nesebine Farklı Bir bakış”, s. 416.

¹⁵ Faruk Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu*, s. 1–2.

¹⁶ Behset Karaca, “Safevî Devletinin Ortaya Çıkışı”, s. 409.

¹⁷ Shahi Ahmadov, *a.g.t.*, s. 55.

¹⁸ Walther Hinz, *a.g.e.*, s. 6.

¹⁹ Shahi Ahmadov, *a.g.t.*, s. 55.

²⁰ Hamd-Allah Mustawfi, *Nuzhat-Al- Qulub*, Translated By G. Le Strange, Leyden: E. J. Brill, London 1919, s. 84.

karşulamakta, onun bu durumunun şüpheli olduğunu ifade etmektedir.²¹ Daha sonraki konularda ayrıntılı olarak ele alınacak mezhep meselesi Şeyh Ali döneminde belirginleşip, Seyyidlik iddiası şeklinde ortaya çıktıktan sonra Şeyh Cüneyd döneminde farklılaşarak Şîî bir eğilime dönüşecek, arkasından oğlu Haydar döneminde bu düşünce kılık değiştirerek Kızılbaşlık adı altında yürütüldükten sonra, Şah İsmail ile beraber resmi bir görünüme bürünecektir.

III. Safevî Toplumu

Safevî Devleti'ni kuran ve ayakta tutan unsurun menşelerine baktığımızda bunların bir kısmının özellikle Timur zamanında Anadolu'dan kendisi ile birlikte Erdebil'e götürdüğü Türkmenler olduğu görülmektedir.²² Buraya götürülen Türkmenlerin bir kısmı Şeyh Ali tarafından serbest bırakıldıktan sonra, bir kısmı Erdebil'de kalmış; bir kısmı da memleketlerine geri dönmüşlerdi. Özellikle Erdebil'e yerleştirilen Rumlu isimli Türkmen kabilesi, Erdebil'de bir mahalleye yerleştirildikten sonra ortaya çıkan Kızılbaş kabilelerinin en kuvvetlisini oluşturmaktaydı.²³ Anadolu'nun doğu ve güneydoğusundan göç edip İran'a giden Türkmenler, buraların nüfusunu büyük ölçüde düşürdüğü gibi, Safevî Devleti'nin oluşumuna da büyük ölçüde katkı sağlamışlardır. İran'a göç eden bu Türk nüfusunun İran'daki Şîîlerden ayırt edilebilmesi için de kendilerini Kızılbaş olarak niteledikleri görülmektedir.²⁴

Safevî Devleti'nin kuruluşunda ve zamanla Türk boyları tarafından beslenmesinde etkili olan Türk boylarının başlıcaları olan; Şamlı, Ustaçlı, Afşar, Dulkadir, Tekeli, Kaçar, Rumlu gibi kabileler birinci derecede etkili olan kabilelerdi. Bunların yanı sıra Bayat, Baharlı, Bozcalı, Acurlu, Hımslı, Varsak gibi kabileler ikinci derecede etkili olan kabileler olmuştur.²⁵ Yine Diyarbekir Eyaleti'nden Bağdat'a kadar olan bölgede yaşayan diğer topluluklar arasında

²¹ Abdalbaki Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şîîlik*, İstanbul 1987, s. 172.

²² Safevî Devletini kuran ve ayakta tutan Türkmen oymakları hakkında geniş bilgi için Bkz. Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkmenlerinin Rolü*, Ankara, 1976; Tufan Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri*, Ankara 1997.

²³ Tahsin Yazıcı, "Safevîler", İ.A., MEB, İstanbul 1980, s. 53.

²⁴ Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 3.

²⁵ Behset Karaca, *a.g.m.*, s. 410; Daha Fazla bilgi için Bakınız Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu; Haydar Çelebi Ruznâmesi*, Baskıya Haz. Yavuz Senemoğlu, s. 30–32.

kalan Uyratlar, Celayirliler ve Sulduslar Safevî Devletinin kurulmasında üçüncü derecede rol oynayan kabileler olmuşlardır.²⁶

İran'a Anadolu'dan bu şekilde yapılan nüfus hareketleri, özellikle yukarıda da belirttiğimiz gibi kalabalık Türk boylarının İran'a göç etmesi, daha çok Güneydoğu Anadolu'daki Türk nüfusun büyük ölçüde azalmasına neden olmuştur. Öyle ki Osmanlılar bunların yerini doldurmak için Sünni Kürt aşiretlerini bölgeye getirip yerleştirmek durumunda kalmışlardır. Böylece Osmanlılar Eyyubilerde olduğu gibi Safevîlerle aralarında bir tampon bölge de oluşturmuş oluyorlardı.²⁷

Safevî Devleti daha kurulmadan önce Anadolu'daki Türkmenler İran'a sürekli göç ettikleri gibi Safevî Devleti kurulduktan sonra da Anadolu'dan beslenmeye devam etmişlerdir. Göç eden Türkmenler toplumsal ananelerine bir süre bağlı kalmışlarsa da; özellikle Şah İsmail'in Safevî Devletini kurması ile beraber gerçek Türk kimliğinden hızla uzaklaşarak zamanla Farslaşmaya başlamışlardır.²⁸

III. Erdebil Şehri Kuruluşu ve Coğrafi Yapısı

Azerbaycan'da yer alan tarihi Erdebil şehri Tebriz'e birkaç mil uzakta Hazar denizine açılan bölgede yer alır. Burası aynı zamanda Taliş- Gilan bölgesini tamamen kontrol altına alabilecek bir konuma sahip olup;²⁹ Hamd-Allah Mustawfi buranın ikliminin oldukça soğuk olduğunu belirtmektedir. Tahıllar dışında tarım yapılamayan Erdebil'de su ihtiyacı Sablan dağından akan akarsulardan temin edilmektedir.³⁰ Suların bol olması burada hemen her evin avlusunda bir meyve bahçesi olmasına olanak sağlamıştır. Bundan dolayı 1637 yılında burayı ziyaret eden Olearius Erdebil'i uzaktan bir ormana benzetmiştir.³¹

²⁶ Muammer Gül, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hâkimiyeti*, Yeditepe Yay., İstanbul, s. 160.

²⁷ Aygün Attar, "Ortaçağ Türk Diploması Tarihi Açısından Diyarbakır.(XI-XV. Yüzyıllar Arasında Güneydoğu Anadolu'nun Etnik ve Siyasi Tarihi üzerine Bir Deneme)", *I. Uluslar arası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri, Diyarbakır 2004*, s. 435.

²⁸ Mehmet Saray, *Azerbaycan Türkleri Tarihi*, Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi Serisi I, İstanbul 1993, s. 13,14.

²⁹ Michel M. Mazzaoui, *The Origins Of The Safawids*, Franz Steiner Verlag gmbh. Wiesbaden 1972, s. 44.

³⁰ Hamd-Allah Mustawfi, *Nuzhat-Al- Qulub*, Translated By G. Le Strange, Leyden: E. J. Brill, London 1919, s. 83.

³¹ Mirza Bala, "Erdebil", İ.A, C.IV, İstanbul 1980, s. 289.

Şehrin ilk olarak kimler tarafından kurulduğu bilinmemekle beraber,³² eski Arap kaynaklarında Erdübîl, X. yüzyılda yazılan Farsça Hudûdül- âlem’de Erdebil, şeklinde geçen Erdebil şehrinin kuruluşunu, Ortaçağ Arap ve Fars coğrafyacıları Sâsâni Hükümdarı II. Yezdicerd’in oğlu Fîrûz dönemine (459–484) kadar götürürler. İslam fetihlerinden önce Sasani Devleti’ne katılan Azerbaycan hâkiminin başşehri olan Erdebil, Hz. Ömer devrinde Azerbaycan valiliğine tayin edilen Huzeyfe b. Yemân zamanında günlerce süren savaşın ardından antlaşma ile 642 yılında fethedilmiştir. Hz. Ali zamanında ise Azerbaycan valisi olan Eş’as b. Kays halkının çoğununun Müslüman olduğu Erdebil’e bazı Arap aşiretlerini de yerleştirerek burayı daha da büyük bir şehir haline getirmiştir.³³

Erdebil şehri İslam tarihinde hilafet aleyhtarı bir yer olarak bilinir. Burada Bâbek liderliğinde gelişen Hürremiye hareketinin bastırılmasının ardından hilafet aleyhtarı isyanların merkezi olmaya devam etmiştir. Arap hilafetinin sarsıldığı dönemlerde IX. yüzyılın sonlarında Erdebil Sacoğullarının kurduğu emirliğin merkezi oldu. Selçukluların son devirlerinde ise Azerbaycan Atabeglerinin ellerinde bulunuyordu. X. ve XII. yüzyıllarda iktisadi ve içtimai açıdan gelişmiş bir şehir haline getirilen Erdebil şehri, XIII. yüzyılda Gürcülerin, on yıl sonra da Moğolların istilasına uğramaktan kurtulamamıştır.³⁴ Orta çağ arap coğrafyacılarından Yakut el- Hamevî h.617/m.1220 yılında Erdebil’i ziyaret ettiğinde buranın büyük ölçüde Moğollar tarafından alındığını ve aynı zamanda şehre büyük zararlar verdiklerinden bahsetmektedir.³⁵ Ancak, kısa bir süre sonra toparlanan Erdebil şehri 1298 yılında İlhanlı Gazan Mahmud Han zamanında Azerbaycan’ın en gelişmiş bölgelerinden biri haline getirildi.³⁶

Safevîlerin merkezi konumunda bulunan tarihi Erdebil şehri aynı zamanda Azerbaycan’ın en eski kültür merkezlerinden de biridir.³⁷ Hamd-Allah Müstawfî, Şeyh Safiyüddin’in ölümünden dört yıl sonra kaleme aldığı Nuzhat-Al- Qulub adlı eserinde, buranın dördüncü iklimde olduğunu, halkının çoğunluğunun Şafî mezhebi mensubu ve Şeyh Safiyüddin’in müridi olduklarını belirtmektedir. Safevîler’in merkezi konumundaki Erdebil şehri başta küçük bir kasaba iken kısa bir süre sonra önemli bir merkez haline gelmesinde şüphesiz Safevîlerin etki ve katkısı kadar, kasabanın coğrafi yapısının da büyük bir etkisi

³² R. N. Frye, “Ardabil”, C. I, E. I., Leiden 1967, s. 625.

³³ Aliyev Salih Muhammedoğlu, “Erdebil”, DİA, C. XI, İstanbul 1995, s. 276.

³⁴ Aliyev Salih Muhammedoğlu, “ Erdebil”, s. 276, 277.

³⁵ Michel M. Mazzaoui, *The Origins Of The Safawids*, s. 44, 45.

³⁶ Aliyev Salih Muhammedoğlu, “ Erdebil”, s. 276, 277.

³⁷ Shahi Ahmadov, *a.g.t.*, s. 46.

bulunmaktadır. Özellikle XIII. yüzyılın ortalarında Bağdat ve Irak'ın önemini kaybetmesi üzerine Azerbaycan'ın önem kazanması, buranın da önemini artırmıştır. Azerbaycan'ın merkez şehri Tebriz ile beraber Azerbaycan ülkesi Müslüman dünyasında yavaş yavaş önem kazanmaya başlamıştır. Bağdat ise Moğolların buradan ayrılmasından kısa bir süre sonra, Sultaniye'yi yeni başkentleri olarak ilan etmiş ve geç İlhanlı dönemlerine kadar da bu özelliğini korumuştur.³⁸

İlhanlı Gazan Han zamanında Erdebil şehrinde yaşayan Safiyüddin'in kurucusu olduğu sûfi ocağının şehrin gelişiminde ve manevi hayatında büyük etkisinin olduğunu belirttik. Bundan dolayı da Gazan Han ile Vezirinin Safiyüddin'i desteklediği belirtilmektedir. Erdebil, Safiyüddin'in ölümünden sonra oğlu, torunu ve torunzâdesi dönemlerinde de önemli bir merkez olma özelliğini devam ettirdi. Erdebil dışına da şöhretleri yayılan Erdebil Şeyhleri Osmanlı Padişahlarınca da saygı görür; öyle ki Erdebil tekkesi şeyhlerine her yıl Çerağ akçesi adı altında hediyeler gönderirlerdi.³⁹ Bu çerağ akçeleri öyle muntazam gönderilirdi ki, bir defasında aksadığında Şeyh Cüneyd Edirne'deki Osmanlı Padişahı Sultan Murad'a şikâyetle bile bulunabilmiştir.⁴⁰ Ancak bu durum daha ileride de görüleceği gibi Safevî şeyhlerinin niyetlerini ortaya koyması ile değişmiş Fatih döneminde çerağ akçesi bir daha ödenmeyecek şekilde kesilmiştir.⁴¹

Erdebil şehrinin Safevîlere geçişi Şeyh Ali döneminde olmuştur. Türk hükümdarlarından olan Timurleng Osmanlı padişahı Yıldırım Bayezit'i Anadolu'da yenilgiye uğrattıktan sonra, sefer dönüşü Şeyh Hoca Ali'yi Erdebil zaviyesinde ziyaret etmiş;⁴² bu ziyaret sonucunda Şeyh Ali Timur'u etkilemiş olacak ki üzerinde büyük bir nüfuza sahip hale gelmiştir. Bundan dolayı da Erdebil, kendisine Timur tarafından köyleri ile birlikte verildi. Ayrıca, bu arazi içinde her türlü kayıt ve şarttan bağımsız olarak müstakil hareket etme hakkı da tanındı. Şeyhin Timur üzerindeki nüfuzu, ona başka türlü kazanımlar da sağlamıştır. Bunlardan biri de Timur'un Anadolu'dan beraberinde getirdiği ve Şeyh Ali'nin şefaati ile serbest bırakılan Türkmenlerin müridi aynı zamanda fikirlerinin tabî yayıcısı olmalarını sağladı.⁴³

³⁸ Michel M. Mazzaoui, *A.g.e.*, s. 44.

³⁹ Tahsin Yazıcı, "Safevîler", s. 53.

⁴⁰ Behset Karaca, "a.g.m.", s. 412.

⁴¹ Yusuf Küçükdağ, "a.g.m.", s.420.

⁴² Walther Hinz, *a.g.e.*, s. 8.

⁴³ Tahsin Yazıcı, "Safevîler", İ. A., MEB, C. X, s. 53.

BİRİNCİ BÖLÜM

SAFEVÎ DEVLETİNİN TARİHİ ARKA PLANI

Safevî Devleti'nin kurulduğu coğrafyada hüküm sürmüş olan Kara Koyunlu ve Ak Koyunluların Safevîler ile olan ilişkileri, daha çok Ak Koyunlu-Kara Koyunlu çekişmesinde, Ak Koyunluların Safevîlerin siyasi ve askeri gücünden faydalanmak gayesi ile Safevî şeyhlerini evlilikler yoluyla kendi tarafına çekmeleri ile şekillenmiştir. Her ne kadar durum, bu şekilde değerlendirilse de çıkar ilişkisi, zaman zaman Safevî- Kara Koyunlu, çoğunlukla da Safevî- Ak Koyunlu yakınlaşmasına dönüşmüştür. Bu durumu Özellikle Şeyh Cüneyd'in babası, Şeyh İbrahim öldüğünde yerine geçen amcası Cafer, Şeyh Cüneyd'e karşı oğlunun kayınpederi olan Kara Koyunlu Cihanşah'tan destek alarak onu Erdebil'den bir nevi sürgün etme örneğinde görmekteyiz. Ancak zamanla Şeyh Cüneyd'in güçlenmesi ile beraber Uzun Hasan onun siyasi ve mürit gücünden yararlanma gayesi ile onu kızkardeşi Hatice Begüm ile evlendirerek onun bu gücünden yararlanmaya çalışmıştır. İleride daha ayrıntılı olarak bahsedeceğimiz gibi bu çıkar çatışmasından Safevîler galip gelerek devletlerini kuracaklardır. Bu yönü ile Kara Koyunlu ve Ak Koyunluların siyasi tarihine bakmamız konumuz açısından önem arz etmektedir.

I. Kara Koyunlular (1376- 1469)

Kara Koyunlu ve Ak Koyunluların menşeleri henüz tam olarak aydınlatılamamış olmakla beraber;⁴⁴ Kara Koyunluların XIV. yüzyılın ikinci yarısında, Van Gölü kıyısındaki Erciş mıntıkası merkez olmak üzere kuzeyde Erzurum ve güneyde Musul havalisine kadar

⁴⁴ John Andrew Boyle, "İran'ın Milli Bir Devlet Olarak Gelişmesi", Çev. Berin U. Yurdadog, Belleten, Cilt XXXIX, sayı; 156, s. 653.

uzanan Doğu Anadolu Bölgesinde devlet kuran bir Türkmen kabilesi oldukları bilinmektedir.⁴⁵ Kendilerine Baharlı kabilesinin Baranlı şubesinden olmalarından dolayı⁴⁶ Bâranlılar veya Bâranîler de denilen Kara Koyunluların Oğuz boyuna mensup olduğu düşünülmektedir. Moğol istilasını sebebiyle Maverâünnehir ve Horasan'dan göç eden Kara Koyunlu ve Ak Koyunlular Batı Moğolları olan İlhanlı dönemi Argun Han zamanında Türkistan'dan gelip Yukarı- Fırat ve Dicle ırmakları bölgelerine yerleştiler. Konar Göçer bir Türkmen oymağı olan Kara Koyunlular yazları Aladağ yaylalarında, kışları da Diyarbakır ve Fırat yörelerinde oturlardı.⁴⁷ Ancak Minorsky Kara Koyunlu ve Ak Koyunluların XI. yüzyılda Selçuklularla birlikte gelen kabilelerden olduklarını bildirmektedir. Bunların varlığı XIII. yüzyıldaki Moğol fetihlerinden sonra fatihlerin bu yeni tabakası tarafından maskelendiği yönündedir.⁴⁸ Michel M. Mazzaoui ise Timur'un ölümünden sonra Kara Koyunluların kendi yaşam tarzlarına uygun olacağını düşündükleri İran, Kuzey Irak ve Doğu Anadolu'ya gelip yerleştiklerini belirtmektedir.⁴⁹

Kara Koyunlu ve Ak Koyunluların siyasi bakımdan önem kazanmaları İlhanlı hükümdarı Ebû Said Bahadır Han'ın ölümü ile ortaya çıkan Moğol Noyanlarının çıkardığı iç karışıklıklar ile başlar. 1333 yılında Anadolu'yu gezen meşhur Seyyah İbn Battuta, Erzurum'a gelmiş ve bu şehrin büyük bir bölümünün iki Türkmen oymağının Kara ve Ak Koyunluların mücadelesi yüzünden harap bir hale geldiğini belirtmiştir.⁵⁰

XIV. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan Kara Koyunlu Beyliği'nin temelleri ise Kara Koyunlu oymağının en büyük kollarından olan Baharlı kolunun lideri Bayram Hoca'nın oğlu veya kardeşi Kara Mehmet tarafından atılmıştır. Kara Mehmet'in babası veya amcası Bayram Hoca, Celâyirliilerden Sultan Üveys zamanında Kara Koyunlu oymağının başı olmuş, Sultan Üveys'in ölümünden sonra da Celâyirliilere bağlı kalmak suretiyle Musul, Erciş ve Sincar'ı ele geçirmiştir. 1380 yılında Bayram hoca'nın ölümünün ardından yerine geçen Kara Mehmet yine Celâyirliilere sadık kalarak, babasının elinde tuttuğu yerlere sahip olmuş; oymak beyi olarak kızını Celâyirli hükümdarı Sultan Ahmet'e vermek suretiyle de onunla olan ilişkisini

⁴⁵ M. Çetin Varlık, "Kara Koyunlular", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. VIII., Kombassan Yay., Konya, 1994, s. 442.

⁴⁶ M. Fuat Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, İstanbul 1981, s. 292.

⁴⁷ Ali Sevim, *Türkiye Tarihi I*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK Yay., s. 347.

⁴⁸ John Andrew Boyle, "a.g.m.", s. 652.

⁴⁹ Michel M. Mazzaoui, *A.g.e.*, s. 10.

⁵⁰ İbn Battuta, *Seyahatname*, Trc. Şerif Paşa, C. II, İstanbul 1933, s. 328; İsmet Parmaksızoğlu, *Tarih boyunca Kürttürkleri ve Türkmenler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1983, s. 31.

kuvvetlendirmişti. 1387 yılında Tebriz'e de hâkim olan Kara Mehmet daha sonra bu şehri Timur'a bırakmaya mecbur oldu. Ancak şehre ikinci kez sahip olduğunda ise Timur'a karşı Memluklu hükümdarı Berkuk adına hutbe okutmak suretiyle ona tabi hale geldi. Kara Mehmet 1390 yılında beylik rekabeti sebebi ile kardeşinin oğlu Hüseyin Beyoğlu Kara Hasan ile Suriye'de yaptığı bir çarpışmada hayatını kaybetti.⁵¹

Kara Mehmet'in ölümünün ardından Kara Koyunlu Türkmenlerinin bir kısmı oğullarından Mısır Hoca'nın etrafında toplanmaya başladılar. Ancak çok geçmeden Kara Koyunluları devlet haline getirecek olan Kara Yusuf babasının yerine geçti.⁵² Ardından Kara Yusuf 1410 tarihinde ailesinin Celâyir hanedanının vassalı olarak elinde bulundurduğu Tebriz'in bağımsız hâkimi oldu. Gerek kendisi ve gerekse oğulları Doğu İran'daki Timurlulara karşı genellikle başarılı savaşlar yaptılar.⁵³ Ancak Timur tehlikesi ve tehdidi daha da artınca Kara Yusuf Osmanlı Devleti'ne sığınmak zorunda kaldı. Osmanlı Sultanı Bayezit'in onu kabul etmesi Timur ile Bayezit arasında meydana gelen savaşın başlıca bahanesini teşkil etmekle beraber, ancak 1405 yılında Timur'un ölümü ile rahat bir nefes alabilmiştir.⁵⁴

Tebriz'den sonra Azerbaycan'a da hâkim olan Kara Yusuf Timur'a tabi olduktan sonra Diyarbakır'ı başkent edinmiş olan Ak Koyunlu Beyi Kara Osman'ı da bozguna uğratarak daha güçlü hale gelmesini sağlamıştır. Kara Yusuf ise Tebriz'i başkent yaptıktan sonra oğlu Pîr Budak'la birlikte burada hükümdarlığını ilan ederek adlarına para bastırılmışlardı. Celâyirli Ahmet de baba ile oğlun bu müşterek hâkimiyetini kabul ettiyse de bu durumdan rahatsız olmuyor da değildi. 1410 yılında Kara Yusuf ile Ahmet'in arasında yaylak nedeni ile bir anlaşmazlık çıktı. Bunun sonucunda Ahmet Kara Yusuf'u yola getirmek niyeti ile kalabalık bir ordu ile yola çıkarak Tebriz'i işgal ederek Kara Yusuf'un oğlu Şah Mehmet'i tutsak aldı. Bu sıralarda Kara Yusuf Erzincan'ı kuşatmakta idi. Durumu haber alan Yusuf Azerbaycan'a döndü. Sultan Ahmet'e ricada bulunarak aralarındaki anlaşmayı hatırlattı. Ancak kalabalık ordusuna güvenen Ahmet bu ricayı kabul etmedi. Bunun üzerine harekete geçen Kara Yusuf, Ahmet'i yapılan savaşta mağlup etti. Yenilen Ahmet kaçmaya

⁵¹ Ali Sevim, *a.g.e.*, s. 347.

⁵² Nizameddin Şami, *Zafer-nâme*, Trc. Necati Lugal, Ankara 1949, s. 146.

⁵³ John Andrew Boyle, "a.g.m.", s. 653.

⁵⁴ İsmail Aka, "Selçuklu Sonrası Orta Doğu'da Türk Varlığı", *Türkler*, C. VI. s. 840; İsmet Parmaksızoğlu, *Tarih Boyunca Kürttürkleri ve Türkmenler*, s. 32, 33; Şükrü Kaya Seferoğlu, *Türk Devletleri Tarihi*, Azerbaycan Kültür Derneği Yay., Ankara 1986, s. 137.

çalışırken saklandığı yerden çıkarılarak ordu erkânının ısrarı üzerine öldürüldü. Aynı şekilde Adilceviz kalesinde hapis bulunan oğlu Alaüddevle de aynı akıbete uğratıldı.⁵⁵

Bu başarı üzerine Kara Yusuf oğlu Şah Budak'ı hükümdar ilan ettikten sonra derhal Irak üzerine sefere çıktı. Burayı aldıktan sonra oğlu Şah Mehmet'i Bağdat'a vali olarak tayin etti. Arkasından ikinci kez Ak Koyunlu beyini barışa zorladıktan sonra Ak Koyunlu müttefiki olan Şirvan ve Gürcistan hükümdarlarını da yenilgiye uğrattı. Acem Irak'ına da hâkim olmayı başaran Kara Yusuf, ayrıca Gaziantep yörelerine kadar akınlar yaparak bölge hükümdarlarının dikkatini üzerine topladı.⁵⁶ Kara Yusuf'un 1419 yılındaki bu başarıları Timur'un oğlu Şahruh'un dikkatini çekiyordu. Şahruh'a tabi olan Ak Koyunlular ile diğer devletlerin yenilgileri, Kara Yusuf'a karşı herhangi bir hareketin başlatılmaması, Timurlular'ın zayıf bir durumda olduğu hissini uyandırıyor. Bu amaçla çok geçmeden 1420 yılında Şahruh Kara Yusuf'a karşı harekete geçti. Bu duruma Kara Yusuf karşı çıktıysa da ağır hasta olması nedeniyle ordusu ile ancak Tebriz yakınlarındaki Ucan yöresine kadar gelebildi. Hastalığının ilerlemiş olması nedeniyle de Kasım 1420 yılında orada hayatını kaybetti.⁵⁷ Kara Yusuf ordugâhında öldüğü sıralarda yanında oğullarından kimse bulunmamakta idi. Çünkü sağlığında hükümdar yaptığı Pir Budak 1414 yılında vefat etmişti. Kara Yusuf sağlığında kimseyi hükümdarlık için vasiyet etmediği için yerine kimin geçeceği konusunda orduda bir karışıklık çıktı ve kuvvetleri dağıldı. Bunun üzerine Kara Koyunlu oymağında yiğitliği ile tanınan ikinci oğlu İskender Mirza hükümdar ilan edildi.⁵⁸

İskender Azerbaycan ve Doğu Anadolu'yu istila etmekte olan Şahruh'a karşı ciddi bir şekilde direnmesine rağmen 1421 yılında Eleşkirt yöresinde yenilgiye uğradı. İskender Şahruh'un Azerbaycan'a dönmesi üzerine Tebriz'e yürüyerek şehri kardeşi İsfahan Mirza'dan aldı. Buna ek olarak Bitlis, Ahlat ve yörelerini de ele geçirerek Şemahi ve Şirvan'a kadar akınlar yaptı. Bunun üzerine İskender'in kardeşleri ondan ayrılarak Şahruh ile birleştiler. Böylelikle güçlenen Şahruh 1434 yılında Azerbaycan'a yürüdü. İskender Şahruh'un kuvvetli ordusuna karşı koyamayınca Erzurum üzerinden batı yönüne çekildi. Tam bu sırada yolunu kesmeye çalışan Ak Koyunlu beyi Kara Yülük Osman'ı Erzurum kalesi eteklerinde öldürerek Osmanlılara ait Tokat kalesine sığındı. İskender'in bu şekilde bertaraf edilmesi, hükümdarlığın Şahruh'un yanında bulunan kardeşi Cihanşah'a verilmesine neden oldu. Böylelikle Kara Koyunlu Devleti Şahruh'un ölümüne kadar Timurlulara tabi hale getirildi.

⁵⁵ Ali Sevim, *a.g.e.*, s. 348.

⁵⁶ Ali Sevim, *a.g.e.*, s. 348.

⁵⁷ İsmail Aka, "a.g.m.", s. 840

⁵⁸ M. Çetin Varlık, "Kara Koyunlar", s. 462.

Şahruh çekildikten sonra Tokat'tan gelen İskender kardeşi Cihanşah ile mücadeleye başladı. Ancak Tebriz Sofuâbâd yöresinde yapılan savaşta yenilgiye uğradı. 1436 yılında yapılan bu savaşın sonunda Nahçıvan taraflarındaki Alıncak Kalesine saklandı, fakat çok geçmeden 1437 yılında oğlu Kubad tarafından öldürüldü.⁵⁹

Kara Koyunlu hükümdarlarının yetenekli, aynı zamanda büyüklerinden olan Cihanşah ilk seferini Gürcüler üzerine düzenledi. Gürcü kralı Alexander'ın Kara Koyunlu itaati ve vergi verme teklifini kesinlikle reddetmesi üzerine Cihanşah bir ordu ile Gürcistan'a girerek Gürcüleri yenilgiye uğrattı. Arkasından Tiflis üzerine yürüyüp burasını zapt etti. Akıncıları vasıtası ile ülke içinde büyük ölçüde yağma ve talan yaptırdıktan sonra Tebriz'e döndü. Bu sıralarda 1440 yılında Fazlullah Astarabâdi müritleri olan Huruffileri⁶⁰ toplatarak Tebriz'de tamamını öldürttü. Böylece İslam âleminde çıkması muhtemel korkunç bir sapıklık cereyanının da önüne geçmiş oldu.⁶¹

Bu gelişmelerden sonra Cihanşah kardeşi İsfahan Şah'ın ölümünden sonra Bağdat'a, daha sonra da Acem Irakı'na hâkim oldu. Şahruh'un ölümüne kadar ona olan bağlılığını sürdüren Cihan Şah daha sonra Timur'un çocukları arasındaki çekişme ve çatışmalardan faydalanarak 1457 yılında Fars, Kirman, Horasan ve Herat'ı ele geçirdi.⁶² Arkasından kendisine önem verilmemesine kızan oğlu Hasan Ali ile ve daha sonra Bağdat Valisi olan diğer oğlu Pir Budak'ın isyanları ile uğraşmak zorunda kaldı. Diğer taraftan Osmanlılar ile de iyi ilişkiler geliştirme çabasında olan Cihanşah doğu seferlerinde başarılı olabilmesi biraz da buna bağlı gibi görünüyordu. Öyle ki kendi topraklarına saldıran Fatih Sultan Mehmet'e bir elçi göndererek Sivas'a yakın olan Kara Koyunlu memleketlerine saldırıda bulunmadığı takdirde kendisine 4 000 kental tereyağı ile 1 000 deve vereceğini bildirdi. Osmanlı Padişah'ı da bu teklifini kabul etti. Cihanşah zamanında devletin sınırları Horasan'dan Osmanlı ve Memluk devletleri topraklarına kadar uzanmakta idi. Ancak orada kendi tabiiyetini kabul etmeyen Ak Koyunlulara ait Diyarbakır ve Erzincan'ı almak için Uzun Hasan üzerine harekete geçti ise de kışın şiddetli geçmesi üzerine baharda tekrar harekete geçmek üzere geri döndü. Bu arada uzun Hasan casusları aracılığı ile Cihanşah'ın durumunu iyice tespit edip

⁵⁹ Ali Sevim, *a.g.e.*, s. 349.

⁶⁰ Moğolların istilası ile beraber gelen ağır eziyet, yoksunluk ve zulüm karşısında Azerbaycan'da ortaya çıkan ve kendi bünyesinde farklı kültürleri ve inançları barındıran bir nevi halk hareketidir. Kurucuları Fazlullah Neimi Astarabâdi'dir.

⁶¹ Mükrimin Halil Yınanç, "Cihanşah", İ.A., C.III, İstanbul 1980, s. 175.

⁶² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Ak Koyunlu Kara Koyunlu Devletleri*, TTK Yay., Ankara 1984, s. 183.

öğrendikten sonra gece 6 000 atlı ile onu takip etmeye başladı. 1467 yılında yapılan bu ani baskınla beraberindeki kuvvetleri darmadağın etti ve Cihanşah'ı da öldürdü.⁶³ Cihanşah'ın cenazesi Tebriz'de kendisinin yaptırmış olduğu Muzafferîye türbesine gömüldü.⁶⁴ Bu durum Kara Koyunlu devletinin parçalanmasına neden olurken, Ak Koyunlular için de parlak bir dönemin başlangıcı oldu.

Cihanşah'ın öldürülmesi üzerine Tebriz'de bulunan devlet adamları oğlu Hasan Ali'yi hapis bulunduğu Maku Kalesinden alarak hükümdar ilan ettiler. Diğer taraftan Hasan Ali'nin hükümdarlığını kabul etmeyen İskender Bey'in oğlu Hüseyin Ali Tebriz'de hükümdarlığını ilan etti. Kızkardeşleri Arayış ve Şahsaray Begüm'ler tarafından desteklenen Hüseyin Ali Cihanşah'ın eşi Can Begüm'ün kardeşi Kasım Bey kumandasında bir orduyu Tebriz'e sevketti. Burada yapılan mücadeleyi Kasım Bey kazanarak Hüseyin Ali'yi de katletti. Bu arada Hüseyin Ali'nin şair olan kız kardeşleri de yakalanarak hapsedildiler. Bu sıralarda şehir önüne gelen Hasan Ali'ye Kasım Bey tarafından Hüseyin Ali'nin Hazinesi teslim edildi.⁶⁵

Hasan Ali başa gelir gelmez ilk iş olarak Ak Koyunlu hükümdarı Uzun Hasan'a karşı hazırlıklara başladı. Ancak bu sıralarda kendisinin tahta çıkmasında büyük etkisi olan babasının eşi Can Begüm ile kardeşlerini ani bir kararla öldürtmesi halkının nefretini kazanmasına neden oldu. Ayrıca kendilerine Çuli adını verdiği ayak takımı ile oturup kalkması da ahlakını bozmuştu. Tüm bu yaşanalar sonucunda sayıca ordusunun üstün olmasına rağmen Merend'de karşılaştığı Uzun Hasan'ın kuvvetleri karşısında bozguna uğrayan Hasan Ali canını zor kurtararak Berdaa havalisinden Karamanlı kabilesine sığınmış ve daha sonra Horasan ve Maverâünnehir hükümdarı Ebû Said'in yanına gitmiştir.⁶⁶

Kara Koyunlulara ait memleketleri ele geçirmek isteyen Uzun Hasan bu durumdan istifade ederek saldırılarına devam ediyordu. Bu sıralarda Kara Koyunlu şehzadeleri buldukları yerlerde hükümdarlık iddiası ile harekete geçtiler. Böyle bir durum karşısında devleti bir yönetim altında toplayıp durumu düzeltebilecek kuvvetli bir şahsiyetin ortaya çıkmaması devletin sona ermesine neden oldu. Uzun Hasan'ın Timurlu Ebû Said'ten aldığı destekle Azerbaycan'da 180 000 kişilik ordu oluşturan Hasan Ali'yi Hemedan yöresinde ani bir baskınla bozguna uğratması ve 1486 yılında Hasan Ali'nin Ebû Said'in yanına sığınması ile Kara Koyunlu devleti tamamen sona erdi.⁶⁷ Geride kalan Bağdat şubesi de Uzun Hasan'ın

⁶³ Ali Sevim, *a.g.e.*, s. 349.

⁶⁴ İsmail Aka, "a.g.m.", s. 840.

⁶⁵ Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, TTK Yay., Ankara 1967, s. 303.

⁶⁶ Faruk Sümer, "Ak Koyunlular", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Şubat 1986, sayı. 40, s. 23.

⁶⁷ Ali Sevim, *a.g.e.*, s. 349, 350.

buraya yürümesi ile Cihanşah'ın adamlarının elinden alındı. Bu aileden Hemedan'daki Mirza Ebû Yusuf ile Kirman'daki Mirza Ebu'l Kasım da çok geçmeden bertaraf edildiler; böylece Kara Koyunlu dönemi kapanmış oldu.⁶⁸

II. Ak Koyunlular (1340–1514)

İlk çağlarda koyun totemine bağlı olup⁶⁹ mezarlarına da koyun heykelleri diktiren Ak Koyunluların Müslüman olduktan sonra da bu totemi terk edemedikleri görülmüştür.⁷⁰ İsmi buna istinaden aldıkları düşünülen Ak Koyunluların daha önce de bahsettiğimiz gibi menşeleri tam olarak aydınlatılmış olmamakla beraber bu konuyla ilgili çeşitli ihtilafli görüşler bulunmaktadır. Türkmen Boyları birliği olarak da telakki edilen⁷¹ Ak Koyunluların menşesini Ebu Bekr-i Tihranî, 1470 yıllarında Uzun Hasan'ın yanında bulunarak onun adına yazmış olduğu Kitâb-ı Diyarbekriyye adlı eserinde Uzun Hasan'ın soyunu 68. göbekte Hz. Âdem'e dayandırarak atalarının isimlerini sıralamaktadır. Burada Hasan Bey'in ataları olarak sayılanların pek çoğunun isimlerinin Bayat, Çavuldur, Bayındır, Uygur, Oğuz, Karahan, Buğra Han, Yıldız Han gibi Oğuz Beyleri ve oğuz destanları ile ilgili isimler olması dikkat çekicidir.⁷² Ancak Ak Koyunluların menşesi konusunda baskın olan görüş onların Oğuzların Bayındır boyuna mensup oldukları yönündedir. Bundan dolayı da kendilerine Bayındıriyye Devleti de denilmiştir.⁷³

Ak Koyunlu Türkmenlerinin yerleşim alanlarına bakıldığında ise bunların XIII. yüzyılın sonlarına doğru Argun Han zamanında Horasan'dan gelip XIV. yüzyıl sonlarında, Azerbaycan, Harput, Diyarbakır taraflarına yerleştikleri görülmektedir.⁷⁴ Burada Artuklulara

⁶⁸ Michel M. Mazzaoui, *A.g.e.*, s. 10.

⁶⁹ Mükrimin Halil Yınanç, “ Ak Koyunlular”, İ.A., C.I, İstanbul 1980, s. 253.

⁷⁰ Şevket Beysanoğlu, *Anıtları Ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, C. III, Ankara 2003, s. 421.

⁷¹ M. Çetin Varlık, “Ak Koyunlar”, s. 407.

⁷² Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekiriya*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., İstanbul 1999, s. 19–29; İsmail Aka, “a.g.m.”, s. 842; Ebu Bekr-i Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK Yay., s. 20- 34.

⁷³ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't- Tevarih 3*, Yalınlaştıran İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1979, s. 330; Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılara Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1985, s. 26; Ali Sevim, *a.g.e.*, s. 351; M. Fuat Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1981, s. 292.

⁷⁴ Walther Hinz, *a.g.e.*, s. 23.

bağlı olarak yaşadığı sanılan Ak Koyunluların Anadolu'nun doğusunda, güneyde Urfa ve Mardin, kuzeyde Bayburt olmak üzere Fırat ile Dicle'nin muhtelif kollarının suladığı sahalarda kışlak ve yaylak olarak yaşamışlardır.⁷⁵ Bu görüşün yanı sıra Cihân-ârâ ve Nigârîstân tarihlerinin müellifi olan Gaffâri ise Ak Koyunluların çok eskiden beri Diyarbakir'de bulduklarını, beylerinin ecdaddan beri o mıntika ümerasından olduğunu belirtmektedir. Aynı şekilde Mecma' al- Tevarih'in müellifi Hayder Râzi de bu görüşü desteklemektedir.⁷⁶

Ak Koyunlular Diyarbakır'a yerleştikleri sıralarda oymaklarının başında Tur Ali Bey'in oğlu Kutlu Bey, daha sonra da oğlu Ahmet Bey bulunuyordu. Ak Koyunlu Devletinin kurucusu Kara Yülük olarak da bilinen Kara Osman Bey Ağabeyi Ahmet Bey ile birlikte bulunduğu sıralarda yiğitlik ve başarıları ile daha ilk zamanlarından itibaren oymağının sevgisini kazanmış bulunuyordu. Onun bu durumunu ağabeyleri Ahmet ve Pir Ali Bey'ler kıskanmış olacaklar ki ona karşı cephe alarak bir ara onu hapse bile attılar. Bu durumun kendilerine karşı oymaklarında muhalif oluşturacağını düşündüklerinden onu bu defa Sivas hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmet'in yanına gönderdiler.⁷⁷

Kara Osman, Kadı Burhaneddin Ahmet'in hizmetinde yaklaşık on yıl kadar çalıştıktan sonra Kadı Burhaneddin'e karşı isyan eden dayısı Kayseri Valisi Şeyh Müeyyed'i öldürmesi üzerine onun hizmetinden ayrıldı. Kadı Burhaneddin Ahmet bunun üzerine Kara Osman üzerine yürüdü ancak yapılan savaşta hayatını kaybetti.⁷⁸

Bu yenilgiden faydalanan Kara Osman Sivas üzerine yürüdüysede burayı alamadı. Bundan dolayı, bu sıralarda Suriye 'ye yönelen Timur'un hizmetine girdi. Timur'un hizmetine girdikten sonra 1400 yılında Anadolu seferine katılan Kara Osman bu sefere adeta öncülük ederek Sivas'ın zaptı ve katliamında, daha sonra da Elbistan ve Malatya'nın Osmanlılardan alınmasında gösterdiği gayretler neticesinde Timur ona hizmetlerine karşılık olarak Amid ve yörelerini dirlik (ikta) olarak verdi. Ayrıca Timur'un 1402 yılında Osmanlılar ile giriştiği bu savaşa da iştirak eden Kara Osman bu savaşın da kazanılmasında büyük katkı sağlamış; bundan dolayı da kendisine bu defa hil'at giydirilerek Diyarbakir ve çevresinin emareti verilmiştir. Böylece Kara Osman Amid'e gelerek ağabeylerinin emri altındaki diğer Ak Koyunlu topluluklarını da idaresi altına alarak 1403 yılında Ak Koyunlu Devleti'ni resmen kurmuştur. Devletini kurduktan sonra Kara Osman 1403 yılından 1435 yılında ölümüne kadar

⁷⁵ M. Çetin Varlık, "Ak Koyunlar", s. 407.

⁷⁶ Mükrimin Halil Yınanç, "Ak Koyunlular", İ.A., C.I., s. 252.

⁷⁷ Ali Sevim, *a.g.e.*, s. 351.

⁷⁸ Mükrimin Halil Yınanç, "Ak Koyunlular", İ.A., C.I., s. 256; Ali Sevim, *a.g.e.*, s. 351

olan sürede aşağı yukarı otuz yıldan fazla bir süre Timur ve oğullarının himayesi altında bir süre mücadeleler içinde bulunmuştu.⁷⁹

Beyliği Kara Koyunlu hükümdarı Kara Yusuf'un baskı ve saldırıları ile ciddi şekilde sarsıldığı için gelişme gösteremeyen Kara Yusuf buna rağmen Diyarbakır ve Erzincan yörelerinde ancak Şahruh'un yardımları ile tutunabildi. Kara Yusuf'un ölümü üzerine biraz rahatladı ise de oğlu İskender Mirza zamanında yeniden sıkışık durumlara düştü. İskender'e karşı Azerbaycan'a gelen Şahruh onu yenilgiye uğrattıktan sonra Kara Osman'a da yolunu kesmesini bildirdi. Kara Osman bunun üzerine Erzurum'dan batı yönüne kaçmakta olan İskender'in üzerine yürüdü ancak yapılan savaşta yaralandı ve 1435 yılında hayatını kaybetti. Ancak bu ölümün ardından oğullarının her biri ülkelerinin bir kısmında hâkim olmaya ve karışıklık çıkarmaya başladıysa da sonunda Kara Osman'ın oğlu Ali Bey oymağı tarafından lider olarak seçildi.⁸⁰ Öldüğünde yaşı sekseni geçmiş olan Kara Osman döneminin en dikkate şayan Türkmen liderlerinden biri olup cesur, atılgan ve yılmak bilmeyen bir şahsiyete de sahipti. Çarpışmalara bizzat katılan bu kuvvetli şahsiyet Erzincan'dan Urfa'ya kadar olan bölgede kurduğu beyliği ile bölgenin Türkleşmesine de büyük hizmeti olmuştur.⁸¹

Ali Bey başa geçer geçmez kız kardeşini Şahruh'un oğluna vererek hükümdarlığını sağlamlaştırdı.⁸² Şahruh ve Mısır Sultanından emaret menşurunu aldıktan sonra bir taraftan Kara Koyunluların tecavüzleri diğer yandan Mardin Valisi olan kardeşi Hamza Bey'in isyanı gibi karışık bir ortamda başa geçen Ali Bey daha fazla tutunamayarak öncelikle Osmanlı Padişahı II. Murad'tan yardım istemek durumunda kaldı. Daha sonra da Mısır Sultanı Çakmak'a iltica ederek yardım istedi. Ancak istediği yardımı alamayan Ali Bey memleketine dönemeyerek ölünceye kadar Suriye'de kaldı.⁸³

Hamza Bey hâkimiyeti bu şekilde ele aldıktan sonra Ali Bey'in oğulları Cihangir ve Uzun Hasan ile mücadeleye başladı. Daha sonra da Kara Koyunluların Bağdat kolunun hükümdarı Kara Yusuf'un oğlu İsfahan Mirza ile de başarılı savaşlar yaptı. Ancak 1444 yılında ölümü üzerine Mardin'e gelen Ali Bey'in büyük oğlu Cihangir yönetimi ve oymak reisliğini ele geçirdi.⁸⁴

⁷⁹ M. Çetin Varlık, "Ak Koyunlular", s. 415.

⁸⁰ Ali Sevim, *a.g.e.*, s. 352.

⁸¹ Faruk Sümer, *Oğuzlar*, İstanbul 1980, s. 147-148.

⁸² Ali Sevim, *a.g.e.*, s. 352.

⁸³ Mükrimin Halil Yınanç, "Ak Koyunlular", İ.A., C. I, s. 259.

⁸⁴ Ali Sevim, *a.g.e.*, s. 352.

Amcası zamanında Urfa'nın hâkimi olup oradan gelerek Hamza Bey'in nüfuzunda olan bölgelere hükmetmeye çalışan Cihangir'in bütün saltanatı Kara Koyunlu Cihanşah başta olmak üzere amcaları Mahmud, Şeyh Hasan, Kasım Beyler ve diğer amcaoğulları ile mücadele ederek geçmiştir.⁸⁵ Cihangir amcaları ve kardeşlerinin kışkırtmaları neticesinde kendisine karşı harekete geçen Kara Koyunlu Hükümdarı Cihanşah ile mücadelede bulundu. Ancak Cihanşah'ın 1447 yılındaki saldırısında onunla barış yapmak zorunda kaldı. Böylece Kara Koyunlu hükümdarlarına tabi duruma geldi. Uzun Hasan bu süre zarfında Ağabeyi Cihangir'e büyük destek ve yardımda bulunmuştu. Ancak Kara Koyunlu-Ak Koyunlu çekişmesi bitikten sonra Cihangir kendisine hükümdarlık kazandıran kardeşi Uzun Hasan'ı gücendirdi. Bunun üzerine yolları ayrılan Uzun Hasan Ak Koyunlu Beylerinin de desteği ile Diyarbakır'ı ele geçirdi ve oymak reisliğini de üzerine aldı. Ağabeyi Cihangir ise 1453 yılında Mardin'e çekilmek durumunda kaldı.⁸⁶

Uzun Hasan bir Kürt aşireti ile dövüştüğü sıralarda gizli bir ajanı vasıtası ile kardeşinin başkentten ayrılarak Mardin'e çekildiği haberini alır almaz Türkmenlerin çoğunu Kemah'ta bırakarak yanına aldığı seçkin bir miktar askerle Amid'e doğru yola çıktı. Amid'e girdikten sonra iç kaleye girdiklerinde kılıçlarını çekip hiçbir şeyden haberi olmayan kale muhafızlarını ve Cihangir'in tayin etmiş olduğu vali ve komutanları öldürdükleri sıralarda dışardan Türkmenlerin de hücumu ile kale düştü. Kale ahalisi de Uzun Hasan'ın hâkimiyetini tanımak zorunda kaldı. Adına hutbe okutup para bastırdıktan sonra Uzun Hasan Ak Koyunlu Devletini resmen kurmuş oldu.⁸⁷

Uzun Hasan, ilk iş olarak kardeşleri Cihangir ve Üveys Beyler ile uzun süre uğraştıktan sonra onları etkisiz hale getirdi. Hatta bunlara yardım için gelen Kara Koyunlu hükümdarı Cihanşah'ın Rüstem Turhan ve Ali Şeker Bey komutasındaki ordularını da 1457 yılında perişan etti. Arkasından Karamanoğlu ülkesine tecavüz eden Dulkadirli Arslan Bey'i geri dönmeye mecbur ederek, 1459 yılında Gürcistan seferlerini başarı ile tamamladı. 1461 yılında Koyulhisar (Koyunlu Hisar)'ı da alarak Osmanlı ülkesine akınlar düzenledi.⁸⁸

Uzun Hasan son Trabzon imparatoru IV. İonnes'in kızı Teodora ile de evlendikten sonra İmparatoru desteklemeyi kabul etti. Öte yandan Uzun Hasan Bey'in doğuda güçlenmesi Venedik ve doğu ülkeleri ile çeşitli ilişkileri bulunan diğer devletler tarafından Osmanlılar aleyhine kışkırtılması, Osmanlıların Anadolu'daki etkinliklerine engel olduğu gibi, özellikle

⁸⁵ M. Çetin Varlık, "Ak Koyunlular", s. 418.

⁸⁶ Ali Sevim, *a.g.e.*, s. 352.

⁸⁷ Walther Hinz, *a.g.e.*, s. 25.

⁸⁸ Mükrimin Halil Yınanç, "Ak Koyunlular", İ.A., C.I, s. 259.

Uzun Hasan'ın Candaroğullarından Kızıl Ahmet'i⁸⁹ ve Karaman beylerinden İshak'ı⁹⁰ himaye etmesi, iki devlet arasındaki ilişkileri de gerginleştiriyordu. Fatih Sultan Mehmet Trabzon üzerine yürüdüğü zaman Uzun Hasan Trabzon İmparatorluğunu savunma girişiminde bulunmuş; fakat bir kısım kuvvetlerinin Osmanlı kumandanı Gedik Ahmet Paşa tarafından yenilgiye uğratılması üzerine annesi Sâra Hatun vasıtası ile Trabzon İmparatorluğu üzerindeki veraseti ileri sürerek Osmanlı ordusunun geri çekilmesi girişiminde bulunmuştu. Ancak bu girişiminde başarılı olamamıştır. Çok geçmeden Osmanlılar 1461 yılında Trabzon'u fethederek buradaki Bizans İmparatorluğu'na son verdiler.⁹¹

Öte yandan Ak Koyunluların en tehlikeli rakibi daha önce de bahsettiğimiz gibi Azerbaycan, Acem Irakı ve Irak ile bütün İran'a hâkim olan Kara Koyunlu Cihanşah, Ak Koyunlu Devletini kendine tabi duruma sokmak, ya da tamamen ortadan kaldırmak amacı ile 1466 yılında Diyarbakır üzerine yürüdü. Cihanşah'ın itaat önerisini kabul etmeyen Uzun Hasan ona karşı harekete hazırlandı. Cihanşah ise kışın şiddetli olması nedeni ile harekâtını ilkbahara bırakarak geri döndü. Bunu haber alan Uzun Hasan altı bin kişilik bir ordu ile ansızın Cihanşah'ın karargâhına baskın düzenleyerek Cihanşah'ı yakalatıp öldürdü.⁹²

1467 yılındaki beklenmeyen bu başarıdan sonra Uzun Hasan bu kez 1468 yılında Cihanşah'ın oğlu Hasan Ali'yi Hemedan yörelerinde bozguna uğrattı. Böylece Kara Koyunlulara ait Acem Irakı ve İran'a hâkim oldu. 1469 yılında da Maverâünnehir ve Horasan hâkimi Ebû Said büyük bir ordu ile Azerbaycan'a yöneldi.⁹³ Uzun Hasan her ne kadar kendisine Irak'ı alıp Azerbaycan'ı da Ak Koyunlulara bırakmasını önerdi ise de Cihanşah'ın ordusundan daha kalabalık olan ordusuna güvenen Ebu Said bunu gururlu ifadelerle reddetti. Karabağ' da kışlamaya karar veren Ebu Said, Aras Irmağına doğru korkusuzca ilerledi ise de Uzun Hasan tarafından kuşatıldı. Kuşatma neticesinde tutsak alınan Ebû Said'in kalabalık ordusu da darmadağın edildi. Uzun Hasan Ebû Said'i öldürdükten sonra yerine rakibi olan ve kendisine sığınan Baysungur'un torunu Yâdigar Mehmed'i Herat hükümdarı ilan etti. 1469 yılındaki bu gelişmeden sonra Uzun Hasan gönderdiği kuvvetler ile Kara Koyunlu hükümdarı Hasan Ali'nin ülkesini, çok geçmeden de Bağdat'ı ele geçirdi.⁹⁴

⁸⁹ Ali Sevim, *a.g.e.*, s. 352.

⁹⁰ Aşık Paşa oğlu Tarihi, Haz. Atsız, MEB Yay., İstanbul 1992.

⁹¹ Ali Sevim, *a.g.e.*, s. 352.

⁹² Ali Sevim, *a.g.e.*, s. 352.

⁹³ Mükrimin Halil Yınanç, "Ak Koyunlular", İ.A., C.I, s. 260.

⁹⁴ Ali Sevim, *a.g.e.*, s. 354.

Aynı sene Gürcülere de büyük bir darbe vurup bir kısım memleketlerini fethederek onları vergiye bağladı. Arkasından Osmanlı ve Mısır Sultanları ile bir yandan dostluk yaparken öbür taraftan bu iki hükümdar aleyhine sefer hazırlığı yapıyordu. Çünkü Osmanlılar Anadolu'da Uzun Hasan'ın yayılmasına bir nevi engel oluyorlardı.⁹⁵ Karamanoğulları ve Venedik Cumhuriyeti, Uzun Hasan'ı Osmanlılara karşı kışkırtmakta idiler. Hatta Venedikliler bu amaçla Uzun Hasan'a birkaç kez heyet bile göndermişlerdi. Tam da bu sıralarda Ağrıboz adasının Osmanlılar tarafından fethi Venedik Cumhuriyetinin bu husustaki etkinliklerinin artmasına neden oldu. Bu durum karşısında Uzun Hasan Karamanoğullarına yardım için Anadolu'ya yeğeni Yusufca Mirza ile Ömer Bey kumandasında 50 bin kişilik bir ordu gönderdi. Tokat ve Kayseri'yi ele geçiren bu ordu Konya yöresinde Konya Valisi Şehzade Mustafa tarafından yenilgiye uğratıldı. 1472 yılında gerçekleşen bu savaşta Yusufca Mirza tutsak alındı. Bunun üzerine Fatih Sultan Mehmet 100 bin kişilik ordusu ile hemen harekete geçti. Bu arada Tercan yönünden Fırat'ı geçerek önlem almaksızın hareket eden ve yapılan uyarıları dinlemeyen Has Murat Paşa'nın kumandasındaki Osmanlı öncü kuvvetleri Uzun Hasan'ın kuvvetleri tarafından yenilgiye uğratıldı. 10 bin Osmanlı askerinin öldürüldüğü bu savaşta Has Murat Paşa'da Fırat'ta boğularak hayatını kaybetti. Bunun üzerine Osmanlılar Fırat vadisini terk edip kuzey yönüne doğru ilerlediler. Ancak tam da bu sırada Uzun Hasan'ın ordusu Osmanlıların sağ kanat yönünde görüldü. Bunun üzerine Osmanlı ordusu ister istemez Tercan ovasında, Fırat havzasını Çoruh suyu kaynağından ayıran Otlukbeli yörelerinde savaşı kabul etmek zorunda kaldı. 11 Ağustos 1473 yılında yapılan bu savaş sonucunda Ak Koyunlu kuvvetleri bozuldu. Ordudaki Gürcü kumandanı ile Uzun Hasan'ın oğlu Kör Zeynel Mirza çarpışmalarda hayatlarını kaybettiler. Mirza Mehmet Bakır tutsak olarak İstanbul'a götürüldü ve orada öldü. Osmanlı kuvvetleri Uzun Hasan'ı izlemeyip Doğu-Karahisar'ı fethettikten sonra geri döndü. Osmanlıların bu başarısı üzerine Uzun Hasan Venedik, Macar, Leh, Papalık ve Sicilya kralları ile ilişkilerini kesmek zorunda kaldı. Otlukbeli yenilgisinin ardından 1476 yılında Uzun Hasan itaatlerinden ayrılan Gürcüleri kesin bir yenilgiye uğratarak kendisine tabi duruma getirdi. Memluklu Devleti ile de bazen çatışma, bazen de barış halinde kaldı. Venediklilerle ilişki kurmak maksadı ile Akdeniz'de bir liman şehrine sahip olmak istediye de Memlukların sınırlarının geniş olması nedeni ile bunu başaramadı. 1478 yılında hayatını kaybeden Uzun Hasan Beyliğinin başkenti Diyarbakır, devletinin başkenti ise Tebriz olmuştur.⁹⁶

⁹⁵ Mükrimin Halil Yınanç, "Ak Koyunlular", İ.A., C.I, s. 260.

⁹⁶ Ali Sevim, *a.g.e.*, s. 354.

Uzun Hasan ölmeden önce Saltanat veraseti işini herhangi bir kanuna veya örfle bağlamadığından ölümünden sonra çok sevdiği eşi Selçuk Begüm'ün de etkisi ile Fars valisi olan oğlu Halil Sultan hükümdar ilan edildi. Uzun Hasan'ın büyük oğlu Uğurlu Mehmet 1474 yılında Otlukbeli savaşından sonra babasına karşı isyan ederek Memluk devletine iltica ile onlardan yardım almış⁹⁷ arkasından Osmanlı Hükümdarı Fatih'in yanına gidip oradan Ak Koyunlu topraklarına saldırılarda bulunduğu bir sırada, daha babası hayatta iken bir oyunla çağrılarak bertaraf edilmişti.⁹⁸ Halil Sultan tahta geçtikten sonra kardeşlerinden Maksud Bey'i hiçbir kusuru yokken öldürdü. Bu durum aleyhinde bir takım cereyanların oluşmasına neden olurken diğer kardeşlerinin de ona olan güvenlerini yitirip ondan yüz çevirmelerine neden oldu.⁹⁹ Halil Sultan annesini devlet işlerine karıştırmak istemediğinden onu Diyarbakır Valisi olan kardeşi Yakup'un yanına gönderdi. Böylece annesi de ona kırıldı. Arkasından kendisine karşı çıkan amcasının oğlu Murat Bey'in isyanını bastırdı. Ancak 1478 yılında kardeşi Yakup'a yenildi ve hayatını kaybetti. Böylece Yakup Bey hükümdarlığı ele geçirdi.¹⁰⁰

Yakup 884 (1479) yılında babasının taht kenti olan Tebriz'de bağımsızlığını ilan etti. Temiz ahlaklı şöhreti ve yeteneği ile ün salmış olan Yakup askerleri ve beyleri de başa gelir gelmez iyi yönetimi ile kendisine bağladı.¹⁰¹ Bu sayede Şiraz ve İsfahan da çıkan isyanları bastırdı. Ayrıca Diyarbakır'a yürüyen Memluklu ordusunu da bozguna uğratarak ünlü Memluklu komutanı Emir Yeşbek'i de öldürdü. Bu başarı üzerine Memluklar kendisinden çekinmeye başladılar. Aynı şekilde Sultan Yakup Gürcülerle yaptığı akınlardan da başarılı oldu. Ancak bu sıralarda Şiîliği geniş alanlara yaymış olan Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar da onu düşündürüyordu. Şirvan hükümdarı Ferruh Yaser, Şeyh Haydar'a karşı Sultan Yakup'tan yardım istedi. Çok geçmeden Şeyh Haydar'la yapılan savaşta Ak Koyunlu ordusu yenilmek üzere iken Şeyh Haydar'ın başından bir ok darbesi ile yaralanması ve ölmesi sonucunda ordusu da dağıldı. Sultan Yakup'un 1490 yılında genç bir yaşta ölümü üzerine Ak Koyunlu devleti zayıfladı ve ülkede saltanat çatışmaları başladı.¹⁰²

Sultan Yakup öldükten sonra yerine henüz çocuk yaşta bulunan oğlu Baysungur Pirnâk boy beyleri tarafından tahta çıkarıldı. Ancak saltanatı bir yıl kadar sürdürdükten sonra 1491 yılında Uzun Hasan'ın torunu Rüstem Mirza'ya mağlup olduktan sonra annesinin babası

⁹⁷ İbn Kemal, *Tevârih-i Âli Osman*, VII. Haz. Şerafettin Turan, TTK Yay., Ankara 1991, s. 432, 433.

⁹⁸ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih 3*, s. 330, 331; İlhan Erdem, a.g.e., s. 120.

⁹⁹ M. Çetin Varlık, "Ak Koyunlular", s. 429.

¹⁰⁰ Ali Sevim, a.g.e., s. 354.

¹⁰¹ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih 3*, s. 334.

¹⁰² M. Çetin Varlık, "Ak Koyunlular", s. 430; Ali Sevim, a.g.e., s. 354, 355.

olan Şirvanşah Ferruh Yaser'e kardeşleri ile birlikte iltica etti. 1492 yılında saltanata geçen Rüstem Bey'in ilk beş yılı çeşitli gaileler ile geçmiştir. Hükümdarlığı tekrar elde etmek isteyen Baysungur ile kardeşi Hasan Han bertaraf edilmişlerdir. Rüstem Bey'den sonra yerine II. Bayezit'in yardımı ile Uğurlu Mehmet'in oğlu aynı zamanda Fatih Sultan Mehmet'in kızından torunu ve II. Bayezit'in damadı boyunun ve kollarının kısılgı ve şişmanlığı nedeni ile kendisine Göde lakabı verilen Ahmet İstanbul'dan gelerek Rüstem Bey'i mağlup ederek hükümetinin başına geçti.¹⁰³

Göde Ahmet 1496 yılında Ak Koyunlu hükümdarı olarak aşağı yukarı bir yıl kadar hükümdarlık yaptıktan sonra İsfahan yörelerinde Emirlerin isyanı sırasındaki çarpışmalarda hayatını kaybetti.¹⁰⁴

Göde Ahmet'in ölümünün ardından devletin durumu iyice karışmış, hemen her Emir Ak Koyunlu şehzadelerinden birini ülkenin çeşitli yörelerinde hükümdar ilan etmişlerdi. Bu şehzadelerden Murat Şirvan'da, Elvend Mirza Azerbaycan'da, Muhammedî Mirza da Yezd'de hükümdar olmuşlardı. Bu durum iç çekişmeleri hızlandırdığı gibi hükümdarların emirlerin elinde oyuncak haline getirilmelerine de neden olmuştur. Bunlardan Elvend Mirza, 1501 yılında Şah İsmail ile yaptığı savaşta yenilerek Bağdat'a oradan da Diyarbakır'a kaçtı ve orada öldü. Muhammedî Mirza, Elvend ve Murat ile İsfahan'da yaptığı savaşta yenilerek hayatını kaybetti. Sultan Yakup'un hayatta kalan son oğlu Murat da Muhammedî Mirza'nın öldürülmesinin ardından Irak ve Fars'ı istila etti ve 1500 yılında Elvend ile imzaladığı bir anlaşma gereğince Azerbaycan ve Diyarbakır Elvend'de, Fars ve Irak da kendisinde kaldı.¹⁰⁵ 1501 yılında da Fars ve Irak'a hâkim olan Murat bunun üzerine Dulkadiroğlu Alâüddeve'ye sığınıp onun kızıyla evlendi. Daha sonra da Osmanlılara sığınan Murat Bey Yavuz Sultan Selim ile birlikte İran seferinde bulunmuş, Çaldıran savaşından sonra Sultanın verdiği kuvvetlerle Diyarbakır'ı almaya girişmiş ancak Şah İsmail'in Urfa valisi Eçe Sultan Kaçar'a yenilerek çarpışmalar sırasında 1514 yılında öldürülmüştür.¹⁰⁶

1501 yılında Ak Koyunlu Devleti'nin Murat ile Elvend arasında taksim edilmesinin ardından iki asırdan beri mücadelelerle uğraşan Ak Koyunlu şehir ve köyleri perişan bir halde idi. Bu arada devletin her tarafında celâliler türemiş; eşkıyalık ta artmıştı. Her iki hükümdarın genç ve tecrübesiz olması da emirlerinin istedikleri gibi davranmalarına neden oluyordu.¹⁰⁷

¹⁰³ Mükrimin Halil Yınanç, "Ak Koyunlular", İ.A, C. I, s.261.

¹⁰⁴ Ali Sevim, *a.g.e.*, s. 355.

¹⁰⁵ Ali Sevim, *a.g.e.*, s. 355.

¹⁰⁶ Ali Sevim, *a.g.e.*, s. 355.

¹⁰⁷ M. Çetin Varlık, "Ak Koyunlular", s. 432.

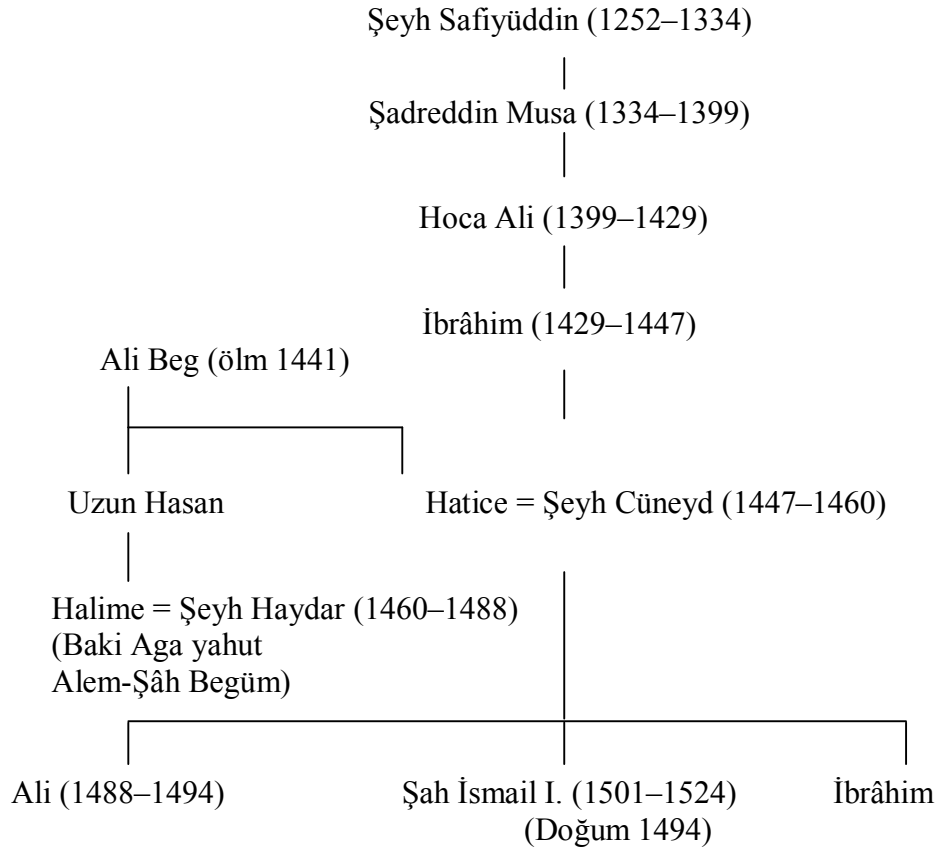
Devletin bu olumsuz durumuna, bu sıralarda Safevî Devletini kuran Şah İsmail Hemedan yörelerinde Murat'ı yenilgiye uğratarak son verecektir. Esasen Şah İsmail saltanat mücadelesinde bulunan babası Şeyh Haydar ile amcası Sultan Ali'nin Ak Koyunlular tarafından öldürülmesi ile akraba olmalarına rağmen bu boya karşı büyük bir düşmanlık besliyordu. Şah İsmail, Ak Koyunlulara 1503 yılında Elvend Bey'i Tebriz'den çıkarmak sureti ile ilk öldürücü darbeyi vurmuş oldu. Arkasından Van, Diyarbakır, Irak ve Fars'ı da ele geçirerek Ak Koyunlu Devletine son verdi. Ak Koyunlu göçebe imparatorluğunu meydana getiren boy ve oymakları da darmadağın etti. Bunların bir kısmı bu durum karşısında Osmanlıya sığınmak zorunda kalırken Ak Koyunlu Devleti de böylece tarihe karışmış oluyordu.¹⁰⁸

¹⁰⁸ İsmet Parmaksızoğlu, *Tarih Boyunca Kürt Türkleri*, s. 37.

İKİNCİ BÖLÜM

SAFEVİLER'İN SİYASİ TARİHİ

Kuruluş Dönemi Safevîler Hânedanı Şeceresi

I. Şeyh Safiyüddin Dönemi (H.650-M.1253/H.753-M. 1334)

Safevî Tarikatı ve daha sonra da kurulacak olan Safevî Devleti'ne adı verilmiş olan Şeyh Safiyüddin İran Azerbaycan'ının Erdebil kasabasında H. 650 - M. 1253 yılında doğdu. Babası Hoca Kemalüddin Arabşah'tır.¹⁰⁹ Safiyüddin ailesinin yedi çocuğundan beşincisi olup, altı yaşında iken babasını kaybetmişti. Ciddi ve arkadaşı olmayan bir çocuk olarak tasvir edilen Safiyüddin'in ilk gençlik yıllarından itibaren dine karşı olan ilgisi biliniyordu. Ancak Erdebil uleması arasında kendi temayülüne uygun bir mürşit bulamayınca Şîraz'a gitmeye karar verdi. Şîraz'da derslerini takip etmeyi arzuladığı Şeyh Necib el-Din Buzgûş ölmüş (H. 678 / M. 1279) ve orada Rukn el- Din Beyzâvî ile Amir Abd Allah gibi dindar zâhid dervişler bulunuyordu. Bu zatlara iltihak ettikten sonra kendisine Hazar denizi civarında oturduğu söylenen Gîlânlı Şeyh Zahid tavsiye edildiğinde ise onu görmeyi arzuladı. Dört yıl boyunca onu aradıktan sonra sonunda Hilya – Kiran'da buldu. Gîlân da Hanbelî idari bölgesi olan bu yerde şeyhini bulduktan sonra şeyhi tarafından iyi karşılanan Şeyh Safiyüddin¹¹⁰ bu sıralarda yirmibeş; Şeyhi ise altmış yaşında idi. Ölünceye kadar şeyhinin yanında kalan Safiyüddin şeyhi öldükten sonra kızı Bibi Fatma ile evlenerek tarikat lideri olarak onun halefi oldu. Böylece Safiyüddin, Safevî Tarikatı'nın kurucusu olarak ortaya çıkmış ve İran'da siyasi bir hâkimiyet elde etmiştir.¹¹¹ Babadan oğula geçecek olan bu tarikatın Şeyhi Safiyüddin Sünnî mezhebinden olup daha ilk zamanlarında bile Anadolu ve Suriye'deki Türkmen aşiretleri arasında pek çok sempatzanı bulunuyordu.¹¹² Onun bu şekilde insanları etkilemesinde gösterdiği kerametlerinin etkisinin olabileceği düşünülmektedir. Onunla beraber olan bazı insanların kimini denizde ölümden, kimini dağda sis ve kar tehlikesinden, kimini de düşmanlarından, kölelikten ve hastalıklardan kurtardığı rivayet edilmektedir.¹¹³

Safevî Tarikatı'nın kurucusu olan Şeyh Safiyüddin Osman Bey'in çağdaşı idi. Osman Bey Anadolu'da bir uç Bey'i olarak çalışırken, Şeyh Safiyüddin de Erdebil'de tasavvuf alanında ki ilerlemesiyle ün salıyordu. Zamanla Osmanlı Beyliği Sultanlığa geçerken Safevî şeyhleri de tarikatlarını Azerbaycan, Kafkasya ve Doğu Anadolu bölgelerinde yaymaya devam ediyordu.¹¹⁴

¹⁰⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 223.

¹¹⁰ Franz Babinger, "Safiy- ed- din", İ.A., C. X., İstanbul 1966, s. 65.

¹¹¹ Edward G. Browne, *A Literary History Of Persia*, C.IV, Cambridge 1953, s. 43; Walther Hinz, *a.g.e.*, s. 6.

¹¹² John Andrew Boyle, "a.g.m.", s. 653.

¹¹³ Edward G. Browne, *a.g.e.*, C.IV, s. 38.

¹¹⁴ Behset Karaca, "a.g.m.", s. 411.

Aynı zamanda Cengiz Han'ın da halefleri zamanında da yaşamış olan Safiyüddin¹¹⁵ İran'da büyük şöhret sahibi olup birçok mürit ve muhiti bulunuyordu. Aslında Sünnî olan Safiyüddin yaşadığı İlhanlılar devrinde devlet ricalinin de büyük saygısını kazanmıştı.¹¹⁶ Öyle ki İlhanlı hükümdarı Muhammed Hüdâbende onu ziyaret ederek hürmette bulunmuştur.¹¹⁷ Onun Moğollar içinde geniş bir taraftar kitlesinin olması ve bu yöndeki nüfuzu halkını herhangi bir taşkınlıktan koruyordu; çünkü o Erdebil'de tarikatın dini liderliğini yaptığı gibi aynı zamanda halkını yönlendirme noktasında da bir nevi liderlik yapıyordu.¹¹⁸ Böylece Deşt-i Kıpçak'a (Kıpçak Ovasına), oradan Kırım'a giderek tarikat çalışmalarını sürdürebilmiştir.¹¹⁹ Böylelikle aslen bir tarikat şeyhi olan Şeyh Safiyüddin siyasi hadiselerden de yararlanarak şeyhlikten şahlığa çıkacak olan bir devletin temellerini de atmış oluyordu.¹²⁰

Ünü Erdebil şehrini aşarak Irak, Suriye, Anadolu ve İran'ın diğer bölgelerine hatta Türkistan'a da ulaşmış olan Safiyüddin'i buralardan akın akın insanlar ziyarete başlamıştı. Aynı şekilde Anadolu'dan da çok sayıda mürit Erdebil'e Şeyh Safiyüddin'i ziyarete gitmiştir. Hatta ziyarete ilk giden Erzincan dolaylarında oturan Türkmenler olmuştur.¹²¹

Şeyhin ne denli saygıya mazhar olduğu Hâce Reşidüddin'in yazmış olduğu mektuplardan da anlaşılmaktadır. Mektupta: "Cennet havası gibi kokan ve gül bahçesinin misk kokulu havası gibi bir selam gönderiyorum. Çünkü dilim ayrılığın hikâyesinden kısadır, ona başlayamıyorum ve Allah'tan o vilayetin kutbunu ve asumanın güneşinin ziyaretini bana nasip etmesini diliyorum" ifadelerine yer vermektedir.¹²² Moğolların Veziri aynı zamanda Vakanüvisi olan Reşidüddin'in mektuplarından Safiyüddin'e hediyeler gönderildiği de anlaşılmaktadır.¹²³ Vezir bu yazı ile Peygamberin doğum gününde, her yıl tekkeye şarap, yağ, hayvan, şeker, bal ve bu gibi hediyeler vakfettiğini şeyhe bildirmekle beraber gönderdiği bir başka mektupta Şeyhe son derece hürmet gösterilmesini ve sağlığı ile yakından ilgilenmesini de istiyordu.¹²⁴

¹¹⁵ Joseph Von Hammer, *Osmanlı Tarihi*, C. I, s. 339.

¹¹⁶ Tahsin Yazıcı, "Safeviler", İ.A., C.X., s. 53.

¹¹⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.II, s. 223.

¹¹⁸ Adel Allouche, *Osmanlı Safevi İlişkileri*, Çev. Ahmed Emin Dağ, Ankara Yay., İstanbul 2001., s. 42.

¹¹⁹ Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, s.286.

¹²⁰ İsmail hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 225.

¹²¹ Behset Karaca, "a.g.m.", s. 411.

¹²² Shahi Ahmadov, *Azerbaycan'da Şiliğin Yayılması*, s. 46-47.

¹²³ John Andrew Boyle, "İran'ın Milli Bir Devlet Olarak Yükselmesi", Çev. Berin, U. Yurdadoğ, Belleten, Cilt XXXIX, sayı; 156, s. 653.

¹²⁴ Walther Hinz, *a.g.e.*, s. 6.

Şeyh Safiyüddin H.753/ M.1334 yılında vefat ettikten sonra Erdebil de gömüldü. Şeyh Safiyüddin'in ölümünden sonra yerine oğlu Sadreddin Musa, torunu Hoca Ali, torun-zadesi İbrahim onun tasavvuf mesleğini izleyeceklerdir.¹²⁵

II. Şeyh Sadreddin Musa Dönemi (1334/ 1393)

Şeyh Safiyüddin'den sonra yerine geçen oğlu Sadreddin Musa kimseyi istekleri ile rahatsız etmeksizin Şeyhlik postuna oturdu.¹²⁶ Böylece tarikat şeyliği babadan oğula geçmiş oldu. Elli dokuz yıl şeyhlik yapmış olan Sadreddin Musa'nın dönemi ve ona tabi olanlar hakkında çok fazla bilgi bulunmamasına rağmen onun da babası gibi kabul gören bir lider olarak benimsendiği bilinmektedir. Öyle ki ünlü Arap tarihçisi İbn Haldun Kitabü'l İber'de kendisinden Şeyhe's- Şuyuh (Şeyhlerin Şeyhi) olarak bahsetmiştir.¹²⁷

Sadreddin Musa'nın Safevîlik ile ilgili Safvetü's- Safa adlı eseri yazdırtmış olması onun en büyük hizmetlerinden biri olarak görülmektedir.¹²⁸ Ayrıca dedesi Şeyh Cebrail için Erdebil'e yarım mil mesafede Kalgeran köyünde ve babası Şeyh Safiyüddin için de Erdebil'de birer türbe yaptırarak buraları müritlerinin ziyaretgâhı haline getirdi.¹²⁹

Bu dönemde hacca da giden Sadreddin Musa Medine Sultanı Şehabeddin Ahmet b. Hüseyin'e soy zincirinin on iki imamdan yedincisi olan Musa Kazım'a dayandığını soruşturup onaylatmış; böylelikle Safevîlerin Seyyidlik iddiasının onun döneminde belirginleşmesine neden olmuştur. Ayrıca Anadolu'dan Erdebil'e ilk giden Türkmen kabilelerinden Teke ilindeki Türkmenlerin ilişkilerinin de bu dönemde başlamış olduğu düşünülmektedir.¹³⁰

III. Hoca Ali Dönemi (1393/H. 832- M. 1427)

Sadreddin Musa'nın ölümünden sonra oğlu Hoca Ali de herhangi bir zorluk yaşamaksızın Şeyhlik postuna oturdu. Masum imamların yasını tutmak amacı ile sürekli

¹²⁵ Joseph Von Hammer, *Osmanlı Tarihi, C. I*, s. 339.

¹²⁶ Walther Hinz, a.g.e., s. 6.

¹²⁷ İbn Haldun, *Kitabü'l İber*, Beyrut, C. V, Beyrut 1951, s. 1171.

¹²⁸ Shahi Ahmadov, *Azerbaycan'da Şiiliğin Yayılması*, s. 47, 48.

¹²⁹ Mirza Bala, "Erdebil", İ.A., C.IV, s. 290, 291.

¹³⁰ Behset Karaca, " a.g.m.", s. 410.

siyahlar giyinmesinden dolayı kendisine Siyahpuş¹³¹ denilen Hoca Ali ayrıca Alâüddin Ali, Sultan Ali, Ali Padişah olarak da bilinmektedir.¹³²

Timur ile aynı yüzyılda yaşamış olan Şeyh Ali aynı zamanda Timur üzerinde büyük bir nüfuza da sahipti. Bundan dolayı da daha önce de bahsettiğimiz gibi kendisine Erdebil şehri verildikten sonra burası zararlı birçok kimselerin de sığınağı haline gelmiştir. Ayrıca Anadolu’da Bâtını zümreler arasında geniş taraftar bulmasını da sağladı. Timur’un Ankara savaşından sonra Anadolu’dan beraberinde getirmiş olduğu Türkmenlerin bir kısmının Sultan Ali’nin şefaati ile serbest bırakılmasından sonra bir kısmının Erdebil’e yerleştirildikten sonra bir kısmının memleketlerine geri dönmüş olması Safevîlerin lehine çalışmaların yürütülmesini sağladı. Memleketlerine dönenler kendi memleketlerinde, Erdebil’de kalanlar ise orada tarikatın fikirlerinin yayılmasını sağladılar.¹³³ Timur öldükten sonra da devlet adamlarının Hoca Ali’ye kayıtsız kalmadıkları görülmektedir. Timur’un oğlu Şahruh 1412 yılında Karabağ’da Kara Koyunlu hükümdarı Kara Yusuf’a karşı harekete geçerken Erdebil’de Şeyh Ali ile görüşerek hürmette bulunmuştur.¹³⁴ Ayrıca İlhanlı hükümdarı Olcaytu da on iki İmam Şiîliğini kabul etmişti.¹³⁵ Şeyh Hoca Ali’ye tanınan bu imtiyazlar onun Şiîliğe meyiletmesi ile olmuştur. Bu imtiyazlar sayesinde Hoca Ali bağımsız hareket etme imkânı bulabilmiş; ayrıca tarikatın yapılanmasında ihtiyaç duyulabilecek maddi kaynak da temin etmiş oluyordu. Böylece Hoca Ali bir nevi Erdebil hâkimi durumuna geliyordu.¹³⁶

Hoca Ali Kudüs’e de gitmiş, Mekke ve Medine’de ün salmıştır. Sünniliği ile tanınmış Şeyh Ali’nin o dönemde yüz bini aşkın taraftarının olduğu kaydedilmektedir. Hac yolunda vefat ettiği (H. 832 / M. 1427) bilinen Şeyh Ali’nin mezarı Kudüs’tedir.¹³⁷

IV. Şeyh İbrahim Dönemi (1429 / H. 850- M. 1447)

Şeyh Ali’nin ölümünden sonra yerine Şah lakabı ile ünlü oğlu İbrahim geçmiştir. Şeyh Ali’nin İbrahim dışında Cafer ve Abdurrahman adında iki oğlu daha vardı. Ancak İbrahim

¹³¹ Edward G. Browne, *A Literary History Of Persia*, C.IV, s. 46.

¹³² Abdalbaki Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiîlik*, s. 174; Shahi Ahmadov, *Azerbaycan’da Şiîliğin Yayılması*, s. 47, 48.

¹³³ Tahsin Yazıcı, “Safevîler”, İ.A., C.X, s. 53; Behset Karaca, “a.g.m.”, s. 410.

¹³⁴ Walther Hinz, *a.g.e.*, s. 13.

¹³⁵ Edward G. Browne, *a.g.e.*, C.III, s. 46–51.

¹³⁶ Yusuf Küçükdağ, “Safevîlerin Nesebine Farklı Bir Bakış”, *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar dergisi*, s. 420.

¹³⁷ Shahi Ahmadov, *Azerbaycanda Şiîliğin Yayılması*, s. 47, 48.

babası gibi güçlü kudretli olamamıştır. Bu nedenledir ki tarihçiler Şeyh Cüneyd'i Şeyh Ali'nin oğlu gibi kaydetmiş ve İbrahim'i görmezden gelmişlerdir. İbrahim her ne kadar babası kadar başarılı olamamışsa da tarikatın siyasallaşma faaliyetine devam etmiştir. Bu sırada Tebriz'i ele geçiren Kara Koyunlu devletinden destek gören İbrahim komşu devletlerin saldırılarına karşı Şîî itikada sahip Kara Koyunlu Sultanları ile işbirliği içinde olmuştur. 1440 yılında Gürcistan seferine çıkan Cihanşah'ın yanında Erdebil Hâkimi Şeyh İbrahim'in de bulunması bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.¹³⁸

V. Şeyh Cüneyd Dönemi (?/H. 864- M. 1460)

Safevî şeyhleri arasında politik bir tesire sahip olan Şeyh Cüneyd,¹³⁹ Şeyh İbrahim'in altı oğlunun en büyüğüdür. Babası İbrahim, kendi zamanında büyük hürmet ve saygı gören bir Şeyh olup tarikatın gücünü Anadolu ve İran'da daha fazla yayılmasını sağlamıştır. Şeyh İbrahim vefat edince müritleri onun yerine ilim ve fazilet yönüyle kâmil olarak bilinen kardeşi Cafer'i Şeyh yaptılar.¹⁴⁰ Bu arada Şîîliği tam olarak benimseyen Şeyh Cüneyd¹⁴¹ Anadolu'daki Türkmenlerin önemli bir kısmını Safevî tarikatına bağlamıştır.¹⁴² Şîîlik ve Râfizîlik fikirlerini ortaya atmasıyla Sünnî olan amcası Cafer ile arası açılmış ve Safeviyye Tarikatı böylelikle biri Sünnî diğeri Şîî olmak üzere iki kola ayrılmıştır.¹⁴³ Bundan dolayı Erdebil'de tutunamayacağını anlayan Şeyh Cüneyd babasının müritlerinden bir kısmını yanına alarak Erdebil'den ayrılarak Arran, Azerbaycan ve Doğu Anadolu'da yaylak kışlak hayatı süren Türkmen boy ve oymakları arasında dolaşarak gerek Anadolu, gerek İran'ın her tarafında bulunan Safevî Hânkah ve Zaviyelerine müritler göndererek tarikat salikleri arasına Şîîlik ve Rafizîlik gibi fikirleri sokmaya çalışarak etkilemeye çalıştı. Bu durumu devletin başını derde sokacak bir faaliyet olarak değerlendiren Cihanşah ümerasının ve Şeyh Cafer'in teşvikleri ile Şeyh Cüneyd'i tazyik altına alarak onun Kara Koyunlu ülkesini terk etmeye mecbur hale getirmişlerdir.¹⁴⁴

¹³⁸ Yusuf Küçükdağ, "Safevîlerin Nesebine Farklı Bir Bakış", s. 420.

¹³⁹ Joseph Von Hammer, *Osmanlı Tarihi*, C. I, s. 339.

¹⁴⁰ Mükrimin Halil Yınanç, "Cüneyd", İ. A., s. 242; Tahsin Yazıcı, "Safevîler", İ. A., C. X, s. 53.

¹⁴¹ J. Aubin, "Etudes Safavîdes", *Journal of The Economic and Social History of The Orient*, Vol. II. pt. I, Leiden 1959, s. 46; Behset Karaca, "a.g.m.", s. 410.

¹⁴² Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 7.

¹⁴³ Behset Karaca, "a.g.m.", s. 410.

¹⁴⁴ Mükrimin Halil Yınanç, "Cüneyd", İ. A., s.242; Tahsin Yazıcı, "Safevîler", İ. A., C.X, s. 53.

1. Şeyh Cüneyd'in Anadolu'daki Faaliyetleri

Kara Koyunlu ülkesini terk etmek zorunda kalan Şeyh Cüneyd 1499 yılından 1456 yılına kadar geçen sürede Anadolu ve Suriye'de bir nevi sürgün hayatı yaşadı.¹⁴⁵ Anadolu'ya hangi yoldan geldiği belli olmayan Cüneyd'in Anadolu'yu seçmesinde Osmanlıların daha önce bu tarikata duydukları saygı ve bunun ifadesi olan Çerağ akçesi göndermelerinin onun böyle bir karar almasında etkili olduğu düşünülebilir. Ayrıca İlhanlı Olcaytu Muhammed Hüdâbende (1304–1317) döneminde on iki imam Şiiliğinin Anadolu'da bazı kesimlerinde uygulanıyor olması da düşünülebilir. Olcaytu'nun on iki imam Şiiliği Anadolu'da bilhassa Sivas, Amasya, Tokat ve Yozgat'ın Türk ve Moğol oymakları ile köylüler arasında geniş ölçüde yaygınlaşmıştı. Bundan dolayıdır ki Şeyh Cüneyd'in Anadolu'da kalabalık müritler topluluğu oluşturmasında ve bu toplulukları kendisine bağlayabilmesinde Olcaytu devrinde Anadolu'da uygulanmış olan Şiiliğin mühim bir etkisi olmuştur.¹⁴⁶

Cüneyd Anadolu'ya geldikten sonra burada hiç tahmin edemeyeceği kadar elverişli bir ortam buldu. Özellikle dolaştığı köylü ve göçebeler arasında Şiî ve Şiîliğe meyilli pek çok zümreler ile karşılaştı. Cüneyd burada sadece ünlü bir tarikatın şeyhleri ailesinden geldiğinin yanı sıra bir Seyyid gibi de dolaşıyordu. Telkin kabiliyeti gelişmiş; aynı zamanda faal bir insan olan Cüneyd bu şekilde dolaştığı köylü ve göçebelerin önemli bir kısmını kendisine mürit yaptı. Öyle ki bunlardan beş–on bin kişilik silahlı bir kuvvet oluşturmayı da başardı. Bu sıralarda Uzun Hasan Ak Koyunlu tahtına geçmişti (1452).¹⁴⁷

Bir kısım müritlerini yanına alan Şeyh Cüneyd bu sefer dervişleri ile beraber Sivas eyaletine gelmiş olup dervişlerinden bir kaçını hediyelerle, bir seccade, tespih ve mushafla birlikte Sultan II. Murad'a göndererek Kurd-beli'nde oturmasına müsaade edilmesini rica etti.¹⁴⁸ Orada oturduğu takdirde kendisine dua edeceğini bildirmiş ise de II. Murad buradaki halk arasında zaten var olan Şiîlik hareket ve fikirlerinin daha da yaygınlaşacağına neden olacağı, aynı zamanda milletin birliği için de tehlike teşkil edeceğini düşündüğünden “ Yedi derviş bir posta sığar; ancak bir tahta iki padişah sığmaz” diyen İran atasözünü hatırlatarak

¹⁴⁵ John Andrew Boyle, “a.g.m”, s. 653.

¹⁴⁶ Faruk Sümer, “Safevî Tarihi ile İlgili İncelemeler”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 69, İstanbul Aralık 1990, s. 9.

¹⁴⁷ Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 10.

¹⁴⁸ Aşık Paşa-Zâde, *Tevarih-i Al-i Osman*, Nşr. Ali Bey, İstanbul 1332, s. 264; Walther Hinz, a.g.e., s. 17.

isteğini reddetmiştir;¹⁴⁹ ancak kendisine verilmek üzere hediyeleri getiren müride 200 duka altını, ayrıca kendisi ile birlikte gelen dervişlere de 1000 akçe vermeyi de ihmal etmemiştir.¹⁵⁰

1. Şeyh Cüneyd'in Karaman'daki Faaliyetleri ve Yurt Edinme Çabaları

İsteklerini Osmanlı topraklarında gerçekleştiremeyen Şeyh Cüneyd buradan ayrılmak zorunda kalırken siyasi emellerinden de vazgeçme niyetinde değildi. Bu amaçla yönünü bu defa Karamanlı ülkesine çevirip Konya'ya gitti. Burada Karamanoğlu İbrahim Bey'den yurt edinme isteği ile Anadolu'nun en büyük tekkesi olan Şeyh Sadreddin Konevî zaviyesine misafir oldu. Şeyh Cüneyd'in buraya kabul edilmesinde tarikat şeyhi olmasının yanı sıra bu bölgede Şîî temayüllerin olduğu ihtimalini de göstermektedir.¹⁵¹

Bu sıralarda Zeyniye tarikatının müessisi olan Şeyh Zeyneddin Hafi'nin halifesi ve bu tarikatın Anadolu'daki yayıcısı olan Abdullatif Makdisi Konya'da ikamet edip aynı zamanda zaviyenin şeyhi idi. Abdullatif Makdisi fikir ve düşüncelerini iyi bildiği Cüneyd ile ancak onun müridi aracılığı ile görüşerek suallerine cevap vermiştir. Bu mülakattan sonra Cüneyd zâviye kütüphanesinde bulunan Muhyiddin Arabî ile Sadreddin Konevî'nin eserlerini istinsah ettirmiştir. İki şeyh arasındaki ikinci sohbette Şeyh Cüneyd kendi mezhep ve kanaatini savunmak zorunda kalmıştır. Mağlup olacağını düşünen Cüneyd bu defa Kuran'ı tezyif eder bir tarzda bir dil kullanarak başta Hz. Ali olmak üzere ehl-i beytin övüldüğünü içeren ayetlerin Kur'an-ı Kerimden bilinçli bir şekilde çıkarıldığını, sahabeler hakkındaki ayetlerin ise Allah'ın kelamı olmayıp onların da uydurma olduğunu Kur'an'a sonradan eklendiğini ifade etmiştir. Bu sohbet üzerine burada da tutunamayacağını anlayan Cüneyd ertesi gün şehri terk ederek o sıralarda Varsak ülkesi diye bilinen¹⁵² İç-el, Güneybatı Anadolu ve Suriye'nin şimalinde bulunan Türkmen aşiretleri arasında faaliyete başladı ve burada bir emirlik kurmak istedi. Ancak Mısır Devleti'nin müdahalesi ile başarıya ulaşamadı.¹⁵³

Bu sıralarda Şeyh Abdullatif Larende'de bulunuyordu. Niyetini çok iyi bildiği Şeyh Cüneyd'in durumunu Karamanoğlu İbrahim Bey'e bir mektup yazarak bildirdi. Bunun üzerine harekete geçen İbrahim Bey Şeyh Cüneyd'in yakalanması için Varsak beylerine emirler gönderdi. Bunu duyan Cüneyd kazanabildiği adamlarını da yanına alarak oradan

¹⁴⁹ Mükrimin Halil Yınanç, "Cüneyd", İ. A. s. 243; Aşık Paşa-Zâde, *Tevarih-i Al-i Osman*, s. 264.

¹⁵⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, s. 226; Walther Hinz, a.g.e., s. 17.

¹⁵¹ Walther Hinz, a.g.e., s. 17.

¹⁵² Mükrimin Halil Yınanç, "Cüneyd", İ. A., s. 243.

¹⁵³ Aşık Paşa-Zâde, *Tevarih-i Al-i Osman*, s. 266; Tahsin Yazıcı, "Safevîler", İ. A., C.X, s. 53.

uzaklaştı. Adana'dan geçerken Ramazan oğullarının takibatına uğramaksızın bölgeyi geçerek Amanus bölgesine gelmeyi başarabildi.¹⁵⁴

Amanus bölgesine geldikten sonra İskenderun Körfezinde Cebel Arus denilen bir dağda oraların hâkimi olan İbn-i Bilal'dan haçlılardan kalma yıkık bir hisarı kiraladı ve burasını tekke olarak kullanacak kadar tamir ettirdi. Sonunda bu şekilde emellerine kavuşan Cüneyd buradan tarikatını yaymak için etkili ve geniş bir propagandaya başladı.¹⁵⁵ Arkasından da Antakya, Kilis, Ayıntab, Maraş ve Hârim bölgelerinde özellikle de Amik Ovasındaki Türkmenler arasına adamlarını göndererek çoğunluğu Dulkadirli ulusuna ait olan Türkmenleri kazanmayı başardı. Bu sıralarda Rumeli ve Anadolu'da bulunan Simavna Kadısı-oğlu müritleri ile birçok işsiz ve sergüzeştçi kimseler de giderek onun yanında toplandılar. Şeyh Cüneyd'in mürit edinme arayışları Mısır Devletinin nazarı dikkatinden kaçmamıştır. Zaten Zeyneddin Hafi'nin müritlerinden olan Ahmed Bekri ile Abdulkerim Halife Mısır Sultanı Çakmak'a bir mektup yazarak onun hareket ve teşebbüslerinden bahsetmişlerdir. Bunun üzerine Sultan Çakmak Halep Valisi Kanbay al-Hamzavi al-Nasiri'ye onun te'dip ve tenkili için emir göndermişlerdir. Kanbay hasta olduğu için yerine Halep Ulu Hâcibini askerleri ile beraber Cüneyd üzerine gönderdi. Takibe alınan Cüneyd'in adamlarından bir kısmı telef edildi. Kendisi de Türkmenler arasına kaçtıysa da burada da Özer-oğlu tarafından takibe alındı. Bu takipten bütün mal ve servetini ona vermek sureti ile yakalanmaktan kurtuldu. Bunun üzerine ismen bağlı olup hemen hemen müstakil denecek derecede serbest yaşayan Türkmenleri elde etmek ve burada bir emaret tesis etmek istediysen de emellerini gerçekleştiremeyeceğini anlayınca buradan Kelkit havzasına ve Canik bölgesine gitti.¹⁵⁶

2. Şeyh Cüneyd'in Trabzon Seferi

Şeyh Cüneyd Canik Bölgesine geldikten sonra ilk olarak yeni taraftarlar bulmaya çalıştı. Amacı Trabzon'u zapt etmek ve zayıflamış durumda bulunan Rum devletini ortadan kaldırarak orada bir devlet kurmaktır. Maiyetindeki adamları ile beraber Dulkadirli ülkesinden

¹⁵⁴ Mükrimin Halil Yınanç, "Cüneyd", İ. A., C.III, s. 244.

¹⁵⁵ Walther Hinz, *a.g.e.*, s. 19; Aşık Paşa-Zâde, *Tevarih-i Al-i Osman*, s. 266.

¹⁵⁶ Aşık Paşa-Zâde, *Tevarih-i Al-i Osman*, s.266; Mükrimin Halil Yınanç, "Cüneyd", İ.A., C.III., s.244; Walther Hinz, *a.g.e.*, s.19.

geçmeye muvaffak olduktan sonra Kelkit havzasına gitti ve Niksar Emiri bulunan Tâceddin-oğlu Mehmed Bey ile buluşarak müritlerini de bir haberle maiyetine çağırdı.¹⁵⁷

Canik'te birkaç bin kişilik silahlı bir taraftar edindikten sonra Cüneyd, Mehmed Bey ile beraber 1456 yılında Trabzon'a yürüdü. Bunu haber alan Kalo İonnes kuvvetlerini toplayarak Kordile denilen Aya Fokas manastırına kadar ilerledi. Bu sıralarda Grek donanması da kara ordusu ile kıyıdan yardıma gelmişti. Cüneyd'in kuvvetleri ise Meliares civarına yerleşerek ordugâhlarının ilerisinde Kapanion boğazını da kuvvetli bir şekilde tutmuşlardı. İmparatora bu zor gününde Trabzon Prenslerinden yalnız Mesochaldion prensi, Pansebastos Alexander yardım etmişti. Bu prens kara ordusuna komuta ederken, imparator da donanmanın başında bulunuyordu. Bu sıralarda kopan bir fırtına gemileri sahilden uzaklaştırdığı anda Şeyh Cüneyd taarruza geçerek Pansebastos'u oğulları ile birlikte öldürterek Grek ordusunu da kaçırttı.¹⁵⁸

Bu başarının ardından Cüneyd Aya Fokas manastırını işgal ederek başkent in duvarlarına kadar ilerledi. Bu sıralarda kalede yangın çıkmış, buradaki insanlar panik halinde bir yerlere kaçışmışlardı. Kalo İonnes bütün gece 50 kişiyi bulamayan kale muhafızları ile müdafaa siperlerini dolaşmıştı. Şeyh Cüneyd'in şehri kuşatıp taarruz etmesine rağmen kale duvarlarının çok kuvvetli olması nedeni ile burayı almaya muvaffak olamadı; ancak askerlerin bir kısmını esir etti. Üç gün kadar süren bir muhasaradan sonra karargâhını kaldırdı ve tekrar Kelkit bölgesine geri döndü.¹⁵⁹

Niyeti babası zamanından beri belli olan Şeyh Cüneyd'i devletine tabi ve haracgüzar olan bir hükümete taarruz ettiğini duyan padişah, onun te'dip ve tenkiline Sivas Beylerbeyi Hızır Bey'i görevlendirdi. Hızır Bey doğuda bulunan Şeyhin üzerine yürüdü. Burada da mukavemet edemeyeceğini anlayan Cüneyd kaçarak o sırada Hasankeyf'te kışlamakta olan Uzun Hasan Bey'in yanına iltica etti.¹⁶⁰

3. Şeyh Cüneyd- Ak Koyunlu İlişkileri

Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd arasındaki ilk münasebetin kurulmasında kaynaklarda iki farklı görüş bulunmaktadır. Bunlardan Hasan-ı Rumlu'ya göre Cüneyd'le Kara Koyunlu hükümdarı arasındaki düşmanlığı bilen Uzun Hasan, Hısın Keyf'te bulunan Şeyh Cüneyd'e bir

¹⁵⁷ Mükrimin Halil Yınanç, "Cüneyd", İ. A., C. III., s. 244.

¹⁵⁸ Walther Hinz, *a.g.e.*, s. 21.

¹⁵⁹ Walther Hinz, *a.g.e.*, s. 21.

¹⁶⁰ Mükrimin Halil Yınanç, "Cüneyd", İ.A., C.III., s. 244.

mektup göndererek dostluk ve saygı teminatı vermiş; Aşık Paşazâde'ye göre ise Uzun Hasan ilk zamanlarda Şeyh Cüneyd'e karşı düşmanca davranmış hatta onu yakalatmıştır. Ancak Cihanşah gibi büyük bir düşman karşısında 20 000 silahlı sûfi ve müride sahip olan bu kişiyi karşısına almanın uygun olmayacağını, dolayısı ile dost olması gerektiğini düşünerek ona bağımsızlığını geri vermiştir.¹⁶¹ Bunlardan birinci görüşün hakikate daha uygun olduğu görülmektedir.¹⁶²

Uzun Hasan Şeyh Cüneyd'in Hısnı Keyf'ten hareket ettiğini öğrenince onu kabilesi ileri gelenleri vasıtası ile üç konak uzaktan karşıladı. Şeyh Cüneyd ile karşılaşınca atından inerek onu kucaklayarak "hoş geldin" demek sureti ile karşıladı. Sonra Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd birlikte Amid'in bir kapısından içeriye girdiler. Cüneyd burada üç yıl kadar misafir kaldığı bu süre zarfında, Uzun Hasan Safevî emir ve dervişlerine uygun mevkiler de vermişti.¹⁶³ Ayrıca Safevî şeyhine iyi bir kabul gösteren Uzun Hasan onu kız kardeşi Hatice Begüm ile evlendirdi.¹⁶⁴ Şeyh Cüneyd'in bu sıralarda bir Çerkes halayığından Hoca Mehmed adında bir oğlu da vardı.¹⁶⁵ Hatice Begüm ile olan evliliğinden ise Şah İsmail'in babası olan Şeyh Haydar dünyaya gelmiştir.¹⁶⁶ Şeyh Cüneyd Amid'te bulunduğu süre zarfında zamanın hadiselerini yakından takip ediyordu. Ahalisi Sünnî Müslüman, Hristiyan (Rum, Ermeni), ve Yahudilerden ibaret olan şehir Safevî tarikatının yayılması için de pek elverişli idi.¹⁶⁷

Şeyh Cüneyd'in müritleri onun emri ile Uzun Hasan'a birçok muharebede yardım ederek galip gelmesini sağlamışlardır. Dört yıl kadar Diyarbekir bölgesinde oturup dervişlerini muhtelif bölgelere göndererek serbestçe yaptığı propaganda ile de müritlerini çoğalttıktan sonra, halife unvanlı vekillerinin de desteği ile silahlı dervişler ordusu oluşturan Şeyh Cüneyd, 1459 yılında Uzun Hasan'dan ayrılıp Erdebil'e döndü. Böylece propaganda merkezini buraya kaydırmayı istediye de amcası Şeyh Câfer, kendisini rakip görüp, müfrit düşüncelerinden dolayı nefret ettiği Cüneyd'e karşı kendisinin dostu ve oğlunun kayınpederi olan Cihanşah'ı kışkırttı. Uzun Hasan ile akrabalığı olan Cüneyd'i büsbütün tehlikeli

¹⁶¹ Mükrimin Halil Yınanç, "Cüneyd", İ. A., C. III, s. 244; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, s. 226

¹⁶² Şevket Beysanoğlu, *a.g.e.*, s. 440.

¹⁶³ Walther Hinz, *a.g.e.*, s. 27.

¹⁶⁴ Faruk Sümer, *a.g.e.*, s. 11; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, s. 226; John Andrew Boyle, "a.g.m", s. 653.

¹⁶⁵ Walther Hinz, *a.g.e.*, s. 27.

¹⁶⁶ Mükrimin Halil Yınanç, "Cüneyd", İ. A., C. III., s. 244.

¹⁶⁷ Şevket Beysanoğlu, *a.g.e.*, s. 441.

gördüğünden ona burayı ikinci defa terk etmek zorunda bıraktırdı. M. 1459/ H.863 yılı sonbaharında Erdebil dışında her tarafa dervişlerini gönderip sufflerini çağıran Şeyh Cüneyd kısa zaman zarfında 12 000 silahlı mürit toplayarak başlarına geçti.¹⁶⁸

4. Şeyh Cüneyd'in Çerkesler Üzerine Sefere Çıkışı ve Şirvanşahlar

Şirvan, Kür ırmağının kuzeyinde, Hazar denizinin batı kıyısında yer alan bir ülke olup Ortaçağın ilk devirlerinde Arran'ın bir kısmını teşkil ediyordu.¹⁶⁹ Şirvan'a bağlı merkez vilayet olan ve bölgenin ikinci önemli şehri ise, Şemahi olup burası İslamiyet devrinde kurulmuştu.¹⁷⁰ Şirvanşah'ın ülkesi olarak Şirvan, Kür'den Derbend'e kadar uzanan bölgeyi içine alıyordu ki bu sınırlar Moğollar döneminde oluşturulmuş idi. Merkez şehir olan Şemahi şehri ise önemini zamanının üretim ve ticaret merkezi oluşuna borçlu idi. Ayrıca Bakü ve Sabaran şehirleri de bu dönemin önemli şehirleri arasında yer alıyordu. Bir diğer önemli şehir Derbend şehri olup burası bazı kaynaklarda Şirvan Derbend'i olarak geçmektedir.¹⁷¹

Şeyh Cüneyd'in Uzun Hasan ile olan akrabalığı kendisine olan güvenini artırmış olacak ki politik entrikalarına yeniden başladı. Projelerini maskeleyerek ve kendisini kararsız eden iç hırslarını açığa vurmamaya çalışarak Müslüman olmayan Gürcülerle kutsal bir savaş bahanesi buldu. Ancak Hristiyanlar üzerine yürüyeceği yerde¹⁷² ordusunu toplayıp Gürcistan ve Çerkeslere karşı gaza için harekete geçti. Çünkü sayısı artmış bulunan müritlerini bir yerde geçindirmesi gerekiyordu. Ayrıca galip gelecek olsa müritlerinin sayısı daha da artacak, ayrıca gücüne de güç katmış olacaktı. Ancak Cüneyd'in bu seferi gerçekleştirebilmesi için Şirvan ülkesinden geçmesi gerekiyordu. Ancak Şirvan hükümdarının topraklarından geçmelerine müsaade etmeyeceğinin hesabını bile yapmıyordu; çünkü müritlerinin kahramanca savaşaçağını, kılıcının zoru ile de olsa burayı geçebileceğini düşünüyordu.¹⁷³ Böylece Şirvan ülkesine giren Şeyh Cüneyd'e, buranın hükümdarı olan Halilullah, adam göndererek kendisine haracgüzar olan Gürcüler ve Çerkesler üzerine gaza yapılmasının şer'an doğru olamayacağını bildirdi. Ancak Şeyh Cüneyd bu ihtara önem vermeyerek, yoluna devam

¹⁶⁸ Walther Hinz, *a.g.e.*, s. 34.

¹⁶⁹ W. Barthold, "Şirvan", İ.A., C. XI, Eskişehir 1997, s. 571.

¹⁷⁰ el- Belâzurî, *Fütuhu'l- Buldan*, Çev. Mustafa Fayda, Ankara 1987, s. 301.

¹⁷¹ Kâzım Paydaş, "Timurlu ve Türkmenlerin Şirvanşahlarla Olan Münasebetleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 2006, C. XXV, sayı, 40, Ankara 2006, s. 114.

¹⁷² Joseph Von Hammer, *Osmanlı Tarihi*, C. I., s. 339.

¹⁷³ Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 11.

etti. Gürcistan'a girdikten sonra muhtelif kasaba ve köyleri de yağmaladı. Bu olaydan sonra ganimet toplayan Şeyh Cüneyd bunları maiyetine dağıttıktan sonra kışı geçirmek üzere Şirvan'a döndü. Kendi ihtarına uymayıp Şirvan'da karargâh kuran Şeyh Cüneyd'i kendi açısından tehlikeli bulan Halîlullah, durumu Erdebil Şeyhi Câfer'e ileterek Şeyh Cüneyd'in tutumlarının doğru olmadığı ve Haricî olan bu şahsın ortadan kaldırılması yönünde bir mektup gönderdi. Sonra da kuvvetlerini toplayan Halîlullah Şeyh Cüneyd'in üzerine yürümeden önce beylerbeyini göndererek, onu Şirvan ülkesini terk edip başka bir yere gitmeye davet etmiştir. Fakat Şeyh Cüneyd bu beylerbeyini öldürdü. Bunun üzerine Halîlullah Şeyh Cüneyd'in üzerine yürüdü. 3 Mart 1460 tarihinde meydana gelen bu şiddetli muharebede Şeyh Cüneyd aldığı bir ok darbesi ile hayatını kaybetti. Bunun üzerine maiyeti de perişan bir şekilde dağıldı. Cenazesi Kuruyal mevkiinde gömülerek müritlerine ziyaretgâh olan Şeyh Cüneyd'in kabri, daha sonra torunu Şah İsmail tarafından türbe haline getirildi.¹⁷⁴

Şeyh Cüneyd'in ölümünden bir ay sonra Nisan 1460 yılında eşi Hatice Begüm, Amid'te bir erkek çocuk dünyaya getirdi. Bu çocuğa tam manası ile bir Şîî adı olan Haydar (arслан) ismi verildi. Uzun Hasan bu çocuğun vasiliğini kendi üzerine alarak Kara Koyunlulara karşı başarılı olup devletin merkezinin Amid'ten Tebriz'e taşınmasına kadar geçen sürede Haydar Amid'te büyüdü. Bu sıralarda dokuz yaşına gelen Haydar babasının yerine geçmek üzere Erdebil'e gitti.¹⁷⁵

Şeyh Cüneyd'in ölümünün ardından, Anadolu'da bulunan müritleri onun ölümüne inanamayarak ona benzeyen ve Tokat'ta ortaya çıkan birinin etrafında toplanmışlardı. Ancak bu kişi İstanbul'a getirilip daha önce Şeyh Cüneyd'e hocalık yapmış olan Hayreddin'e gösterildiğinde bu şahsın Şeyh Cüneyd olmadığı anlaşılacak geri gönderilmiştir.¹⁷⁶ Şeyh Cüneyd'in ölümünden sonra müritleri dağılmayarak tarikatla olan bağlarını daha çok güçlendirdiler. Çünkü şeyhleri olmasa da oğulları vardı. Şeyh Cüneyd'in vasiyeti gereği büyük oğlu Hoca Mehmed'i bertaraf ederek, annesi Ak Koyunlulardan olan küçük oğlu Haydar'ı yerine geçirecek onun etrafında toplanmışlardı. Bu sıralarda Uzun Hasan, Cihanşah ve oğlu Hasan Ali'yi yenerek Kara Koyunlu Devletini ortadan kaldırmış Horasan'dan Sivas bölgesine kadar olan geniş bölgede imparatorluğunu kurmuştu (1468).¹⁷⁷

¹⁷⁴ Mükrimin Halil Yınanç, "Cüneyd", İ. A., C. III, s. 244-245.

¹⁷⁵ Walther Hinz, *a.g.e.*, s. 35, 36.

¹⁷⁶ Mükrimin Halil Yınanç, "Cüneyd", İ. A., C. III., s. 245.

¹⁷⁷ Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 11.

VI. Şeyh Haydar Dönemi (? / H. 864-M. 1488)

Şeyh Haydar dokuz yaşında bir çocuk olarak dayısı ile birlikte Erdebil'e geldiğinde büyük amcası Cafer onu kıskanç bakışlarla, ancak dostça karşılamıştı. Uzun Hasan burada onu tarikat reisliği makamına oturttu.¹⁷⁸ Kendisi de 1470 yılının Temmuz ayında yeni başkenti Tebriz'e geçmek üzere Erdebil'den ayrıldı. Haydar'ı burada amcası Cafer eğitiyordu. Kendisine iyi duygular beslememesine rağmen ilm-i nücum (yıldızlardan geleceği anlama bilgisi) öğretmiştir. Cafer'in Haydar'a karşı beslediği bu halisane olmayan duyguları ancak ölümü ile son bulmuştur.¹⁷⁹ Şeyh Cüneyd'in müritleri de bu sıralarda henüz birkaç yaşında olan Haydar'ı onun halefi olarak tanıdılar. Zamanla Şeyh Cüneyd'in Safevilerin inanç yönünden değişime uğramasında büyük katkı sağladığı gibi; Şeyh Haydar da bu inançların bir yerde simgeleşmesini sağlayacaktır.¹⁸⁰

Şeyh Haydar Safevî Tarikatı'nın başına geçer geçmez dayısı Uzun Hasan onu Trabzon İmparatorunun kızı Despina hatun ile evlenmesinden dünyaya gelen büyük kızı Alemşah olarak da bilinen Halime Begüm ile evlendirerek onun siyasi açıdan daha güçlü olmasını sağladı. Haydar'ın bu evliliğinden Sultan Ali, Seyyid İbrahim ve İsmail (Şah İsmail) dünyaya geldi.¹⁸¹

Şeyh Haydar babasının yerine geçtikten sonra öncelikle taraftar toplamaya başladı. Bunun için Anadolu müritlerinin bir kısmını özel olarak yetiştirdikten sonra Anadolu'nun çeşitli yerlerine oranın halkını kendisine bağlamak için halifeler olarak gönderdi. Bunlardan biri de Şahkulu Baba, Tekeli veya Karabıyıklıoğlu da denilen Osmanlı tarihinde ise Şeytankulu adı verilen zatın babası Hasan halifedir ki; bu da iki defa Şeyh Haydar'ın hizmetine gelmiş, hizmeti ile halifesi olmuş, sonra da memleketi olan Teke iline (Antalya ve Havalisi) gönderilip halkını Şeyh Haydar'a bağlamak için görevlendirmişti.¹⁸²

Safevî propagandası sadece göçebe, ya da yarı göçebe halkı değil, aynı zamanda Osmanlı askerleri, özellikle de tımarlı sipahiler arasında da etkili olmuştur. Mühimme defterlerinden tespit edildiği kadarı ile bu askerler, Amasya, Tokat, Çorum, Bozok, Divriği,

¹⁷⁸ Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı İnanç Siyasi Münasebetleri I*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., No: 888, İstanbul 1962, s. 2.

¹⁷⁹Mükrimin Halil Yınanç, "Akkoyunlular", İ.A., C.I, s. 261; Walther Hinz, *a.g.e.*, s. 62.

¹⁸⁰ Shahi Ahmadov, *a.g.t.*, s. 49.

¹⁸¹ Cl. Huart, "Haydar", İ. A., C. V, İstanbul 1988, s. 387; Walther Hinz, *a.g.e.*, s. 63.

¹⁸² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 230.

Van, Sivas, Osmancık, Koyluhisar, Oltu, Artukâbâd ve Karaman taraflarında dirlik sahibi idiler. Dirliklerinin düşük olması Safevî propagandasının etkisini artırıyordu.¹⁸³ Tüm bu faaliyetler sonuç vermiş olacak ki Anadolu müritleri Erdebil'e hediyelerle gidip şeyhlerini ziyarete başlamışlardı. Bunu daha da ileriye vardiirarak kendilerini "Bu zahmetle Medine'ye Hz. Peygamberin türbesi bile ziyaret edilir" diyen Sünnî komşularına " Biz ölüye değil, diriye gideriz" cevabını verip Sünnîlere baskı yapacak kadar durumu ileriye vardiirmişlardı. Bu durumun bu şekilde olmasında dönemin padişahı olan II. Bayezit'in gevşek idaresinin etkisi olmuştur.¹⁸⁴ Şeyh Haydar'ın müritlerinin artması ve bu şekilde ona olan bağlılıkları onu kısıtlı imkânlarına rağmen ileride görüleceği gibi Derbend ve Kafkas (Gürcü) seferlerinden başarı ile dönmelerine neden olacaktır. Bu durum Haydar'ın ününü artırdığı gibi müritlerinin de sayısını çoğaltacaktır.¹⁸⁵

1. Safevîlerde Kızılbaş Adının Ortaya Çıkışı

Şeyh Cüneyd döneminde Safevî Tarikatı Şîî bir renge bürünürken Şeyh Haydar döneminde de müritlerine kılık değiştirme geleneği getirilmişti. Bundan dolayı da Safevîlere Kızılbaş denmesi ilk olarak bu Şeyh döneminde olmuştur. Erdebil Süfileri tarafından Pir, hatta Tanrının zuhuru olarak bilinen Şeyh Haydar başına on iki dilimli¹⁸⁶ kızıl bir külah (tac) giyip kızıl sarık sarardı. Müritlerine de derecelerine göre aynı tacı sarıklı ve sarıksız olarak giydirmiştir.¹⁸⁷ Şeyh Haydar bu tacı giyme nedenini rüyasında kendisine Ali'nin görünmesi sebebi ile kabul etmiş, bundan dolayı bu külah Tac-ı Haydarî denmiştir. On iki dilimden oluşan Tac-ı Haydarî'de her dilim bir imamı temsil etmektedir. Bundan dolayı mensuplarına ve İranlılara, Türkler tarafından "Kızılbaş" adı verildi. Ancak böyle bir menkıbenin doğruluğu ispatlanabilir bir durum olmadığından, böyle bir iddianın baştanbaşa uydurma bir şey olması da muhtemeldir.¹⁸⁸ Bu konuda Joseph Von Hammer Şeyh Haydar'ın taraftarlarına bir dış görünüş ayırımı için kızıl külah giydirdiğini bundan dolayı sonraları taraftarlarına ve

¹⁸³ Saim Savaş, "Osmanlı-Safevî Mücadelesinin Toplumsal sonuçları", Türkler, s. 908.

¹⁸⁴ Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 12.

¹⁸⁵ Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 12.

¹⁸⁶ Behset Karaca, "a.g.m.", s. 410.

¹⁸⁷ Abdalbâkî Gölpınarlı, "Kızılbaş", İ. A., C. VI, s. 789.

¹⁸⁸ Cl. Huart, "Haydar", İ. A., C.V, s.387; R. M. Savory, *İran Under The Safavids*, Cambridge, The University Press, 1980, s. 19; Adel Allouche, *Osmanlı Safevî İlişkileri*, Çev. Ahmet Emin Dağ, Ankara Yay., İstanbul 2001, s. 60.

İranlılar'a Kızılbaş dendiğini; ancak İranlılar ise Kızılbaş = sürh- ser deyiminin vaktiyle giymiş oldukları altın serpuşlar dolayısı ile doğduğunu “kızıl” sözcüğünün ise, “altın” anlamına geldiğini ifade etmişlerdir.¹⁸⁹

Kızılbaş kelimesi zamanla farklılaşarak farklı dönemlerde farklı anlamlar kazandı. Ancak konumuz açısından önemli olan husus bu kelimenin Şeyh Haydar'dan sonra, Şah İsmail'i ve Safevîleri destekleyen Türklerin ortak adı olarak kullanılmasıdır.¹⁹⁰

2. Şeyh Haydar – Akkoyunlu İlişkileri ve Şirvanşahlar

Babasının yerine geçen Haydar babasına göre daha haristi.¹⁹¹ Yıldızı Amid'te parlayan Haydar kendi döneminde Anadolu'da birçok taraftar da topladı. Taraftarları kendisine öylesine bağlıydılar ki ona “İbnullah” diyecek kadar durumu ileriye vardırılmışlardı. Dayısı Uzun Hasan atalarının yolunu takip edip halkı aydınlatması maksadıyla babasının yerine geçmek üzere Haydar'ı Erdebil'e göndermişti. Ancak Şeyh Haydar burada fikirlerini yaymaktan ziyade kılıcının gücü ile bir takım şeyleri gerçekleştirme çabasına girdi.¹⁹² Çünkü müritlerinin sayısının bu denli artması, Şeyh Haydar'ın artık sessiz kalamayacağı anlamına geliyordu. Kendisine Hz. Peygamber'in üstünde bir inançla bağlı olan bu müritler aslında Anadolu'nun yoksul insanları idi. Aralarında bey olarak nitelendirilebilecek ancak birkaç kişi vardı. Bundan dolayı da Haydar'ın 891/1486 yılındaki Demirkapı (Derbend) ötesindeki Kafkas kavimleri üzerine olan seferinde on bin kişilik ordusunda müritleri yoksul giyimli olup, bir kısmının atı, bir kısmının da silahı yoktu.¹⁹³

Uzun Hasan öldükten sonra siyasi emellerini gerçekleştirmeye çalışan¹⁹⁴ Şeyh Haydar Gürcistan'a akın etme bahanesi ile asıl hedefi olan Şirvan'a intikam almak üzere müritlerini topladı.¹⁹⁵ Şirvan'ı alma gayesi bütün zamanını bu sefer için kılıç ve mızrak hazırlamakla geçirdi. Öyle ki Siyahkuh (Karadağ) ve Tâliš'ten toplanan taraftarları da dâhil olmak üzere tüm müritleri artık ibadetlere de önem vermiyorlardı. Hazırlıklarını tamamladıktan sonra

¹⁸⁹ Joseph Von Hammer, *Osmanlı Tarihi*”, C.I, s .339.

¹⁹⁰ Hasan Onat, “Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine”, İslamiyat, Ankara 2003, s. 113.

¹⁹¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, s.226.

¹⁹² İlhan Erdem, *Ak- Koyunlu Devleti Tarihi*, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2007, s. 138.

¹⁹³ Faruk Sümer, *a.g.e.*, s. 13.

¹⁹⁴ İsmail hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, s. 226.

¹⁹⁵ Cl Huart, “ Haydar”, İ.A, s. 387.

harekete geçen Haydar cesur olup, ok ve kılıç kullanmada usta idi.¹⁹⁶ Haydar'ın Şirvan'a ulaşabilmesi için Çerkes yurdu olan Derbend'i geçmesi gerekiyordu ki aksi takdirde Şirvan'a ulaşması mümkün değildi. Derbend zapt olunamaz bir liman kalesi sayılırdı ki bundan dolayı oraya "Demir Kapu" adı verilmişti.¹⁹⁷ Derbend hâkimi olan Şirvanşah Ferruh Yaser'in buradan geçmek için izin vermeyeceğini düşünen Şeyh Haydar, Ak Koyunlu Sultan Yakup'a başvurarak, ondan Şirvanşahi Ferruh Yaser'e bir ferman göndererek oradan geçiş izni çıkarılmasını talep etti. Bunun üzerine Sultan Yakup Şirvanşahına bir ferman göndererek Şeyh Haydar'ın Derbend'ten geçmesine müsaade edilmesini istedi. Sultan Yakup'un fermanı Şirvanşahına ulaştığında o, bu işin uzayacağı aynı zamanda yoksul insanların Haydar'ın zulmüne uğrayacağını bilmesine rağmen, Sultan'ın emrine itaat ederek Şeyh Haydar'ın Derbend'ten geçmesine müsaade etti. Bunun üzerine Şeyh Haydar 10.000 kişi ile Çerkes topraklarının yolu üzerinde bulunan Derbend'i geçti. Yolda zarar ziyan verip esirler aldıktan sonra, galip bir şekilde Erdebil'e döndü. Burada halka akından getirdiği ganimetleri, bilhassa kız ve erkek Çerkes esirlerini dağıttı. Aynı zamanda müritlerine de bütün kazançlarını, silah ve savaş malzemesi olarak harcamalarını emretti. Elde ettiği ganimetlerin bir kısmı ile beraber kadın ve erkeklerden oluşan esirlerin bir kısmını ise Sultan Yakup'a köle olarak gönderdi.¹⁹⁸

Ertesi yıl da aynı şekilde hareket eden Haydar'ın bu şekilde gücünü artırması Osmanlı Devletini tedirgin etti. Erdebil şehrinin Tebriz'e yakın oluşu bir tehlike unsuru olmasına rağmen Sultan Yakup yeğeni olan Şeyh Haydar'a bir şey yapmak istemiyordu. Özellikle 1487 yılındaki ikinci Çerkes akınından beraberinde 6000 esirle döndüğünde, Sultan Yakup onun Tebriz'e gelmesini emretti. Bunun üzerine Şeyh Haydar eski bir hırka giyip başına da kirli bir takke koyarak beraberinde birkaç zavallı adamla beraber Tebriz'e gelerek Şah Hüseyin Tekkesine yerleşti. Sultan Yakup, Şeyh Haydar'ı tekkede ziyaret ederek yeğenini onurlandırdı. Bir sonraki gün de Şeyh Haydar iade-i ziyarette bulundu. Herkes Sultan Yakup'a Şeyh Haydar'ın bu savaş sevdasından vazgeçirilmesi ve özellikle de Anadolu'daki halifeleri ile irtibatının kesilmesi gerektiğini ifade ettilerse de Sultan Yakup " -Bir şeyhin akınından ne olabilir? Bir derviş ne yapabilir? Eğer ondan şüphe ediyorsanız itaat yolundan ayrılmaması için ondan söz alın. Eğer o sözünden dönerse başı sarayımıza geri gelir" diyerek söylenenleri reddetmiştir. Bu konuşmanın üzerine bir Kur'an getirilerek Kadı İsa'nın huzurunda kendisine yemin ettirildi. Ancak onun yanında yemin ve sözün bir değeri

¹⁹⁶ Minorsky, *Persia*, Paris 1933, s. 66.

¹⁹⁷ Walther Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, Çev. Tevfik Bıyıklıoğlu, Ankara, 1992, s. 69.

¹⁹⁸ İlhan Erdem, *a.g.e.*, s. 139.

bulunmamaktaydı. Bunun üzerine Şeyh Haydar serbest bırakıldı, o da hemen Erdebil'e döndü. Kısa bir süre sonra da Prenses Marta'dan ikinci oğlu İsmail(Şah) 17 Temmuz 1487 yılında dünyaya geldi.¹⁹⁹

3. Şeyh Haydar'ın Şirvan Seferi ve İsyanı

Sultan Yakup Orta İran'daki Kum şehrinde kışlakta iken bunu fırsat bilen Şeyh Haydar planlarını gerçekleştirmek için 1488 yılı başlarında harekete geçti. Bunun için ilk iş olarak annesini Çerkes gazası için izin almak üzere Kum'a Sultan'ın huzuruna gönderdi. Kum'a giden Şeyhin annesi saray haremde ağırlandı. Burada bulunduğu süre zarfında oğlunun planlarını gerçekleştirebilmesi için gerekli olan izni alabilmek için her yolu denedi. Sonunda Yakup Bey yeğeninin yeminine güvenerek Şirvanşah'ından, Şeyh'e yardımcı olması için bir ferman gönderdi. Şeyh annesi döndükten sonra Erdebil'den Şirvan'a gitmek üzere yola koyuldu. Etrafında toplanan çoğu bilgisiz adamları ile beraber Aras nehrini aşarak Kadü'l- Kudat Şeyh Ali Saveci tımarı olan Berda havalisindeki Calpert civarını yağmalamaya başladı.²⁰⁰ Şeyh Haydar aslında bilgi edinmek maksadı ile elçilerinden birini Şirvanşah'ına göndererek Derbend yolunu açmasını, böylece İslam ordularına yardımcı olma isteğini bildirdi. Tam bu sıralarda oğlunun sünnet düğününde olan Şirvanşah'ının tam bir barış ortamı içinde olduğunu gören elçi Şeyh Haydar'a, saldırıya geçmenin tam zamanı olduğunu bildirdi. Şirvanşah Şeyh Haydar'ın elçisini kabul ettikten sonra kendi elçisi ile beraber savaş malzemesi ve atlarla ona geri gönderdi. Ancak Şeyh Haydar Şirvanşah'ın elçisine kaba davranarak ona babasının intikamını almak için geldiğini ve adamlarının Şemahi şehrine gireceklerini efendisine söylemesini emrederek onu Şirvanşah'ına yaya olarak gönderdi. Elçi durumu bildirdiğinde herkes bir yerlere kaçmaya başladı. Ordusunu kısa bir süreliğine dağıtmış olan Şirvanşah endişelenmeye başladı. Hazırlıksız olan Şirvanşah'ı bu durumda yenileneceğini düşünüyordu. Bundan dolayı da Şirvanşah ailesi ve mallarını ve Şemahi halkını o civarda bulunan Gülistan Kalesi'ne göndermiş, şehri savunmak üzere kendisi de orada kalmıştı. Bir gün sonra da Şeyh Haydar mavi giyinmiş bir şekilde başına kırmızı bir takke koymuş bir vaziyette siffileri ile beraber şehrin önüne geldi. Şeyh Haydar'ın direnişine daha fazla dayanamayan Şirvan Şah'ı yenilgiye uğradı. Şeyh Haydar sonra da Şemahi şehrine girerek burada bulunanları kılıçtan geçirerek orayı kan gölüne çevirdi. Kasabayı yaktıktan

¹⁹⁹ İlhan Erdem, a.g.e., s. 139.

²⁰⁰ Minorsky, *Persia*, s. 71 ; Walther Hinz, a.g.e., s. 71.

sonra Gülistan kalesi eteklerine kadar gelerek burayı da top ve mancınık yağmuruna tuttu. Çaresiz kalan Şirvanşah, Sultan Yakup'tan yardım istemek durumunda kaldı. Sultan'a ayrıca acıma duygularını harekete geçirecek bir mektup da yazdı. Bunun üzerine harekete geçen Sultan Şirvanşah'a yardım etmek ve Müslümanların kanına kıyas için askerlerini yardıma gönderdi. Güzeldere'den Şirvan'a hareket eden Sultan'ın askerleri Sultaniye'den Erdebil'e kadar hiç dinlenmeden ilerlediler. Kasabanın mıntıkası ahalinin tarlaları ile çevrili olduğu için Sultan bu tarlalardan geçerken verdikleri zararın saray gelirlerinden karşılanmasını emretti. Ak Koyunlu ordusu bir hafta Erdebil'de kaldıktan sonra Veli Aka, Şeyh Haydar'ın bu durumunu haber aldığını, korkusundan Şemahi'den, Ceban civarına gittiğini ve Derbend tarafına yönelmek üzere olduğunu bildirdi. Bunun üzerine Ak Koyunlular Erdebil'den Şirvan'a hareket ettiler. Şirvan'ın büyük emirlerinden Kiçi Bey civardaki âlim ve zahitlerin yardımı ile Şirvan halkından oluşan yüz bin kişilik bir orduyla Şeyh Haydar'a saldırmaya karar verip bunun ne zaman ve nerede ne yapacaklarını bildirmek üzere Gülistan Kalesine bir mektupla haber gönderdiler. Fakat haberi götüren bu casus, Şeyh Haydar'ın adamları tarafından yakalandı. Durumu öğrenen Şeyh Haydar kalenin önünden ayrılarak hazır bekleyen orduyu gafil avlamış; yaklaşık on bin kişiyi de öldürmüştü. Şirvanşah, Şeyh Haydar'ın nedensiz yere ayrıldığını görünce, onun korkup kaçtığını düşündüğünden intikam için peşine düştü. Ancak Şeyh Haydar'ın sözü edilen orduyu yendiği haberini alınca Sulut Kalesi'ne sığınarak hayatını kurtardı.²⁰¹ Şeyh Haydar'ın artık Gülistan Kalesi'ni alması an meselesi idi. Şeyh Haydar zaferi elde edeceğini düşündüğü anda, Veli Aka Van'a ulaştı. Ak Koyunlu askerleri de Kür Nehri'ni geçmek üzere iken Safevî Şeyhi canını kurtarmak için düzensiz bir şekilde bulunan askerleri ile Derbend'e kaçtı.²⁰²

4. Şeyh Haydar – Osmanlı ilişkileri

Dağıstan üzerine üç defa sefere çıkan Şeyh Haydar'ın Azerbaycan üzerindeki faaliyetleri Osmanlı Devletince dikkatle izlenmekte idi. Çünkü Osmanlı tebaasından çok sayıda Türkmen bu savaşlarda yer almıştı. Bu durum II. Beyazıt'ın bazı önlemler almasını gerektirdi. Erdebil Şehrinin, Ak Koyunlu Devleti sınırları içinde ve kontrolünde olması, onu kısmen rahatlatıyor gibi görünse de, her iki devlet de Şeyh Haydar'ın siyasi faaliyetlerinden rahatsız oluyordu. Bundan dolayı da Osmanlı vatandaşları ile Safevî müritlerinin

²⁰¹ Minorsky, *Persia*, s. 76. ; Hinz, *a.g.e.*, s. 74

²⁰² İlhan Erdem, *a.g.e.*, s. 141.

kariştirilmaması için 1486 yılında Ak Koyunlu devletine bir mektup göndererek Osmanlı memurlarına yardım edilmesi istenmiştir.²⁰³

Şeyh Haydar'ın 1488 yılında öldürülmesinden sonra, Ak Koyunlu Sultan Yakup, II. Bayezit'e bir mektup göndererek "Safevî Tarikatı bizim adaletimiz altına girmiştir" diye bilgi verdikten sonra, tarikatın tamamıyla Ak Koyunlu kontrolünde olduğunu göstermiştir. II. Bayezit ise cevabi mektubunda, "Senin bu zaferin Şam ve Rum'a sevinç getirmiştir" ifadesini kullanarak bu ülkelerden geçen Türkmenlerin önünün kesileceğini kastetmek istemiştir. İki hükümdarın aralarının iyi olması, her ikisinin de itikadî yakınlığından kaynaklanmaktadır. Çünkü her iki Sultanın da Halvetiye ve Nakşibendiye tarikatları ile sıkı bir ilişkisi vardı.²⁰⁴

4. Şeyh Haydar'ın Yenilgiye Uğratılması ve Ölümü

Ak Koyunlu ordusu Şeyh Haydar'ı yenmekte kararlıydı. Bu amaçla Sultan Yakup Tebriz'e doğru yola çıkmış; Sehend civarında olan Ervane Dağı mntikasına ulaşmıştı. Bu arada Süleyman Biçen Bey, Kür nehrini geçerek Şirvan'a varmış; Şirvanşah da Sulut kalesinden çıkarak ona katılmıştı. Süleyman Biçen Şirvan Şahının askerlerini bir gün dinlendirdikten sonra, ertesi gün hep birlikte Semür Irmağını geçerek Derbend'e doğru ilerlediler. Bu sırada Şeyh Haydar'ın Taberseran ve Zirihgeran yönüne gittiğinin haberinin alınması üzerine Süleyman Biçen onu takibe başladı. Elzburg Dağı eteklerinde ulaştıklarında Safevî ordusu burada savaş düzeni almış bir vaziyette bekliyordu. Safevî ordusu güçlü olmasına rağmen iki taraf karşı karşıya geldi. Merkezini Süleyman Biçen'in komuta ettiği Ak Koyunlu askerlerinin yiğitçe saldırılarına rağmen²⁰⁵ Sufilerde aynı cesaretle karşılık verdiler. Ak Koyunlulardan ilk saldırıya geçen Eşik Ağası Veli Aka'nın yanı sıra Süleyman Biçen'in birlikleri de Şeyh Haydar'ın birlikleri ile karşı karşıya geldi.²⁰⁶ Yapılan çarpışma sonucunda Şeyh Haydar başına isabet eden bir okla yaralandı.²⁰⁷ Bu durumu gören müritleri onu aralarına alarak savaş meydanından uzaklaştırmaya çalıştıkları bir sırada Ak Koyunlu askerleri ok ve mızraklarla şeyhin etrafındaki çemberi yararak ona ulaştılar.²⁰⁸ Ali Kapucu Safevî Şeyhinin kafasını gövdesinden ayırarak emirlerinin huzuruna getirdi (898/1488). Çok

²⁰³ Yusuf Küçükdağ, "a.g.m.", s. 420

²⁰⁴ Yusuf Küçükdağ, "a.g.m.", s. 420

²⁰⁵ Minorsky, *Persia*, s. 78.

²⁰⁶ İlhan Erdem, *a.g.e.*, s. 142; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 12.

²⁰⁷ Ali Sevim, *a.g.e.*, s. 355.

²⁰⁸ Hinz, *a.g.e.*, s. 75; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, s. 226.

büyük kayıplar veren Sufiler benzeri görülmemiş bir şekilde Şeyhleri öldükten sonra da savaşmaya devam ettiler.²⁰⁹

Safevî şeyhinin kesik başı 16 Temmuz 1488 tarihinde Ervankuh yurdunda Sultan Yakup'a takdim edildi. Sultan Yakup kesik başı birkaç gün Tebriz'de asılı bir şekilde teşhir ettikten sonra, annesine teslim edilmesini emretti. Müritleri de Şeyh Haydar'ın cesedini Taberseran vilayetinin Dehkendi kazasının Esfendiyar köyünde gömdüler.²¹⁰

E.G. Browne, Şeyh Haydar'ın bu sırada "Tamamıyla düşmanların eline düşen üç küçük oğlunun talihi kadar kötü ve ümitsiz bir talih olamazdı" demektedir. Çünkü zaferden hemen sonra Sultan Yakup, Erdebil'e bir Türkmen kıt'ası göndermişti. Burada Sufiler Haydar'ın en büyük oğlu Sultan Ali'yi babasının halefi olarak tanımışlardı. Fars tarihlerinde Üç Şeyhzâde adı verilen bu olayda şeyhin üç oğlu anneleri Marta (Âlemşah Begüm) ile birlikte 1488 yılının sonbaharında Fars vilayetine sürüklendiler.²¹¹

Bir sonraki gün saltanat kervanı Tebriz'e vardı. Sultan Yakup, Ak Koyunlu emirlerine Şirvan'ı tekrar Şirvanşah Ferruh Yaser'e teslim edip geri dönmelerini emretti. Böylece Uzun Hasan, Karabağ'da Sultan Ebû Said ile savaşırken kendisine yardım eden Şirvan Şahına bu şekilde yardımlarının karşılığını da vermiş oluyordu. Ak Koyunlu emirleri Ağustos başlarında Şirvan'dan Tebriz'e geri döndüler. Yapmış oldukları hizmete karşılık herkes kendi rütbe ve vazifesine göre hilat, binek hayvanları, ek maaşlar, davullar, dirhemler ve dinarlar ile ödüllendirildiler.²¹²

VI. Sultan Ali ve Siyasi faaliyetleri

Şeyh Haydar'ın ölümünün ardından tarikat çalışmalarında ciddi aksaklıklar meydana geldi.²¹³ Ancak müritleri yine dağılmayarak Şeyh Haydar'ın oğullarından Sultan Ali'nin etrafında toplandılar. Bunu bir tehlike olarak gören Yakup Bey üç yeğeni Ali, İsmail ve İbrahim'i anneleri ile birlikte Fars'taki İstahr kalesinde hapsetti.²¹⁴ Dört buçuk yıl gibi bir süre burada hapis kaldıktan sonra Sultan Yakup ölmüş; Ak Koyunlu hanedanı arasında

²⁰⁹ İlhan Erdem, *a.g.e.*, s. 142.

²¹⁰ Hinz, *a.g.e.*, s. 77.

²¹¹ Minorsky, *Persia*, s. 82; Hinz, *a.g.e.*, s. 77.

²¹² İlhan Erdem, *a.g.e.*, s. 142.

²¹³ Shahi Ahmadov, *a.g.t.*, s. 50.

²¹⁴ Adel Allouche, *The Origins And Development Of The Otoman- Safavid Conflict*, Klaus Schwarz Verlag, Berlin 1983, s. 55.

devletlerinin yıkılmasına sebep olan saltanat mücadeleleri başlamıştı. Saltanat mücadelesinde Uzun Hasan'ın oğullarından, Yakup Bey'in oğlu Bay Sungur ile Maksud Bey'in oğullarından Rüstem arasındaki mücadelede, Rüstem Baysungur'a karşı müritlerinden faydalanmak üzere Sultan Ali ve kardeşlerini hapisten çıkararak onları özgür bırakmıştı.²¹⁵ Safevî taraftarlarının yardımı ile de kendisinin esas rakibi Yakup'un oğlu Baysungur'u bertaraf etmişti.²¹⁶ Bunun üzerine Rüstem Mirza, onları eskiden olduğu gibi vakitlerini Şeyhlikle geçirmeleri için Erdebil'e gönderdi.²¹⁷

Sultan Ali Erdebil'e geldikten sonra başına adamlarını topladı. Ancak Sultan Ali öyle bir ortamla karşılaşmıştı ki bu olaylar karşısında ne yapacağını ve nasıl hareket edeceğini bilemiyordu. Acemi oluşu ve karışıklıklar neticesinde²¹⁸ bir süre Rüstem Mirza'ya sadık kaldı ise de sonradan isyan etti.²¹⁹ Rüstem Mirza bu durumun kendi otoritesini sarsacağını düşündüğünden Ali ve kardeşlerini tekrar tutuklattı. Hatta Tebriz'de onları öldürmeyi bile planladı. Ancak Ali bir yolunu bularak Rüstem'in kampından kaçmayı başardı. Erdebil'e yönelmek üzere iken Rüstem Mirza askerlerini oraya gönderdi.²²⁰ Yapılan bu çarpışmada Sultan Ali atından düşerek boynunu kırdı. Böylelikle Rüstem'in askerleri tarafından yakalanarak kafası kesildi (1494). Ayrıca bu kanlı savaşta Şah İsmail ve İbrahim dışında diğer kardeşleri de katl edildi.²²¹

VIII. Şah İsmail Dönemi (907- 930/1501–1524) ve Safevî Devletinin Kuruluşu

Safevîler üçüncü şeyhlerini de savaş meydanında kaybettikten sonra yılmadan mücadelelerine devam ettiler. Bu amaçla ilk olarak Şeyh Haydar'ın çocuklarından İsmail ve İbrahim'i emin bir yerde saklamanın çabası içine girdiler. Bu sıralarda İsmail henüz altı yaşını üç-dört ay kadar geçmiş bulunuyordu.²²²

Prenses Marta (Âlemşah Begüm), Sultan Ali'yi gömdürürken iki oğlunu Erdebil'e tarikat ibadethanesinin mağarasına göndermişti. Ertesi gün İbe Sultan ve emrindeki

²¹⁵ Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 14; Tahsin Yazıcı, "Safevîler", İ. A., C. X, s. 54.

²¹⁶ H. Mustafa Eravcı, "a.g.m.", s. 883.

²¹⁷ Joseop Von Hammer, *a.g.e*, C. I, s. 340.

²¹⁸ Shahi Ahmadov, *a.g.t.*, s. 50.

²¹⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, s. 226–227.

²²⁰ H. Mustafa Eravcı, "a.g.m.", s. 883, 884.

²²¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, s. 226–227.

²²² Şah İsmail'in doğum tarihi 25 Receb 892/ 17 Temmuz 1487, Bkz, Faruk Sümer, *Safevîlerin Kuruluşu*, s. 15.

Türkmenler şehzadeleri aramak üzere şehre girip halkı sıkıştırdıktan sonra, her şeyi yağma ettiler. Her yeri araştırdıkları bir sırada, İsmail korkudan tekkeden çıkarak yakınında bulunan Kadı Ahmet Kakulî'nin evine sığındı. Kadı ise İsmail'i memnuniyetle kabul etmiş; ancak onu üç gün kadar saklayabilmişti. Kendi evini İsmail açısından güvenli bulmayan Kadı Ahmet İsmail'i daha güvenli olacağını düşündüğü Hancan adında bir kadının evine götürdü. Bu kadın da İsmail'e ancak bir gün kadar bakabildi. Çünkü bu sıralarda İsmail'in Mehmedî Bey adında bir Türkmenle evli olan halası, Şeyh Cüneyd'in kız kardeşi İbe Sultan İsmail'i²²³ ve Haydar'ın hayatta kalan diğer oğullarını ele geçirmek için sıkı bir takibe başlamıştı. Bu durumu bir tehlike olarak gören Şamlu Lala Hüseyin Bey, Dulkadirli Dede Abdal Bey ve Anadolu'lu Gök Ali gibi ileri gelen müritler şeyhlerinin oğullarını Gîlân'a kaçırdılar (H.898 yılı sonu– 899 yılı başı / M.1493).²²⁴

Küçük yaşta bulunan İsmail'in Gilân hâkimi Hasan Han'ın himayesine verilmesi, o zamanlarda Ak Koyunlu hanedanının hükümler Prensi olan Uğurlu'nun oğlu Ahmed Mirza'nın dikkatinden kaçmamıştır. O, İsmail'in buradan çıkarılmasını istiyordu ancak Hasan Han, İsmail'in kendi bölgesinde saklandığını gizliyordu.²²⁵ Hasan Han İsmail'i yüksek ağaçların zirvelerine asılmış bir çadır içinde korumaya almıştı. Ağaçların sık yapraklı dalları İsmail'i görünmez kılıyordu. Ancak Ak Koyunlu hükümdarı durumdan emin olmak için Hasan Han'a ikinci bir elçi göndererek İsmail'in kendi topraklarında yaşamadığına dair yemin etmesini istedi. Hasan Han, İsmail'in yerde değil de havada yaşamasından dolayı yemin ederek durumu kurtardı.²²⁶ Böylece Gîlân'da altı yıl birkaç ay kalan İsmail zamanının çoğunu Lahicân şehrinde geçirdi.²²⁷ Bu süre zarfında babasının müritleri tarafından unutulmayan İsmail çoğu Anadolu'lu ve pek azı da Azerbaycan'daki Karacadağlı ve Eherli müritler tarafından gözetilerek hediyelerle ziyaret edildi.²²⁸ Geçen zaman da İsmail'in lehine işliyordu. Çünkü Ak Koyunlular arasında yeniden başlayan taht mücadelesi kanlı bir şekilde devam ediyordu. Osmanlı sarayında büyümüş olan Uzun Hasan'ın torunu, Uğurlu Mehmet oğlu Göde Ahmed Bey, Ak Koyunlu Beylerinden bazılarının ısrarlı daveti üzerine İstanbul'dan Azerbaycan'a gelip Rüstem Bey ile mücadeleye girişmiş; onu mağlup ve katlederek Ak

²²³ W. Hinz, *a.g.e.*, s. 82, 83.

²²⁴ Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 15.

²²⁵ Joseph Von Hammer, *Osmanlı Tarihi*, C. I, s. 340.

²²⁶ Joseph Von Hammer, *Osmanlı Tarihi*, C. I, s. 340; W. Hinz, *a.g.e.*, s. 85.

²²⁷ Michel M. Mazzaoui, *The Origins Of Safawids*, s. 80.

²²⁸ E. Denison Ross, The Early Years of Shah İsmail, *Journal Of The Royal Asiatic Society, London 1896*, s. 249-255.

Koyunlu tahtına geçmişti (H.902 / M.1497). Ancak onun da saltanatı çok sürmemiş; İbe Sultan ile Fars Valisi Pürnek Kasım Bey tarafından İsfahan yörelerinden Hâce Hasan-i Mazi'de yapılan bir çarpışmada öldürülmüştü.²²⁹

Göde Ahmed Bey bu şekilde bertaraf edildikten sonra İbe Sultan, Hasan Bey'in torunlarından Yusuf Bey'in oğlu Elvend'i Tebriz'de Ak Koyunlu tahtına çıkardı. Ertesi yıl Yusuf Bey'in diğer oğlu Muhammed'i Aziz kentinde yapılan bir savaşla Elvend'i yendi ve bu arada İbe Sultan da öldürüldü. Böylece hanedanın son kudretli şahsiyeti de ortadan kaldırılmış oldu. Elvend bunun üzerine Diyarbekir'den asker toplayıp Muhammedî Mirza'nın üzerine yürüdü. Muhammedî Mirza bu saldırı karşısında Sultaniyye'ye çekilerek İsfahan taraflarına gitti. Oradan Yakup Bey'in oğlu Murad ile giriştiği savaşta öldürüldü (905/ 1500). Arkasından Elvend Bey ile Sultan Murad, Ebher yöresinde karşı karşıya geldiler. Ancak Baba Hayrullah adlı bir dervişin araya girmesiyle barış yapıldı. Bu barışa göre iki Irak, Fars ve Kirman'a Murad Bey, Azerbaycan, Errân, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Ak Koyunlu ülkesi ise Elvend'in idaresinde kalacaktı. Kızıl Özen ise sınır olacaktı (H.906 / M. 1500). Bu mücadeleler sürerken on iki yaşını henüz bitirmiş olan İsmail siyasi durumun elverişliliği dolayısı ile Gilan'dan ayrıldı. Bu arada diğer ülke hükümdarlarının yaşları da İsmail'inkinden pek de farklı değildi. Bunlardan Sultan Murad on yaşında idi.²³⁰

İsmail Gîlân'dan ayrıldıktan sonra Hazar Denizi'nin batı köşesindeki Deylem ülkesinden Tarum'a geldi. Burada denildiğine göre Anadolu'lu ve Şamlu'lardan oluşan bin beş yüz mürid toplandı. İsmail Tarum'dan Halhal'a oradan da Erdebil'e geldi.²³¹ Ancak şehrin Valisi Câkirlü Sultan Ali Bey'in ikazı üzerine Tâliš taraflarına yollandı ve Hazar Denizi kıyısındaki Astara yöresindeki Ercûvan'da kışladı. İsmail orada iken kendisine Tâliš Muhammed Bey'in kendisini yakalayacağı haberi verilmiş olduğundan Erdebil'deki eski şeyhlerinin mezarlarını ziyarete gelmiş olan Rumlu ve Şamlu müridler Ercûvan'a celbedildiler.

H. 905 /M. 1500 yılı kışı çok şiddetli bir şekilde soğuk geçmişti. Öyle ki kuşlar soğğun şiddetinden uçamayarak yere düşüyorlardı. İsmail müritlerine kardan büyük bir kale yaptırdı. İçine adam koyarak kaleyi hücumla fethederek eğlendi. Ancak bu yılın baharı geldiğinde Erdebil'i ziyaret eden İsmail oradan Gökçe Deniz Gölü'ne doğru yollandı. Amacı bu gölün kıyısında bulunan Hüseyin-i Bârânî ile birleşmekti. Asıl gayesi Anadolu'ya geçmek

²²⁹ Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 15–16; Behset Karaca, “a.g.m.”, s. 411.

²³⁰ Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 16.

²³¹ Behset Karaca, “a.g.m.”, s. 411.

olan İsmail daha kışlakta iken Erzincan'a gelmeleri için Anadolu'lu müritlere ulaklar gönderilmişti. Bu ulaklardan biri Kıc Oğlu Hamza Bey olup kendi oymağı olan Ustacalulara yollanmıştı.²³²

İsmail 1499 yılında Lahican'dan ayrıldıktan sonra taraftarlarını toplamaya başladı. Osmanlı ülkesinde yaşayan bazı İran Şeyhleri ve hayranları ona katıldıktan sonra²³³ Şah İsmail öteden beri bağlılıklarını bildiği çoğu Anadolu'da bulunan Ustacalu, Şamlu, Rumlu, Musullu, Hindli, Tekeli, Bayburtlu, Çapanlı, Kara-Dağlı, Karamanlı, Dulkadirli, Varsak, Avşar ve Kaçar gibi Türk oymaklarını etrafına topladı.²³⁴ Bu şekilde Türk ve İranlılardan oluşan yaklaşık yedi bin kişilik ordusu ile babası ve dedesinin Şirvan'da öldürülmesinden dolayı öç almak amacı ile H. 906 / M. 1500 yılında Şirvan seferine çıktı. Bunu haber alan Şirvanşah Ferruh Yaser askerlerini topladı. Şirvan Ordusu 20 000 atlı ve 6000 yayadan oluşmakla beraber silah ve teçhizatı açısından da Şah İsmail'in ordusundan oldukça ileri idiler. Şah İsmail'in ordusunun güçlü tarafı ise maneviyatlarının son derece güçlü olması idi. Şeyhlerini ilah gibi gören bu insanlar ölüme sevinçle gidiyorlardı. Böylece Gülistan ve Baykurd kaleleri yakınındaki Cebânî denilen yerde yapılan savaşta Şirvan ordusu ağır bir yenilgiye uğradı. Şirvan Şahı Ferruh Yaser kaçmaya çalışırken kendisini tanımayan bir Kızılbaş askeri tarafından öldürüldü. Cesedi teşhis edildikten sonra da yakıldı.²³⁵ Savaşın ardından Şemahî şehri teslim olduğundan burası da alınmış oldu. Böylece Şah İsmail hem babasının hem de dedesinin öcünü almış oluyordu. Bu başarının ardından Azerbaycan boğazlarına hâkim olan Veziri- Azam Şemseddin Gilânî onun tarafına geçerek İsmail'e vezir oldu. Bu olay İsmail'in gücünü artırdığı gibi ertesi yıl da Ak Koyunlu Hanedanının son dayanağı ve İran hükümdarı olan Elvend Mirza üzerine sefere çıkmasına neden oldu.²³⁶ Nahçıvan dolaylarında yapılan bu seferde Ak Koyunlu Türkmenlerinden yedi bin kişi yok oldu. Bu olay üzerine Elvend Mirza Bağdad'a kaçtı.²³⁷ Arkasından da Elvend Bey'i Diyarbekir'e kaçmaya mecbur etti. Elvend Bey memleketini tekrar ele geçirmeye çalıştıysa da muvaffak olamadı.²³⁸ Bunun üzerine Şah İsmail H. 907 / M. 1501 yılında Tebriz'e döndü ve saltanat tacını giyerek devletinin esaslarını kurmaya başladı. On iki imam adına hutbe okutup

²³² Faruk Sümer, *Osmanlı Devletinin kuruluşu*, s. 17.

²³³ Joseph Von Hammer, *Osmanlı Tarihi*, C.I, s. 340.

²³⁴ Tahsin Yazıcı, "Safevîler", İ.A., C.X, s. 54.

²³⁵ Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 20.

²³⁶ Joseph Von Hammer, *Osmanlı Tarihi*, C.I, s. 340.

²³⁷ Joseph Von Hammer, *Osmanlı Tarihi*, C. I, s. 338.

²³⁸ Tahsin Yazıcı, "Safevîler", İ.A., C. X, s. 54.

para bastırıldı. Gerekli tayinleri de yaptırdıktan sonra, on beş yaşında olduğu halde Safevî Devletini resmen kurmuş oldu.²³⁹ Şah İsmail kurduğu bu devletle Şîî İslamın imamiye formunu devletin resmi, dini olarak ilan etmiş oldu.²⁴⁰ Böylece oluşan bu yeni devlet, İran’da kurulmuş olan devletlerin en uzun ömürlüsü oldu.²⁴¹

1. Şah İsmail’in Siyasi Faaliyetleri

Şah İsmail bundan sonra sırası ile Irak- ı Arab ile Diyarbekir’i zapt ederek Elbistan’a kadar geldi. Bu arada Ak Koyunlu hükümdarlarından kimi gördü ise katlettirdi. Ondan kurtulanların bir kısmı Dulkadırlılara, bir Mısır’a bir kısmı da Osmanlıya sığınmak zorunda kaldı.²⁴² Arkasından Azerbaycan’ı da istila eden İsmail Fars hükümdarı Murad Bey’i de H. 908 / M. 1503 yılında Hemedan’da bozguna uğratarak Şiraz’ı ve daha sonra da Bağdad’ı ele geçirdi.²⁴³

Şah İsmail tahtını yeterince sağlamlaştırdıktan sonra ifrat derecesinde Şîîliğe bağlanmış, Sünni mezheplere karşı şiddet kullanmış öyle ki ezanı “eşhadu enna Aliyun veliyallah” şeklinde değiştirmiş, camilerde Ebubekir, Ömer ve Osman’ın lanetle anılmasını emretmişti.²⁴⁴

Batıda düşmanlarını bertaraf ettikten sonra mevkisini güçlendiren Şah İsmail H. 916 / M. 1510–1511 yılında Horasan’da Özbek Hanı Şibanî’nin üzerine yürüdü. Yapılan bu savaşta Özbek Hanı öldürüldü; ordusu da yenilgiye uğratıldı. Savaş esirleri arasında Babur Şah’ın kızı ile kız kardeşi de vardı. Şah İsmail Babur Şah’ın kız kardeşine gereken itibarı gösterdikten sonra, kendisini Hindistan’da bulunan Babur’a iade etti. Bu durum iki devlet arasında iyi münasebetlerin kurulmasına neden oldu.²⁴⁵

2. II. Bayezit Dönemi Osmanlı-Safevî İlişkileri ve Şahkulu Ayaklanması

İran’da 1499 yılında ortaya çıkan Şah İsmail özellikle Tebriz ve Bağdat’ı fethettikten sonra İran’ın tek hâkimi olup çıkmıştı. Ak Koyunlular gibi çoğunlukla Türk olan

²³⁹ Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 22.

²⁴⁰ H. Mustafa Eravcı, “Safevî Hanedanı”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. IX, s. 882.

²⁴¹ Faruk Sümer, “Safevî Tarihi İle İlgili İncelemeler”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 69, Aralık 90, s. 9.

²⁴² Tahsin Yazıcı, “Safevîler”. İ.A, C. X, s. 54.

²⁴³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, s. 227.

²⁴⁴ Tahsin Yazıcı, “Safevîler”, İ. A., C. X, s. 54.

²⁴⁵ Tahsin Yazıcı, “Safevîler”, İ. A., C. X, s. 54.

Erdebil kökenli Safevîler başta dinsel bir tarikatın şeyhleri idiler. Ancak Sünnî olan bu tarikat şeyleri Şeyh Cüneyd ile beraber değişime uğrayarak tam olarak ne Sünnî ne de Şîî bir görünüm arzetmişlerdi. Onların İslamiyet öncesi geleneklerden kaynağını aldıkları Mesihçi öğretileri, özellikle Anadolu'nun Teke, Karaman ve Toroslardaki aşiret çevrelerinde alabildiğine yayılmıştı. Osmanlı merkezi idaresine karşı başkaldırıları da özellikle bu bölgelerden çıkıyordu. Çünkü Kızılbaş taraftarlar Şah İsmail'in büyümesine öyle kapılmışlardı ki Sultan'a verdikleri vergiye ek olarak, bir vergiyi de gönüllü olarak Şah İsmail'e ödüyorlardı.²⁴⁶

1500 yılının ilkbaharında Erzincan'da bulunan Şah İsmail yandaşlarını da oraya çağırdı. Erzincan'a geldikten sonra dedelerinin ve babalarının müritlerinden birçok kimse ona tabi oldular. Şah İsmail onlara "Mühim işlerim var, bana yardım eder misiniz?" dediğinde; onlar "Şeyh Hamza oğlusun, yoluna canımızı veririz, emret" dediler. Şah İsmail, "Şirvan'da benim babamı, Şirvanlılar katletti ve henüz kanı kurumadı, onun kanını isterim" deyince onlar da Şah İsmail'in bu isteğini kabul ettiler.²⁴⁷ Ancak buraya gelen insan sayısı Şah İsmail'in beklentisinin altında idi. Bunu duyan Amasya valisi Şehzade Korkut durumu hemen babasına bildirdi.²⁴⁸ Durumdan endişelenen Bayezit tutuklama emri çıkararak Kızılbaş halkları Venediklilerden alınan Mora'ya sürgün etti. Ayrıca Şah İsmail'in Anadolu'daki taraftarları ile bağlantısını kesmek amacı ile de 1502 de sınırı kapattı. Böylece Kızılbaşlar ne İran'a gidebiliyor ne de gidenler geri dönebiliyorlardı.²⁴⁹ Ancak II. Bayezit'in İran'a geliş gidiş yasağı koyması Şah İsmail müritlerince hoş karşılanmamış olacak ki bu vesileyle Bayezit'in Arnavutluk seferi dönüşünde ona Işık adında bir Kızılbaş tarafından suikast düzenlendi. Ancak muvaffak olamayarak orada hemen öldürüldü.²⁵⁰ Bunun üzerine Şah İsmail, II. Bayezit'e bir mektup göndererek tarikat mensuplarının ziyaretine mani olunmamasını rica etti. II. Bayezit ise ziyaretini tamamladıktan sonra geri dönmeye söz verenlere bu yasağın uygulanmayacağı cevabını verdi ise de bu önlem ticaret kervanlarını buraya girip çıkma izinlerinin olması nedeniyle başarıya ulaşamadı. Böylece İran Kızılbaşları Anadolu Osmanlı topraklarına sızmaya devam ettiler. Şah İsmail de şimdilik Osmanlı Hükümdarı ile bir mesele

²⁴⁶ Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*, Çev. Server Tanilli, İstanbul 1995, s. 140.

²⁴⁷ Kayhan Atik, *Lütfi Paşa ve Tevârih-i Al-i Osman*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001, s. 107.

²⁴⁸ Mehmed Hemdemi Çelebi, *Solak-Zâde Tarihi*, Haz. Vahid Çabuk, C.I, Kültür Bakanlığı Yay, Sevinç Matbaası, Ankara 1989, s. 432.

²⁴⁹ Hoca Sadeddin, *Tacü't-Tevarih* 3, s. 346; Tahsin Yazıcı, "Şah İsmail", İ. A., C. XI, İstanbul 1980, s. 277; Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*, Çev. Server Tanilli, İstanbul 1995, s. 140- 141.

²⁵⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Bâyezit II", İ.A., C. II, İstanbul 1980, s. 394.

çıkarmak istemiyor; mektuplarında son derece saygılı davranıyor hatta ona “ baba” diye hitap ediyordu.²⁵¹

Şah İsmail İran, Irak ve Azerbaycan’ı alıp idaresini kesin olarak tesis ettirdikten sonra kendisinden önce Timur ve Uzun Hasan’ın yaptıkları gibi; Orta Anadolu ve Güneydoğu Anadolu’yu ele geçirmeyi planlıyordu.²⁵²

II. Bayezit ise Anadolu’da meydana gelecek herhangi bir başkaldırının felakete sonuçlanacağını düşündüğünden Şah İsmail’in yaptıklarına karşı ihtiyatlı davranıyordu. Ancak Şah İsmail yandaşlarının Anadolu’daki Sünnîlere karşı yaptıkları aşırılıkları protesto etmek amacıyla Şah İsmail’e bir elçi göndererek durumdan hoşnut olmadıklarını bildirdi. Ayrıca bu elçi aracılığı ile onun Ak Koyunlu Murat’a karşı olan zaferini de kutlamış olacaktı. Şah İsmail elçiyi kabul etti. Ancak bir yıl sonra 1505 yılında Şah İsmail II. Bayezit’e bir elçi göndererek Trabzon’u istediğini ayrıca Şehzade Selim’in burada kendilerine karşı yaptıkları akınları protesto ettiğini bildirdi. 1508 ve 1510 yılında Safevîler ile Selim’in birlikleri arasında yeniden çatışmaların olması Şah İsmail’in yeni protestolarına neden oldu. Şah İsmail bunun üzerine Selim’e, düzene karşı saygılı olmasını istedi. Şah İsmail’in ağırlığını bu denli hissettirmesinde II. Bayezit’in yaşlı ve maiyetiyle birlikte yetersiz politikaları neden oluyordu. Ancak Selim durumun farkındaydı ve daha ilk günden başlayarak Şah İsmail ile mücadele ederek ondan tiksindir bir hale gelmişti.²⁵³

II. Bayezit’in yaşlı olması, oğulları Ahmet, Korkut ve Selim’i tahta geçmek üzere harekete geçirdi. Bu durum için harekete geçen Selim, ilk olarak oğlu Süleyman’ı Bolu’dan Kefe’ye gönderdi. Arkasından kendisi de 1511 yılında Kefe’ye oğlunun yanına giderek babasından Rumeli’den bir sancak istedi. Bu arada Korkut da Antalya’dan ayrılmıştı. Korkut’un Antalya’dan ayrılması Şîfler için Teke’de uygun bir ortamın oluşmasına neden oldu. Bu durumu iyi değerlendiren Safevîler 9 Nisan 1511 günü korkunç bir başkaldırıda bulundular.²⁵⁴ Bu sıralarda II. Bayezit ise bir köşeye çekilerek dünyadan elini eteğini çekmiş bir vaziyette idi. Yetkilerini vezirlerin ellerine teslim eden II. Bayezit onların dürüstlüğüne fazlası ile güvenerek gelişen olaylardan haberdar bile değildi.²⁵⁵

Teke’de patlak veren bu başkaldırıda başı çeken Şah Kulu Teke’nin Kızılkaya veya Yalunlu köyünden Hasan Halife’nin oğlu idi. Kendisi de aynı köyde doğmuş ve büyümüşü.

²⁵¹ Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 25, 26.

²⁵² Halil İnalcık, *The Ottoman Empire, The Classic Age 1300- 1600*, london 1997, s. 32.

²⁵³ Tarihi Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu I*, Çev. Server Tanilli, s. 141, 142.

²⁵⁴ Tarihi Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu I*, Çev. Server Tanilli, s. 141, 142.

²⁵⁵ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü’t- Tevarih 4*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1979, s. 43, 44.

Bir müddet Şeyh Haydar'ın hizmetinde bulunduktan sonra Teke iline gelmiş ve burada şeyhinin tarikatını yaymaya başlamıştı. Babası Hasan Halife ile birlikte kendi köyleri civarında bir mağaraya çekilip ibadetle meşgul olan Şah Kulu züht ve takvası ile meşhur olmuş öyle ki Sultan Bayezit de bu baba ve oğula her yıl altı yedi bin akçe yollamıştı. Ancak Şah Kulu sadece ibadetle meşgul olmamış Batı Anadolu, Serez, Selanik taraflarına yolladığı adamları vasıtası ile halkı Şah İsmail'e biate çağırılmıştı.²⁵⁶

Şah Kulu, Şah İsmail'in Safevî Devletini kurup zaferden zafere koşmasını ve özellikle de II. Bayezit'in olaylar karşısındaki zayıflığı ile devlet adamlarının adil olmayan uygulamalarından duyulan hoşnutsuzluk ortamından kuvvet ve cesaret alarak harekete geçti. Ordusu, dirlikleri elinden alınan bir kısım sipahi ile Teke dağlarının yoksul köylülerinden oluşuyordu. Taraftarları ona "baba" demekteydiler.²⁵⁷ Boğdan Prensi ve Voyvodası Dimitri Kantemir Şah Kulu için "Sihirbaz ve Şeytan ruhlu bir adam olan ve uzun zamandan beri gizlenen Şeytan Kulu on yıllık bir barış devresinden sonra aşağı tabaka halkının yenilikler arzuladığını görerek H. 916- M. 1510 yılının başlarında çoktan beri zihninde kararlaştırdığı itidal (ayrılık) fikrini yaymaya başlar. Şeytan Kulu bu fikrini mucizelerle takviye ederek, bunlarla saf kalabalığı öylesine büyüler ki, sonunda taraftarlarından büyük bir ordu meydana getirecek kadar çoğalırlar" demektedir.²⁵⁸ Sultan II. Bayezit, takvasından ötürü kendisine ihsanlarda bulunmuş olan Şah Kulu'nun bu hareketini şaşkınlıkla karşılar; Şah İsmail de kendi adına yapılan ve bilgisi dışında gelişen bu hareketi şaşkınlıkla karşılamıştı.²⁵⁹ Osmanlı tarihçisi Solak-zâde de bu isyan hareketinin Şah İsmail için bir sürpriz olduğunu doğrulamaktadır.²⁶⁰ Ancak Şah İsmail'in Anadolu'daki faaliyetlerine bakıldığında bu durumun aslında böyle olmadığı anlaşılmaktadır.

Şah Kulu kuvvetleri çok geçmeden Antalya'yı ele geçirip Kütahya üzerine yürüdüler. Yolları üzerinde bulunan Beylerbeyi Karagöz Paşa'nın boynunu vurup birliklerini ezdiler.²⁶¹ Bunun üzerine Veziriazam Hadım Ali Paşa ve Şehzade Ahmet'in yönettiği Rum birlikleri

²⁵⁶ Behset Karaca, "a.g.m.", s. 413.

²⁵⁷ Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 32.

²⁵⁸ Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, Çev. Özdemir Çobanoğlu, Cumhuriyet Kitap Kulübü, İstanbul 1998, s. 181.

²⁵⁹ Bilgehan Pamuk, "Osmanlı- Safevî İlişkilerinin İlk Dönemlerinde Âmid (1514- 1515) Yıllarında Âmid Kuşatması", *I. Uluslar arası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri*, Diyarbakır 2004. s. 602.

²⁶⁰ H. Mustafa Eravcı, "a.g.m.", s. 886.

²⁶¹ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't- Tevarih 4*, s. 44, 45.

birleştiler. Bursa'ya kadar gelmiş olan Şah Kulu'nun üzerine yürüyerek onları Karaman'a kadar gerilettiler.²⁶² Karaman iline giderlerken karşılarına çıkan bu eyaletin Beylerbeyi olan Haydar Paşa'yı da yendikten sonra İran'a doğru yola çıktılar. Küçük bir süvari birliği ile onları takip eden Veziriazam Şah Kulu'na Kayseri Sivas arasında kalan Çubuk ovasında yetişti ise de 2 Temmuz 1511 yılında yapılan savaşta Veziriazamın yorgun askerleri ayaklananlarca telef edildi.²⁶³ Veziriazam ve Şah Kulu savaş meydanında öldürüldüler. Başsız kalan Kızılbaşlar Safevî topraklarına doğru kaçarlarken daha önceden vezir tayin edilen Şah Kulu'nun en yakın adamlarından biri 15 000 kişilik Tekelileri İran'a sağ salim götürmeyi başardı. Bu gidiş sırasında Kızılbaşlar geçerken gittikleri yerleri de yağmaladılar. Bu durum Selim'in gücünün artmasına neden olurken Şah İsmail'i de ikinci bir ayaklanma çıkarmak için kamçılayan bir neden olmuştur.²⁶⁴ Ancak Dimitri Kantemir bu durum için II. Bayezit'in bu bozguncu hareketi önlemek için Ali Paşa'yı yeterli kuvvetlerle Şah Kulu üzerine gönderdi. Osmanlı komutanı bu yalancıyı yendi ancak; Şah Kulu Şah İsmail'e sığınarak daha rahat bir ortam buldu. Böylece İran halkını Kur'an-ı Kerim'in gerçek yolundan ayırdığından bahsetmektedir.²⁶⁵

Şah Kulu isyanı Osmanlı ülkesine büyük zararlar vermişti. Her iki taraftan binlerce insanın öldüğü bu çarpışmada binlerce ev yağmalanmış, bir kısım yerler de harabeye çevrilmişti. Halkın bir kısmı da çeşitli nedenlerle Kızılbaşlığı kabul etmişti. Hatta bunlardan bir tanesi de Şehzâde Ahmed'in oğlu Murad idi.²⁶⁶

3. I. Selim (Yavuz Sultan Selim) Dönemi Osmanlı–Safevî İlişkileri ve Çaldıran Savaşı (2 Recep 920 / 23 Ağustos 1514)

Şah Kulu ayaklanmasından sonra İran'da siyasi birliği kurmayı başaran Şah İsmail'in Anadolu'da gerek tarikatını yaymaya çalışırken yaptığı telkin ve tahrikler, gerekse de Anadolu'da Sünnîlere karşı yapmış olduğu kötü muamele daha Şehzadeliği sırasında I.

²⁶² Tarihi Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu I*, Çev. Server Tanilli, s. 142.

²⁶³ Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 33.

²⁶⁴ Tarihi Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu I*, Çev. Server Tanilli, s. 142; Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 33, 34.

²⁶⁵ Dimitri Kantemir, *a.g.e.*, s. 181.

²⁶⁶ Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, C. III, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1977, s. 191.

Selim'in dikkatinden kaçmamıştı.²⁶⁷ Anadolu'da Şah İsmail ile Selim arasındaki ilk uyuşmazlık, Selim daha Trabzon'da iken babasının azarlamalarına rağmen Safevîleri silah yoluyla püskürtmesiyle başlamıştı. Ayrıca Selim Osmanlı Anadolu'sunda İslam dini dışında kalan bir takım fikirlerin açık bir şekilde örgütlenmesinin Anadolu'da büyük tehlike oluşturacağını da düşünüyordu. Bundan dolayı da Şah İsmail'in yaptıklarını endişe ile izlemişti. Şah İsmail ise Kızılbaş ayaklanmalarında ve II. Bayezit'in yerine kimin geçeceği söz konusu olduğunda niyetini ortaya koymuştu.²⁶⁸

Yavuz Sultan Selim tahta geçtikten sonra Tufan Gündüz'ün de belirttiği gibi mezhep çatışmasının yanı sıra Safevîler tarafından ortadan kaldırılan Ak Koyunlu Devleti'nin topraklarına hâkim olma mücadelesi de iki devlet arasında savaş nedeni olarak görülüyordu. Hatta Safevîlerin İpek yolundan Anadolu'ya mal akışını durdurma planları yapan Yavuz Sultan Selim'in,²⁶⁹ baş düşmanı olan Mısır sultanı Kansu Gavri'nin üzerine güvenli bir şekilde gidebilmesi için de Şah İsmail'i ortadan kaldırması gerektiğini düşünüyordu. Çünkü Şah İsmail, Yavuz Sultan Selim'i endişelendirmek için yeterince düşmanlık göstermişti. Mısır ile meşgul olduğu bir sırada Osmanlı topraklarına saldırması da an meselesi sayılırdı.²⁷⁰

Yavuz Sultan Selim'in babasının elinden tahtı aldığı haberini duyan Şah İsmail, bu durumdan endişelenmiş olacak ki Rumlu Nur Ali Halife'yi Anadolu'ya göndererek buradaki sofuların toplanmasını emretti. Nur Ali Halife, Kara Hisar (Şebin)'da iken, Sivas, Amasya, Tokat bölgesi Türklerinden üç-dört bin evlik bir topluluk kendisine katıldı. Bu sırada Şehzade Ahmet'in Selim ile olan mücadelesi halifenin işini kolaylaştırıyordu. Bundan dolayı görevini başarı ile tamamlayan Halife Erzincan'a döndü.²⁷¹

Tüm bu yaşananları birlikte değerlendiren Yavuz Sultan Selim savaşın artık kaçınılmaz olduğunu düşünüyordu. Bundan dolayı da dönemin önde gelen din adamları İbn-i Kemal ve Sarı Gürz'den Safevîlerle savaşmanın meşru olduğuna dair fetva aldı. İsteddiği fetvayı aldıktan sonra da harekete geçti.²⁷² İlk iş olarak devlet erkânını toplayarak onlara Şah İsmail'le ilgili olarak şunları söyledi: “Şah İsmail kanlımızdır ki, Sultan Ahmed'in oğlu Sultan Murad yanına varıp sığındığı zaman katlitdi. Şeyh Haydar oğlu Şah İsmail Rafızî

²⁶⁷ Tahsin Yazıcı, “Safevîler”, İ. A., C. X, s. 54; Mustafa Ekinci, *Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı*, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı yayınları No.16, Şanlıurfa 2001, s. 116-118.

²⁶⁸ Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*, s. 174, 175.

²⁶⁹ Erhan Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu II*, Yeditepe Yay., İstanbul 2005, s. 49.

²⁷⁰ Dimitri Kantemir, *a.g.e.*, s. 191.

²⁷¹ Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 35.

²⁷² Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't- Tevarih 4*, s. 169; Erhan Afyoncu, *a.g.e.*, s. 49.

mezhebinin seçip, taraftarlarına Sünnîlerin katlini helal görmüştür. Mescitleri ve medreseleri yakıp yıkmış, İslam dinini zelil etmiştir” dedikten sonra vezirlerine: “Ceddimiz Sultan Mehmet zamanında, ne kadar hazırlık yapıldıysa, siz de o kadar hazırlık yapın” diye emretti. Bunun üzerine 19 Mart 1514 yılında Edirne’den İstanbul’a gelerek, asker toplamak için her tarafa mektuplar gönderen Yavuz, kendisi de 22 gün Fil Çayırı’nda bekledikten sonra denizden karşıya geçti ve Şah İsmail’e şu mealde bir mektup gönderdi. “İşte üzerinize geliyorum. Hazır ol; Allah’ın takdiri ne ise olsun, sonra gafil buldum, asker toplamaya iktidarım olmadı demeyesin” dedi. Bunun üzerine Şah İsmail askerlerini toplayıp Tebriz’den çıkıp Çaldıran ovasına gelerek Yavuz Sultan Selim’i beklemeye başladı.²⁷³

Yavuz Selim’in de başında bulunduğu ordu 1514 yılında İstanbul’dan ayrıldı. Selim’in ordusu gerek ateşli silahları bakımından gerekse bunları kullanacak kişilerin usta olması bakımından devrin belki de en güçlü ordusunu oluşturuyordu. Şah’ın ordusu ise sayıca az olmasına rağmen korkunç derecede vurucu süvarilerden oluşuyordu.²⁷⁴

Yavuz Selim büyük bir ordu ile H. 920/ M. 1514 yılında Anadolu’ya geçti. Çaldıran denilen ovada İran’ın önemli bir kenti olan Tebriz’de kendi ordusu kadar kalabalık bulunan düşman ordusuna rastladı. Bunun üzerine derhal vezirleri ve öteki komutanları toplantıya çağırarak nasıl hareket edileceğine dair görüşme yaptı. Görüşmeye katılan herkes hemen harekete geçilmemesi yönünde fikir beyan etti. Çünkü uzun yol gelmiş olan askerlerin bir gece dinlenmesi gerektiği fikrinde idiler. Ancak oy birliği ile kabul edilen bu fikre, Yavuz Sultan Selim tek başına muhalefet etti. Çünkü ona göre düşman ordusu da aynı derecede yorgundu ve dinlenilmesi durumunda onlar da savaş için dinlenip hazırlanacaklardı. Hatta Yavuz Sultan Selim onlarla ilk karşılaştıklarında saldırmadıkları için de hayıflanıyordu. Ancak toplantıdan sonra fikrine başvurulmayan defterdar Piri Paşa’nın da fikri soruldu. O da Padişah’ın fikrini bilmeksizin aynı kanaati bildirince Selim harekete geçme emrini verdi.²⁷⁵

İki ordu 23 Ağustos 1514 yılında Van Gölünün kuzeydoğusunda bulunan Çaldıran’da karşı karşıya geldiler. Safevî ordusu Ustaclu, Mansur, Afşar, Bayburtlu, Beyatlı, Tekelu, Ereşlu ve Taleşlu, Türkmen Çînî, Hacılar, Şamlı, Dulkadirli, Arapkirli, Kaçar, Karadağlı gibi Kızılbaş oymaklarından oluşuyordu.²⁷⁶ Şah İsmail komutanlarını toplayarak onlara “Görüyorsunuz Rum Padişah bu kadar askerle karşımıza geldi, bunlara karşı gelmek zordur. Bana tabi olanlar şarap içsinler ki, bu işte başarılı olalım” dedi. Emri üzerine şarap getirdiler;

²⁷³ Kayhan Atik, a.g.e, s. 109, 110.

²⁷⁴ Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 36.

²⁷⁵ Dimitri Kantemir, a.g.e, s. 191, 192; Tayyip Gökbilgin, “Çaldıran”, İ.A., C. III, İstanbul 1980, s. 329.

²⁷⁶ Haydar Çelebi Ruznâmesi, Baskıya Hazırlayan; Yavuz Senemoğlu, s. 30- 32.

bütün komutan ve askerleri şarap içtiler. Biraz sarhoş olup eğlendiler. Arkasından Şah İsmail askerlerini ikiye böldü. Bölüklerinden birine Diyarbakır Beylerbeyi Ustacalu oğlu Mehmed Han'ı komutan olarak tayin edip onları sağ koldaki Anadolu askerleri üzerine gönderdikten sonra, kendisi de kalan askerlerle sol koldaki Rumeli askerleri üzerine yürüdü. Böylece savaş başlamış oldu.²⁷⁷ Şafak renginde külahlar giymiş bir vaziyette Erzincan taraflarından taarruza başlayan Safevî ordusu, daha önce ümeradan karakol vazifesi ile giden Osmanlılardan bir grup, Kızılbaş karakoluna taarruz ederek Safevîlerin birçoğunun kellesini kestiler. Hatta Kızılbaşlardan bilinen birini katır üzerinde yakalayarak padişaha götürdüler. Tam olarak Çaldıranda birbirine giren iki ordudan Şah İsmail'in ordusu ani top tüfek atışı ile bozguna uğrayarak yenildi. Şah İsmail ise yaralı bir şekilde akşama doğru geri dönüp kaçtı. Sultan'ın askerleri Şah İsmail'i takibe alırken geri kalan askerleri de kılıçtan geçirildi. Böylece bütün mal ve mülkleri, kadınları, hazineleri ve sürüleri de ele geçirildi. Yakalanan esir ve casuslar idam edildi. Esirlerin muayene edilmesi sonucunda bunlardan birinin Şah İsmail'in karısı olduğu ortaya çıkınca, Padişahın huzuruna getirildi. Şah İsmail'in karısı olduğu teyit edildikten sonra da Câfer Bey'e verildi. İki gün kadar Çaldıran mevkiinde kalındıktan sonra şehitler defnedildi. Arkasından fetihnameler yazılarak etrafa gönderildi.²⁷⁸

Bu durumu Sultan Selim Kürt beylerine yazdığı Çaldıran fetihnemesinde şöyle izah etmektedir. "Bu fermanım size ulaşınca her birinize malum olsun ki iş bu (recebin 2. günü-yevmelerbaa) 23 Ağustos 1514 Çarşamba günü öğle vaktine yakın Erdebil oğlu, İsmail dinsiz ve ayini fesatlı olan, karşıma çıktı. Allahın yardımı ile göz açıp kapayıncaya kadar mağlup oldu. Ne tarafa kaçtığı da bilinmedi". Yavuz Sultan Selim durumu bu şekilde belirttikten sonra, onlardan Kızılbaş taraflarına gidip Şah İsmail'i gördükleri takdirde durumu kendilerine ayrıntılı bir şekilde haber verenler için birçok ikramlarda bulunacağını da belirtti.²⁷⁹ Yavuz Sultan Selim'in Kürt beylerine bu şekilde bir fetihname göndermesinin aslında bir nedeni daha vardı. Bu da Çaldıran zaferi öncesi bölgedeki Kürt beylerinden bir kısmının Şah İsmail'in tarafına geçmesi idi. Bunlardan en belirgin olanı Çemişgezek hâkimi Rüstem Bey idi. Rüstem Bey Çaldıran'da Safevîler'in galip geleceğini düşünerek Şah İsmail'in yanında yer almış; ancak savaşı Osmanlıların kazanması üzerine Tebriz yolundaki Osmanlı Ordusuna Merend'e bağlı Yam denilen yerde ulaşarak bağlılığını arz etmek istemiştir. Ancak Yavuz onu

²⁷⁷ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't- Tevarih 4*, s. 201; Kayhan Atik, *a.g.e*, s. 110.

²⁷⁸ Haydar Çelebi Ruznâmesi, s. 77- 78; Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*, S. 174, 175.

²⁷⁹ Haydar Çelebi Ruznâmesi, Baskıya Hazırlayan; Yavuz Senemoğlu, s. 49.

ve ailesi de dâhil 40 kişinin öldürülmesi emrini vermiştir. Çemişkezek Beyliğini ise itaatini kabul eden Pir Hüseyin Bey'e vermiştir.²⁸⁰

Yavuz Sultan Selim Tebriz'e geldiğinde öncelikle burada bulunan Cami ve Mescitleri onartıp, İslam dininin törelerini uygulatmaya başladı.²⁸¹ Ayrıca burada kaldığı dokuz günlük süre içinde tüccar ve sanatkârlardan iki yüz haneyi de İstanbul'a gönderdi. Uzun Hasan Camiinde cuma namazını kıldıktan sonra, Gazan Han'ın türbesini de ziyaret etti. Arkasından Tebriz'den çıkıp kışı Karabağ'da geçirmek üzere yola koyuldu. Kışı Karabağ'da geçirip baharda Şah İsmail'i tamamen ortadan kaldırmayı planlayan Yavuz Sultan Selim'in askerlerinin bir kısmı bu düşüncüyü olumlu karşılarken, bir kısmı da Karabağ'da kıtlık olduğu gerekçesiyle durumun iyi olmayacağını; Amasya'nın ucuz bir yer olmasından dolayı burada kışlamanın daha iyi olacağını belirtmiştir. Bunun üzerine Yavuz Sultan Selim Amasya'da kalma fikrini onayladı. Amasya'ya giderken Bayburt Hisarı'nı da ele geçirdi. Sultan Amasya'da iken Şah İsmail kendisine elçilerle birçok hediye ve af dileyen mektuplar gönderdi. Ancak Yavuz hediyeleri alarak elçileri de hapsederek cevap vermedi.²⁸²

Şah İsmail'in bu yenilginin ardından kendisini bütün bütün içkiye verdiği, özellikle Türkmen Beyleri ile gece gündüz içtiği belirtilmektedir. Bundan dolayıdır ki çok önemli bir iş göremeyen Şah İsmail, Yavuz Sultan Selim'in yeni bir seferini önlemek için onunla barış yapma çarelerini aradı. Ancak Yavuz Çaldıran seferi dönüşü Anadolu'nun kilidi konumunda bulunan müstahkem Kemah kalesini de fethetti. Kale kumandanı Varsak Muhammed Bey teslim olmayarak üç yüz kadar Varsak ile ölünceye kadar savaştıysa da başarılı olamadı. Kemah Kalesinin alınmasının ardından Yavuz Sultan Selim mirahuru ve bir Ak Koyunlu Türk'ü olan Bıyıklı Mehmed'i Doğu Anadolu'nun fethi için görevlendirdi.²⁸³

4. Amid Kuşatması ve Diyarbekir Beylerbeyliğinin Kurulması

Sıradağlar üzerinde başına buyruk yaşayan Kürt boyları yalnız yaşamaktan hoşlanmakta ve kelime-i tevhitte başka hiçbir konuda anlaşamayarak sürekli bir biçimde

²⁸⁰ Şeref Han, *Şerefnâme*, Çev. Mehmet Emin Bozarslan, İstanbul 1990, s. 191–192.

²⁸¹ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't- Tevarih 4*, s. 220.

²⁸² Kayhan Atik, *a.g.e.*, s.111.

²⁸³ Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 39.

birbirleri ile çatışma halinde olmayı adet edinmişlerdi. Aralarında dayanışmanın bulunmaması Safevîler'e karşı direnememelerine neden oldu.²⁸⁴

Safevîler'in Ak Koyunlu ülkelerini yer yer ele geçirdikleri sırada Diyarbakır şehrinin idaresi Musullu Emir Bey'de bulunuyordu. Emir Bey, şehri Şah İsmail'e teslim etmiş ve maiyeti ile beraber ona tabi olmuştu. Bu sıralarda Şah İsmail'e muhalefet eden Emir Bey'in kardeşi ise öldürülmüştü. Musullu Emir Han'a Safevî Devletindeki yararlı faaliyetlerinden dolayı Şah İsmail tarafından kendisine Kayın eyaletinin idaresi de verilmişti.²⁸⁵ Bu şekilde Safevîlere katılan Diyarbakır vilayetinin yönetimi ise Ustacaluoğlu Muhammed Han'a tevcih edilmişti.²⁸⁶ Daha sonraki dönemlerde Mardin civarında Ustacalu Karahan ve Çemişkezek bölgesinde Nur Halife Safevîlerin en çok direndikleri yerler olacaktır.²⁸⁷

Yavuz Sultan Selim, Çaldıran başarısının ardından ikinci defa İran'a sefer yapmanın doğru olmayacağı kanaatine vardıldıktan sonra Amasya'da kışladığı bir sırada 1515 yılındaki son Safevî direniş menzillerini de ortadan kaldırmak için harekete geçti. Bunun için İdris-i Bitlisî'yi görevlendirerek ondan Güneydoğu halkını Şah İsmail'e karşı ayaklandırıp burada Osmanlı hâkimiyetini tesis etmesini istedi.²⁸⁸ İdris-i Bitlisî daha önce Ak Koyunlu divanında nişancı olarak görev yaptığından hem devlet işlerini hem de bölgeyi çok iyi tanıyordu.²⁸⁹ Güneydoğu Anadolu halkı da Şah İsmail tarafından elde edilen beylerini ve Safevî idaresini istemiyorlardı. Bölgedeki tarikat şeyhleri de aynı durumda idiler ve bu insanlar daima kendilerini kurtaracak kişi olarak ümidini Yavuz Sultan Selim'e bağlamışlardı. İdris-i Bitlisî derhal bölgeye gidip çalışmalarını yaptıktan sonra 1515 kişi ile ilgili olarak yaptığı çalışmaları rapor ederek Yavuz'a bildirdi. Arkasından ilk iş olarak Urmi ve Eşni, Erbil, İmadiye, Cezire-i Ömeriyye (Cizre), Siirt, Bitlis, Hizan ve Hasan Keyf kalelerini alarak Osmanlıya bağladı. Osmanlıya bağlanan bu yerler daha önce Şah İsmail tarafından yurtları ellerinden alınan beylerine geri verildi. Bu beyler de birleşerek İdris-i Bitlisî ile beraber Diyarbakır kalesini

²⁸⁴ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't- Tevarih 4*, s. 245.

²⁸⁵ Tufan Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri*, Bilge Yay., Ankara 1997, s. 91; Şerefhan, *Şeref nâme*, C. II. s. 158.

²⁸⁶ John E. Woods, *300 yıllık Türk İmparatorluğu Akkoyunlular*, Haz. Sibel Özbudun-Necdet Sakaoğlu, İstanbul 1993, s. 268.

²⁸⁷ Mehmet Ali Ünal, "Diyarbakır'de Osmanlı Hâkimiyetinin Ve Diyarbakır Beylerbeyliğinin Kurulması", *I. Uluslar arası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri*, Diyarbakır 2004, s. 567.

²⁸⁸ Nazmi Sevgen, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk beylikleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1982, s. 25, 26; Mehmet Ali Ünal, "a.g.m.", s. 567.

²⁸⁹ Mehmet Bayraktar, *Bitlisli İdris*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1991, s. 8- 10; Ahmet uğur, *Yavuz Sultan Selim*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yay., No: 2, Kayseri 1992, s. 77.

kuşattılar. Böylece şehir kolayca teslim alınarak Ustacaluoğlu Muhammed adamları ile beraber buradan kovuldu. Bu durumu Amasya’da haber alan Yavuz, İdris’e ve yöre beylerine teşekkür ederek onlara hediyelerle birlikte menşurlar yazdı. İdris’e de geniş yetkiler vererek onu taltif etti.²⁹⁰ Anadolu bölgelerinde aldığı ağır yenilgiye rağmen Şah İsmail buralardan vazgeçme niyetinde değildi. Buralarda hâkimiyetini yeniden te’sis etmek amacı ile bu defa Çaldıran’da kaybettiği usta komutanı Ustacaluoğlu Muhammed Han’ın yerine kardeşi Kara Han’ı Amid seferi için görevlendirdi.²⁹¹ Amacı bir zamanlar Ak Koyunluların hâkim olduğu Azerbaycan, Irak ve İran’da hâkimiyetini tesis etmektir. Şah İsmail İdris-i Bitlisî’nin bu başarısından sonra Diyarbakir’i tekrar ele geçirmek için harekete geçti. Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da bazı Kürt Beylerinin Şah’ın taraftarlarından rahatsız olup Kürt Beylerinden birinin ayaklanması üzerine²⁹² Yavuz sultan Selim bu kez Bıyıklı Mehmet Paşa’yı hükümdar sıfatı ile Diyarbakir beylerbeyliğine tayin etti. Bunun yanında kendisine yıllık kırk yük ödenek de gönderdi.²⁹³ Özellikle Güneydoğu Anadolu bölgesinde tutunabilmek için Amid’in elde kalması gerektiğini düşünen Safevî idaresi, bölgede kendisine sadık kalan Urfa, Mardin, Hasankeyf, Harput ve Ergani’deki beyleri kuvvetleri ile birlikte Karahan’ın maiyetine katılmalarını ve Amid’in geri alınması için harekete geçmelerini emretmişti. 1514 yılında Amid’i almak üzere yürüyüşe geçen Karahan beş bin kişilik ordusu ile Çapakçur yolundan ilerleyerek Amid’i kuşattı.²⁹⁴

Osmanlıların bu süre zarfında Dulkadirliiler üzerine sefere çıkmış olması kuşatmanın bir yıl kadar uzamasına neden oldu. Bu durum karşısında Diyarbakir halkının ısrarlı yardım talepleri üzerine Yavuz Sultan Selim İdris-i Bitlisî’nin önerisi ile bu sırada Bayburt’ta bulunan Bıyıklı Mehmet Paşa’yı göndererek 5 sancak beyinin de ona katılmasını emretti. Bu arada İdris-i Bitlisî de boş durmamış Doğu ve Güneydoğu Anadolu’daki bir kısım Kürt Beylerinin ona katılmasını sağlamıştı. Bütün bu kuvvetlerin Diyarbakir yakınındaki Karaköprü’de toplandığını duyan Karahan kuşatmayı kaldırarak Mardin’e doğru firar etmeye başladı. Ancak Bıyıklı Mehmet Paşa’nın kuvvetleri Karahan’ı takibe aldılar. Bunun üzerine

²⁹⁰ Ali Emiri Efendi, *Osmanlı Şark Vilayetleri*, Haz. Abdulkadir Yuvalı- Ahmet Hallaçoğlu, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri 1992, s. 50; Ahmet uğur, *İdris-i Bitlisi ve Şükri-i Bitlisi*, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri 1991, s. 33, 34.

²⁹¹ Hoca Sadedin, *Tacü’t-Tevarih 4*, s. 252; Ali Emiri Efendi, *Osmanlı Şark Vilayetleri*, s. 48.

²⁹² Robert Mantran, *a.g.e.*, s. 176.

²⁹³ İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VIII. Defter, Haz. Ahmet Uğur, Ankara 1997, s. 276–279.; Halil İnalçık, *The otoman Empire, The Classic Age 1300- 1600*, London 1997, s. 32.

²⁹⁴ Hoca Sadedin, *Tacü’t-Tevarih 2*, s. 305.

Mardin'den çoluk çocuğunu alan Karahan Sincar'a doğru uzaklaştı. Mardin alınmış olmasına rağmen kale hala direniyordu. Buna rağmen ordunun bir kısmı Diyarbakır'a dönmek zorunda kaldı. Yavuz Sultan Selim izinsiz dönmeleri dolayısı ile sancakbeylerini hapsedirdi. Osmanlıların çekilmesi ile beraber Karahan iki bin kişilik ordusu ile Mardin'i tekrar ele geçirdi. Bunun üzerine Bıyıklı Mehmed Paşa ordusuna yeni katılanlar ile birlikte Koç Hisar (Kızıltepe) civarındaki Koruk mevkiinde Safevîleri kesin bir yenilgiye uğrattı. Bu çarpışmada Ustacalu Karahan hayatını kaybetti. Zaferden sonra İdris-i Bitlisî durumu Yavuz'a bildirerek Kürt Beylerinin çabalarını özellikle vurguladı.²⁹⁵ Bu zaferle Safevîler büyük bir darbe almakla birlikte yer yer direnmeye devam ettiler. Bunlardan Erzincan Valisi Rumlu Nur Halife bu günkü Tunceli Ovacık yöresi Tekir Yaylağı'nda ağır bir yenilgiye uğratıldı. H. 921/ M. 1515 yılındaki bu seferde ayrıca Halife ile birlikte beylerden de Ulaş ve Yaraş öldürüldüler. Eski Kemah kumandanı Varsak Yusuf ve Aygüt Oğlu ise kaçtılar. Buna rağmen 1518 yılına kadar Safevî direnişi devam etmiş; öyle ki Diyarbakır vilayeti tahrir edilirken Çemişkezek sancağının kuzey bölgesinde hala Safevî direnişi devam ettiğinden buraya tahrir memuru gidememiş, zeamet sahibi Allahverdi Bey'in beyanı esas alınmıştı.²⁹⁶ Hal böyle olsa bile Doğu ve Güneydoğu Anadolu büyük ölçüde Safevîlerden temizlendiği için burası kesin olarak Osmanlıların Diyarbakır Beylerbeyliği oldu.²⁹⁷

Diyarbakır Beylerbeyliği kurulduktan sonra, sıra bölgenin idari teşkilatlanmasına gelmişti ki bu noktada doğal olarak iki isim öne çıkmakta idi. Bunlardan biri Ak Koyunlu ümerasından olan Bıyıklı Mehmet Paşa diğeri ise bölgeyi iyi tanıyan daha II: Bayezit döneminden beri Osmanlı himayesinde çalışan İdris-i Bitlisî idi. Bu iki şahsiyet bölgenin coğrafi, sosyal ve kültürel özelliklerini de dikkate alarak son derece gerçekçi bir tarzda idari bir teşkilatlanma sağladılar.²⁹⁸

²⁹⁵ Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, İstanbul 1969, s. 25–29.

²⁹⁶ Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Çemişkezek Sancağı*, Ankara 1999, s. 35.

²⁹⁷ Lütü Paşa, *Tevarih-i Al-i Osman*, Haz. Ali Bey, İstanbul 1990, s.242; D. Edgar Pitcher, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, Çev. B. Tırnakçı, İstanbul 2001, s. 151; Dimitri Kantemir, *a.g.e.*, s.197.

²⁹⁸ Mehmet Ali Ünal, "Diyarbakır'de Osmanlı Hâkimiyetinin Ve Diyarbakır Beylerbeyliğinin Kurulması", *I. Uluslar arası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri*, Diyarbakır 2004, s. 567.

4 Kasım 1515 yılında Bıyıklı Mehmet Paşa'nın Diyarbakir Beylerbeyliği'ne tayini ile Osmanlı idari teşkilatı içerisinde beşinci eyalet olarak ortaya çıkmış oldu. Osmanlılar burayı teşkilatlandırırken ele geçen toprakları Diyarbakir merkez olmak üzere teşkilatlandırmıştı.²⁹⁹

Bıyıklı Mehmet Paşa'nın tayini ile Diyarbakir Beylerbeyliği liva/sancakları: Kara Hâmid, Kemah, Harput, Rûha, Arapgir, Ergani, İspir, Bayburd, Kiğı, Çemişkezek, Hizo, Atak, Palu, Süleymaniyan, Birecik, Eğil, Çermük, Hısn-Keyfa, Çapakçur, Hilvan, Bidlis, Sason, Cezîre, Hizân, Siverek, Berdinç, Musul, Çüngüş, Poşadı, Hâcûk, Sincâr ve Genc olarak sıralanmaktadır. 1520 tarihli bu kayıttan, ilk devirlerde Safevî dönemi etkisi ile bütün Doğu Anadolu'nun bir arada toplandığı anlaşılmaktadır.³⁰⁰ Erzurum Van ve Rakka eyaletlerinin teşkil edilmesi ile de Diyarbakir eyaletine bağlı olan sancaklardan bir kısmının bu yeni oluşturulan eyaletlere bağlandığı görülmektedir.³⁰¹

5. Şah İsmail'in Ölümü

Çaldıran seferi ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun yanı sıra Tebriz ve Azerbaycan da Osmanlıların eline geçti. Ancak Safevîler kısa bir süre sonra Tebriz ve Azerbaycan'ı geri aldılar. Anadolu toprakları ise yine Osmanlılarda kaldı. Osmanlılar burada kendi idari organizasyonlarını kurduktan sonra Diyarbakir-Erzurum arasında yaşayan Ak Koyunlu bakiyesi Türkmenleri de bir araya getirerek Bozulus adında bir Türkmen konfederasyonunu da oluşturdular.³⁰²

Yavuz Sultan Selim'in 1520 yılında vefatı ile Şah İsmail derin bir nefes almış olmakla beraber 1523 yılında Osmanlılara karşı Avrupalıları harekete geçirmek için bazı teşebbüslerde bulunan Şah İsmail bunlardan bir sonuç elde edemedi. Arkasından Azerbaycan'ın Serab şehrinde³⁰³ bir Pazartesi sabahı 19 Recep 930/ 23 Mayıs 1524 yılında öldü. Cesedi Cemalüddin Muhammed tarafından yıkandıktan sonra Erdebil'e getirilerek cediti Şeyh Safiyüddin'in yanına gömüldü. Öldüğünde henüz otuz sekiz yaşında olan Şah İsmail geride

²⁹⁹ Nejat Göyünç, "Diyarbakir Beylerbeyliğinin ilk İdari Taksimatı", *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi*, Sayı: 23 Mart 1969, s. 23- 34; Mükrimin Halil Yımanç, "Diyarbakir", E.İ. vol., II, Leiden 1983, s. 345.

³⁰⁰ Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay: 86, Seri: VII- Sayı: A. 7, Ankara 1988, s. 88.

³⁰¹ İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalet*, İstanbul 1978, s. 142-144.

³⁰² Erhan Afyoncu, *a.g.e.*, s. 49, 50.

³⁰³ İsmail Aka, "Selçuklu Sonrası Orta Doğu'da Türk Varlığı", *Türkler*, s. 845.

dört oğul ve beş de kız çocuğu bıraktı.³⁰⁴ Ardından İnan'da kurulmuş olan birlik yeniden dağılma tehlikesi geçirdi. Ancak 19 Recep 930 / 24 Mayıs 1524 yılında Şah İsmail'in oğlu Tahmasb on iki yaşında iken babasının yerine geçerek durumu yeniden toparlamaya çalıştı.³⁰⁵

³⁰⁴ Ghulam Sarwar, *History Of Shah İsmail Safawî*, Aligarh 1939, s. 94.

³⁰⁵ Tahsin Yazıcı, "Safevîler", İ.A., C. X, s. 54.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAFEVÎ DEVLETİNİN İDARİ YAPISI VE MÜESSESELERİ

I. Yönetim

Kabile an'anelerinin çok kuvvetli olduğu³⁰⁶ Safevîlerin devlet teşkilatı, müesseseleri ve idari yapısı kendilerinden önce gelen Türk İslam devletlerinin devamı şeklinde olmuştur. Özellikle Ak Koyunlu memleketlerinin alınmasından sonra idari yapı, teşkilat ve müesseseler de doğal olarak Ak Koyunlu devlet teşkilatının devamı şeklinde olmuştur. Ancak Ak Koyunlu ve Kara Koyunlulardaki askeri ve idari teşkilat, saray usul ve kaideleri esas itibarı ile Anadolu beyliklerinin aynısı ise de bunlara göre daha geniş ve debdebeli idi. Anadolu beylikleri, devletin bütün işlerinde Anadolu Selçuklu teşkilatını esas tuttıkları halde, Ak Koyunlu ve Kara Koyunlularda da İlhanlı ve Çağatay teşkilatı daha etkili idi.³⁰⁷

Safevî Devletinin oluşumunda rol oynayan Türkmenlerin yönetim alanında da aktif rol aldıkları görülmektedir. Özellikle devletin mülki ve mali meselelerini ellerinde bulunduran bu Türklerin XVI. yüzyılda Selçuklu örneğinde olduğu gibi devletin idaresinde nüfuz ve kuvvete pek sahip değillerdi.³⁰⁸

1. Hükümdar

Safevî Devleti Şah İsmail tarafından kurulmadan önce Safevîlerin yönetimi bu isimle anılan tarikat şeyhlerince yürütülüyordu. Bu makam babadan oğula geçiyordu. Ancak nadiren şeyhin büyük kardeşi yerine geçebiliyordu. Bu durumu Şeyh Cüneyd'in babası Şeyh İbrahim 1447 yılında vefat ettiğinde yerine kardeşi Cafer'in geçmesi örneğinde görmekteyiz. Bu

³⁰⁶ M. Fuat Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, İstanbul 1981, s. 286.

³⁰⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, TTK Yay., Ankara 1988, s. 268.

³⁰⁸ Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 5.

Şeyhler tarikatının bir yerde hem dini lideri hem de siyasi liderleri gibi faaliyet gösteriyorlardı. Şah İsmail, Safevî Devletini kurduktan sonra da durumun pek de değişmediğini görmekteyiz. Özellikle Şah İsmail'den sonra yerine Tahmasb'ın geçmesi bu durumu doğrular niteliktedir.

Hükümdarlık ünvanı ise Safevî Devleti kurulmadan önce Şeyh olarak kullanılmakla beraber Şah İsmail'in Safevî Devletini kurması ile beraber Farsça Hşay kelimesinden türediği düşünülen hüküm sürmek, hükmetme ve yönetme anlamına gelen Şah unvanının kullanıldığını görmekteyiz.³⁰⁹

2. Veliht

Şah Abbas'tan önceki hükümdarlar saltanatlarını borçlu oldukları, Kızılbaş reisleri ile dini liderlerinin eğilimlerini, fikirlerini daima göz önünde bulundurmak gibi bir mecburiyetleri söz konusu idi. Özellikle veliahtlar önceleri memleketleri idare etme hususunda tecrübe kazanabilmeleri için tıpkı Osmanlılarda olduğu gibi merkezden uzak yerlere gönderilirdi. Ancak bu gelenek Şah Abbas döneminden sonra değişerek sarayda yetiştirilmiş kimseler saltanata getirilirdi.³¹⁰

3. Vali (Beyler Beyi)

Şah Abbas döneminden önce önemli idari işlere Kızılbaşlar bakarken bu durum daha sonraki dönemlerde değişmiş; Luristan ve Gürcistan gibi yerlerin yönetimi oranın nüfuzlu şahsiyetleri arasından seçilmiş valilere veya Beyler-beyler (Ustundârân)'e verilmiştir. Valiliklerin sayısı başlıcaları Hûzistan ve Gürcistan olmak üzere dört idi. Kendi bölgelerinde büyük nüfuzları bulunan bu valilere tabi Han veya Gulâmbeg adı verilen küçük beyler bulunurdu. Valiler savaş zamanında merkeze bir miktar asker gönderirlerdi. Daha küçük bölgelerde ise Valinin nezareti altında Sultan adı verilen daha küçük idare memurları vardı. Bu idare memurları Şah tarafından tayin edilirdi. Valilerin emrinde üç idareci ve bir yardımcısı ile bir de vak'anüvis bulunurdu.³¹¹

³⁰⁹ V. F. Büchner, "Şah", İ.A., C.XI, MEB Yay, İstanbul 1979, s. 272.

³¹⁰ Tahsin Yazıcı, "Safevîler", İ.A., C. X., s. 57.

³¹¹ Tahsin Yazıcı, "Safevîler", İ.A., C. X., s. 57.

4. Halifetü'l- Hulefa

İlk defa olarak 1508 yılında Şah İsmail tarafından kurulan bir müessesedir. Safevî Devleti kurulmadan önce Safevî Tarikatı'nın fikirlerini yaymak amacıyla görevlendirilen halifelerin Safevî devleti kurulduktan sonra da bu görevi yerine getirmesi için görevlendirilen kimseler olduğu görülmektedir. Ancak bunlar Erdebil'e göre taşra sayılan grupların reislerinin üstü olarak atanırlardı.³¹² Halifetü'l- Hulefalar seçilirken Kızılbaş ve aynı zamanda Türk gruplarının imtiyazlı zümreleri içinden tayin edilmesine dikkat edilirdi. Anadolu Sûfilerinin başı olarak kabul edilen bu zatlar büyük nüfuz sahibi olup oldukça itibar kazanmışlardır. Zamanla siyasi sahneden kaldırılan bu müessese sonraları Sûfilerin işlerine bakan kâtipliğe dönüştü.³¹³

Halifeler Şîî propagandası yapmanın yanı sıra Anadolu'dan İran'a kitleler halinde kabile ve oymakları göç ettirirlerdi.³¹⁴ Ayrıca halifelerin "Nezir" ve "Sadaka" adıyla bilinen paraları oldukça gizli ve düzenli bir şekilde İran'a ulaştırırlardı.³¹⁵ Tüm bunların yanında halifeler isyan bile çıkarabiliyorlardı. Şah Kulu isyanı bunun en bariz örneğidir.³¹⁶

Halifetü'l-Hulefalara kısaca "Halife Begi" denirdi. Bilinen ilk halife beyi Taliş Hadim Beg olup Safevîlerin Bağdat Valisi olan bu zat Osmanlılarla yapılan Çaldıran savaşında hayatını kaybetmiştir.³¹⁷

5. Vezâret-i Buzurg

Devletin en mühim makamı Vezâret-i Buzurg (Vezir-i Âzam) olup, bu makama aynı zamanda İ'timâdu'l- devle ve Navvâb İrân Madâri de deniliyordu. Kızılbaş reislerinin hâkim olduğu devirlerde Vezir-i âzamin salâhiyeti az idi. Kızılbaş reislerinin nüfuzlarının azalması ile Vezir-i âzamin görevi önem kazanmaya başladı. Öyle ki onun mührü olmadan hükümdarın

³¹² Walther Hinz, *a.g.e.* s. 10; R. M. Savory, "The Office of Khalifat al- Khulefa Under The Safavids, LXXXV, 1965, s. 449.

³¹³ Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Safevî Devleti*, Bakü 1993, s. 81.

³¹⁴ Faruk Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu*, s. 4-5.

³¹⁵ Hoca Sadeddin, *Tacü't-Tevarih 3*, s. 345.

³¹⁶ Şinasi Altundağ, "Selim I", İ.A., C.X, İstanbul 1980, s. 431.

³¹⁷ Hoca Sadeddin, *Tacü't-Tevarih 4*, s. 202.

hiçbir hükmü muteber sayılmazdı. Devletin hemen hemen bütün işleri ile ilgili olan Vezir-i âzamdan sonra kurçî-başı gelirdi.³¹⁸ Safevî Tarikatı döneminde de mevcut olan ve kendisine Emirül- ümera denilen kurçî-başı³¹⁹ aynı zamanda Kızılbâş kabileleri döneminde başkomutan görevi gören merkezi yönetimin de birer parçası idi.³²⁰ Bunların emrinde sarık, kılıç, hançer, yay, mızrak, okluk, kalkan, zırh, ayakkabı, kadeh, üzengi, gem ve kuşçu kurçisi olmak üzere, on üç kurçî bulunuyordu. Ondan sonra kullar- ağası- başı, eşik- ağası- başı ve sarayın mali işleri ile uğraşan nâzir- i buyûtât vardı.³²¹

Nâzir- i buyûtât bir zamanlar yetkileri açısından bakıldığında Vezir-i âzam kadar yetkili idi. Divan- beyi adalet divanının reisi idi. Mir şikâr- başı idaresinde Kuş- hâne- ağası, Sagbân-başı, ve bin kadar avcı (şikârçi) bulunuyordu.³²²

Şâhın fermanlarını ve diğer resmi yazıları muhafaza etmek, yazmak ve vilayetlerden gelen haberleri Şah'a ulaştırmakla mükellef meclis- nuvîs ve maliye nâzırlığı vazifesini ifa eden Mustavfî'l- mamâlik bulunuyordu.³²³

Ayrıca haberleşme amaçlı kurulan ve Emevi, Abbasilerin Berid, Moğol ve İlhanlıların Yam olarak adlandırdığı teşkilata Safeviler Çaparhane demekte idiler.³²⁴

Safevî liderlerinin eğitimi ve onları geleceğe hazırlamaktan sorumlu kimselere Lala (Atabeg) ya da Dede denirdi ki Şah İsmail ve Şah Tahmasb'ın her birinin lalası olduğu gibi bir de dedeleri bulunmakta idi.³²⁵

II. Ordu

Safevîlerde ordu Şah İsmail dönemine kadar esas itibarı ile gönüllü tarikat müritlerinden oluşuyordu. Bu mürit ordusu ve mevcudu hakkında çok kesin bilgi olmamakla

³¹⁸ Tahsin Yazıcı, "Safevîler", İ. A., C.X, s. 57.

³¹⁹ Roger M. Savory, "The Principial of the safawid State During The Reign Of İsmâ'il I (907-30 / 1501-24)", Bulletin Of The School Of Oriental And African Studies, XXIII, London 1960, s. 101.

³²⁰ Roger M. Savory, " Some Notes On the Provincial Administration Of the Early Safawid Empire", BSOAS, XXVII, London 1964, s. 121.

³²¹ Tahsin Yazıcı, "Safevîler", İ.A., C. X, s. 57.

³²² Tahsin Yazıcı, "Safevîler", İ.A., C. X, s. 57.

³²³ Tahsin Yazıcı, "Safevîler", İ.A., C. X, s. 57.

³²⁴ Yusuf Hallaçoğlu, *XIV.- XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK Yay., Ankara 1998, s. 164, 165.

³²⁵ Shahi Ahmadov, *a.g.t.*, s. 50.

beraber ordu mevcudiyetinin on binleri bulduğu bilinmektedir. Hemen hemen ateşli silahları bulunmayan orduda korkunç derecede başarılı, vurucu süvari birlikleri bulunmakta idi.

Şeyh Haydar döneminde Safevî ordusunu diğer ülke ordularından farklı kılan en belirgin özelliği kızıl külah takmaları idi. Orduda görevli askerlerin niteliğine bakıldığında şeyhlerine son derece bağlı sufiler olup canla, inançla, ölümüne savaşıyorlardı. Bu durum Safevîlerin bazı savaşlarda galip gelmesini sağlamıştır. Ancak bu ordu her şeye rağmen düzenli bir ordu değildi ve Ak Koyunlu teşkilatına göre kurulmuş olan ordunun yetersizliği Çaldıran'da anlaşılmış olmasına rağmen bu durum Şah Abbas zamanına kadar giderilememiştir.³²⁶ Ancak özellikle Çaldıran savaşından sonra Safevîler'in Osmanlılar ile olan teması teşkilatlarının birçok bakımdan eksik olduğunun anlaşılmasına da neden oldu. Bundan dolayı da başta ordu olmak üzere Osmanlı idare usulü tatbik edilmeye başlandı.³²⁷

III. Safevîler Döneminde Sosyo- Ekonomik Hayat

Ak Koyunlu, Kara Koyunlu ve Safevî gibi toplumların yerleşik Osmanlı toplumuna göre daha bir göçebelik özelliklerine sahip olduğu bilinmektedir.³²⁸ Safevîlerde halk, hâkim tabaka ve orta tabaka olmak üzere başlıca iki grup şeklinde değerlendirilebilir. Hâkim tabakayı başlıca Şamlu, Ustaclu, Rumlu, Dulkadırlı, Avşar, Kaçar, Tekeli ve Humuslu gibi Türkmen kabileleri ile Tâliš, Rûzaki, Siyah Mansur, Pazûki, Ardalân gibi birkaç İran asıllı kabileler oluşturuyordu. Bunların devlet idaresindeki hâkimiyetleri Şah Abbas dönemine kadar devam etmiştir.³²⁹ Orta tabakayı ise daha çok tacirler, küçük sanat erbabı işçi ve çiftçiler oluşturuyordu. Devlet istediği vakit halkın mal ve mülkünü kendi tasarrufuna geçirebiliyordu. Arazi ise mahsuldar ve bayır olmak üzere ikiye ayrılıyordu. Mahsuldar arazi, devlete, hükümdara, hususi şahıslara ait arazi ile vakıf araziden oluşuyordu. Devlete ait arazinin gelirleri kumandanlara, askerlere ve mahallin amirine ve yardımcısına tahsis edilmişti. Şah'a ait arazinin çođu Horasan, Fars, Kirman ve Azerbaycan'da bulunuyordu. Bu arazilerin gelirleri tamamı Şah'a ve saraya veriliyordu. Vakıf mülkleri ise, Şiî ulemasına tahsis edilen bađ, ev, dükkân hamam, kervansaraylardan oluşup, Şiî ulemanın tasarrufu dışında ve her türlü müdahaleden masun idi. Hususi şahıslara ait arazi, sahiplerine ancak

³²⁶ Tahsin Yazıcı, "Safevîler", İ.A., C. X., s. 57.

³²⁷ Tahsin Yazıcı, "Safevîler", İ.A., C. X., s. 57.

³²⁸ Muammer Gül, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hâkimiyeti*, s. 56.

³²⁹ Tahsin Yazıcı, "Safevîler", İ.A., C. X., s. 59.

doksan dokuz yıl için tahsis edilmiş olup, bu müddet sonunda bu arazinin bir yıllık geliri devlete verilmek sureti ile tasarruf hakkı yenilenebilirdi. Bayır arazi şahın tasarrufunda bulunuyordu. Halk mahallin idare amirine müracaat etmek sureti ile muvakkat bir müddet için, bu araziden faydalanabiliyordu.³³⁰

Doğu Anadolu, Safevîler'in denetiminde bulunduğu sıralarda vergiler, Erzurum ve Pasin yaylalarına gelen Bozulus aşiretlerinden (Diyarbekir Ulusu), Safevîler 100 Koyundan bir koyun resm-i yaylak alırlardı. Bir de Çobanbeği Kakı gibi bir vergi de alınmakta idi ki; bu da 300 koyunda bir koyun olarak belirlenmişti. Bunları yanı sıra önceleri savaş sırasında, savaşların sıklığı nedeniyle de sürekli hale gelen Avarız ve Sürsat vergileri, bennâk ve Mücerret vergileri ile Bâd-ı Hevâ da alınan diğer vergilerdi.³³¹

IV. Safevîlerde Dini Hayat

XV. yüzyılın ortalarında Anadolu'daki göçebe ve köylülerin dini inançları hakkında net bir bilgiye ulaşılmamakla beraber medresenin etkisi dışında kalmış köylü ve göçebelerin önemli bir kısmının İslamiyet'in görünüşü altında Orta Asya'dan getirdikleri eski dinî inanç ve yaşayışlarını devam ettirdikleri bilinmektedir. Bu insanların dini hayatlarına "dede" unvanlı şahıslar hâkimdi. Safevî devleti kurulduktan sonra da bu dedeler İran'a gelen Moğolların Kam veya Şamanları gibi hanedan nezdinde de önem kazanmışlardır. Öyle ki Şah İsmail ve Tahmasb'ın her birinin lalası olduğu gibi oğullarından her birinin de lalası (Atabeg / Atalık) bulunmakta idi. Bunun yanı sıra bir de dedeleri bulunuyordu.³³²

XV. yüzyılda Anadolu'daki Şiiliğin köylü ve göçebeler arasında ne derecede yaygın olduğu ve bunun mahiyeti hakkında da kesin bir bilgi söz konusu değildir. Özellikle XVI. Yüzyıla kadar olan dönem için kaynakların yetersizliği nedeniyle kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Ancak o dönemde Anadolu'da yaşayan Kara Koyunluların resmen Şii olmasalar da Hz. Ali'ye ve evladına sevgi duydukları kullandıkları isimlerden anlaşılmaktadır. Öyle ki Bağdat hâkimi İsfahan Mirza on iki imam adına hutbe okutup sikke kestirmiştir.³³³

³³⁰ Tahsin yazıcı, "Safevîler", İ.A. C.X, s. 59.

³³¹ Tufan Gündüz, *a.g.e.*, s.129, 130.

³³² Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 7.

³³³ Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 9

Erdebil ve çevresinde kurulmuş olan Safevîyye Tarikatı ise ilk başlarda Sünnî bir tarikat olarak görülmektedir. Şeyh Safiyüddin' de aynı zamanda Halvetiyye tarikatı kurucusu İbrahim Zâhid Geylani'ye mürit olmuş yanında yetişmiş Sünnî bir zat idi. Ancak Şeyh Safiyüddin'in Seyyidlik iddiasında bulunması Şîîler için önemli olmakla beraber Safiyüddin bilinmeyen bir nedenle bu düşüncesini saklı tutuyordu. Ancak onun ölümünün ardından oğlu Sadreddin Musa'nın hacca gittiğinde soy zincirinin on iki imamdan yedincisine dayandığını onaylatması üzerine Safevîlerin Seyyidlik iddiası belirgin hale geldi. Bu durum devrin Şîî ileri gelenleri tarafından karşı tedbirler almayı gerektirmiş ise de tarikata Şîîlerin girişine engel olamamışlardır.³³⁴

Safevîlerde Şîîliğe ilginin artması Hoca Ali döneminde olmuştur. Timur üzerinde etkisi olduğu bilinen Hoca Ali Timur'un özellikle Ankara Savaşı sonrasında Anadolu'dan getirdiği binlerce esiri serbest bırakması neticesinde bunların bir kısmı tarikatına girerken bir kısmı da Anadolu'da tarikatının propagandasını yapmıştır. Şîîliği tam olarak Şeyh Cüneyd benimsemiştir. Bundan dolayı da amcası Cafer ile arası açılmıştır. Hatta Erdebil'i terk etmek zorunda kalan Cüneyd bu düşüncesinden dolayı Anadolu'da da kendisine bir yer edinmemiştir. Şeyh Haydar da bu hususta daha ileri giderek kendisine bağlı olan müritlerinin kıyafetlerine yeni düzenleme getirerek onların Kızılbaş olarak anılmalarını sağlamıştır. Şîîliği İran'da çok katı uygulayan ise Şah İsmail olmuştur. Çoğunluğu Sünnî olan İran'da görülmemiş bir zulümle Şîîliği kabul ettirmiştir. Tarihçi Kemal Paşazade'ye göre Şah İsmail Şîîliği kabul etmeyen annesini bile öldürtmüştür. O, bunları yaparken İran'da Şîî ulema bulunmadığı durumlarda Irak'tan ulemalar çağırarak meşru bir zeminde devrimini gerçekleştirmeye çalışmıştır.³³⁵

Anadolu'daki Kızılbaş Türkler özellikle Şeyh Cüneyd ve haleflerini Mehdi, Peygamber ve hatta Allah olarak görmüşlerdir. Bu anlayıştan dolayı da Şeyh veya Şahları uğruna her türlü fedakârlığa seve seve katlanmışlardır. Bu durum Safevî Devletinin kurulmasında ve yaşatılmasında çok önemli bir rol oynamıştır. Bundan da anlaşılacağı gibi İslamiyetin bu bölgeye gelişi çok yeni olmasa da Anadolu'daki köylü ve göçebelerin dini hayatlarında en belli başlı ilkelere bile, bir gelişme kaydedilmemiştir.

³³⁴ Behset Karaca, "a.g.m", s. 410.

³³⁵ Behset Karaca, "a.g.m", s. 410.

V. Mimari Eserler

İlk başlarda bir tarikat olan safevilerin, bu dönemde tarikat fikirlerini yaymaktan başka gayeleri olmadığından, henüz bir devlet de olmadıklarından mimari alanda eserler bırakamamışlardır. Daha çok göçebelik özelliklerini gösteren Safevîlerin, Şah İsmail'in devletini kurmasından sonra da bu anlamda çok fazla bir gelişme gösterememişlerdir. Çünkü Çaldıran yenilgisi ile kendisini içkiye veren Şah İsmail'in devlet meseleleri ile yakından ilgilenememesi, onun döneminde cedlerinin mezarlarını türbe haline getirerek müridlerinin ziyaretgâhı haline getirmek dışında çok fazla mimari esere rastlanmamaktadır. Safevîler'in bu anlamda bırakmış oldukları eserler, Sultaniyye'de ve Kazvin'de yaptıkları sanat eseri sayılabilecek bazı türbeler olabilmiştir.³³⁶

³³⁶ A. Zeki Velidi Togan, "Azerbaycan", İ.A., C. II., s. 112.

Sonuç

Adını Safiyüddin'in Erdebil'de kurduğu tarikattan alan Safevî Devleti'nin kuruluşu ile ilgili olarak yaptığımız çalışmalar sonucunda, Safevî Devleti kurulmadan önce, Anadolu'daki farklı inanış ve yaşayış biçimlerinin bir çatışma sebebi olmadığı, ancak Safevî Devleti'nin kuruluşu sırasında ve özellikle de Şeyh Cüneyd ve oğlu Şeyh Haydar döneminde bu durumun siyasi ve askeri çatışmalara dönüştüğü, mezhep farklılıklarının ise derinleştiğini görmekteyiz.

Şeyh Safiyüddin ile beraber Anadolu'daki durum tarikat müritliği şeklinde olmaktan öteye gitmemekle beraber, Safevîlerin siyasi maksatları anlaşılana kadar sadece merkezleri olan Erdebil'de değil, hemen bütün Ön Asya'da manevi etkilerinin bulunduğu kendilerine saygı ve sempati ile bakıldığı anlaşılmaktadır. Şeyh Safiyüddin'den sonraki süreçte ise Safevî Şeyhlerinin siyasi emellerinin değiştiği, özellikle Şeyh Cüneyd ile beraber Anadolu'daki Türkmen kitleleri arasında tarikat fikirlerinin yaygınlık kazanarak, Safevî propagandasına dönüştüğü görülmektedir. Ak Koyunlu, Kara Koyunlu, Osmanlı ve Karaman toprakları üzerindeki emelleri olduğundan bu durum Safevîlerin bu devletlerle zaman zaman karşı karşıya gelmelerine de neden oldu. Şeyh Cüneyd'in ölümünün ardından Şeyh Haydar ile birlikte siyasi emelleri devam eden Safevîlerin kılık kıyafetlerinde bir değişiklik yaratarak kendilerini Kızılbaş olarak sembolize ettikleri görülmektedir. Safevîler tarafından iftihar ve övünmenin sembolü olarak görülen Kızılbaş adı zamanla değişerek farklı anlamlar da kazanmıştır.

Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar Anadolu'daki Türkmenleri kendilerine öyle bir manevi bağla bağlamışlardı ki, bu insanlar onlara nerdeyse tapacak duruma gelmişlerdi. Bu durum Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar'ın ölümünden sonra da devam etmekle beraber Safevîlerin bu Militan Sufî ruhu ve davası, Şah İsmail dönemine kadar Anadolu, Suriye ve Türkmen kabileleri arasında yaşamaya devam etti. Şah İsmail ile beraber Safevî Devleti kurulduktan sonra, Safevî hâkimiyeti İran'ın diğer bölgelerini de içine alacak şekilde genişletildi. Arkasından iki yılını Diyarbekir'in fethine ayıran Şah İsmail sonunda 1514 yılında Çaldıran'da Osmanlılar tarafından ağır bir yenilgiye uğratıldı. Bu durum Şah İsmail'i

neredeysi İlah gibi gören müritlerinin kafasındaki Safevîlerin yenilmezlik inancının da silinmesine neden oldu. Böylece Safevîlerin yayılmacı politikaları da yerini savunmaya bırakmış oldu. Safevîlerin dış politikalarındaki bu değişiklik onların ayrıca doğu sınırında önemli şehirlerini de kaybetmelerine neden oldu. Bunun üzerine bir daha toparlanamayan Şah İsmail son on yılını devlet işlerine çok az vakit ayırarak geçirdi. Safevî Devleti ise varlığını Şah İsmail'in oğlu Tahmasb ve onun çocukları tarafından devam ettirdi.

Bibliyografya

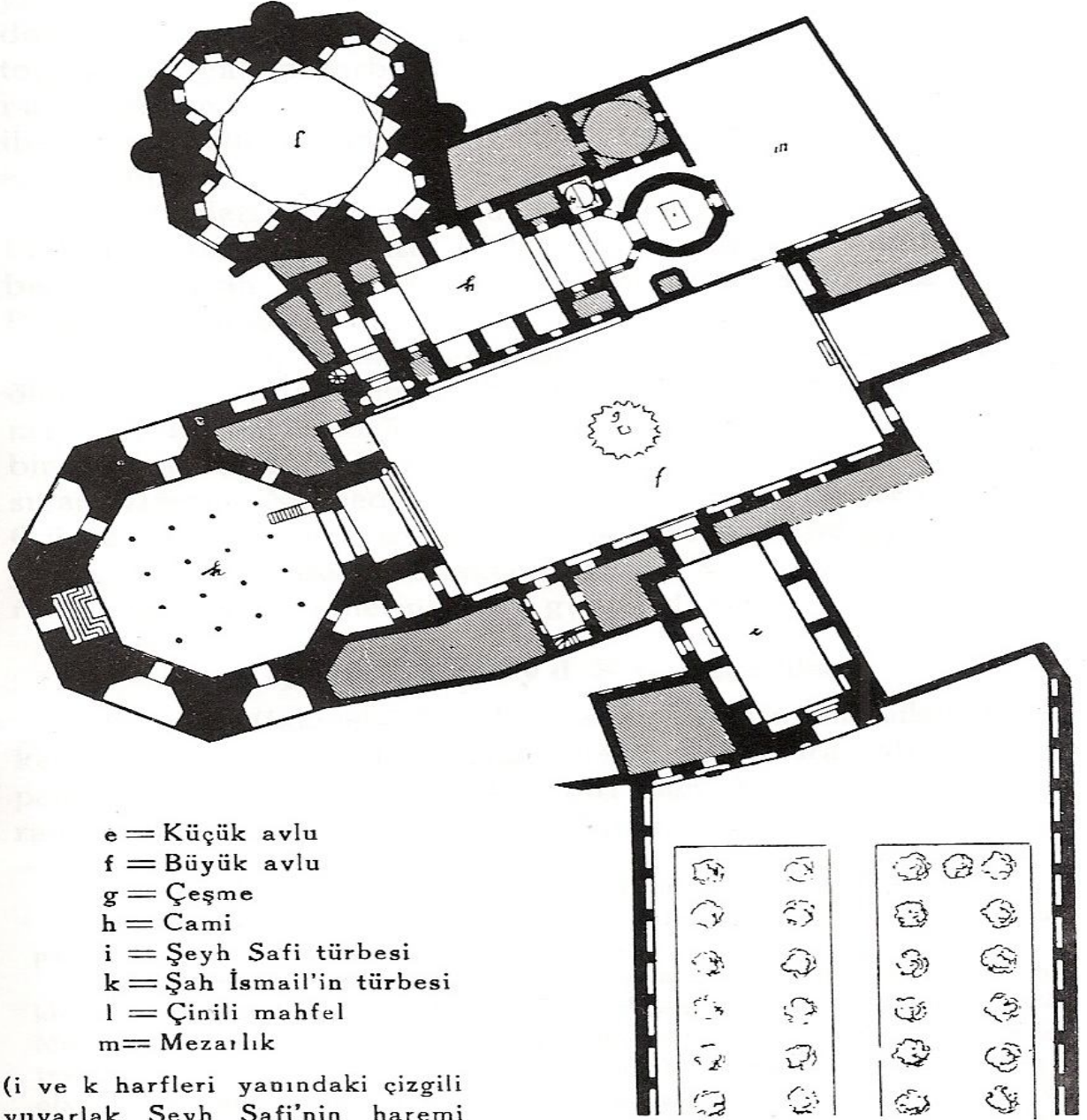
- ABBASLI, Mirza, "Safevîlerin Kökenine Dair", *Belleten*, C:XI.; sayı 157, Ankara 1976.
- AFYONCU, Erhan, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu II*, Yeditepe Yay. İstanbul 2005.
- AHMEDOV, Shahi, *Azerbaycan'da Şiiliğin Yayılma Süreci*, Yayınlanmamış doktora Tezi, Ankara 2005.
- AKA, İsmail, "Selçuklu Sonrası Orta Doğu'da Türk Varlığı", *Türkler*, C.VI, Yeni TürkiyeYay, Ankara 2002.
- ALİ EMİRİ EFENDİ, *Osmanlı Şark Vilayetleri*, Haz. Abdulkadir Yuvalı- Ahmet Hallaçoğlu, Erciyes Üniversitesi yay. Kayseri 1992.
- ALLOUCHE, Adel, *The Origins And Development Of The Otoman- Safavid Conflict*, Klaus Schwarz Verlag, Berlin 1983.
- ALLOUCHE, Adel, *Osmanlı- Safevî İlişkileri*, Çev. Ahmet Emin Dağ, Ankara Yayınları, İstanbul 2001.
- ALTUNDAĞ, Şinasi, "Selim I", İ.A. C.X, İstanbul 1980.
- AŞIK PAŞAOĞLU TARİHİ, Haz. Atsız, MEB Yayınları, İstanbul 1992.
- AŞIK PAŞA-ZÂDE, *Tevârih-i Al-i Osman*, Nşr. Ali Bey, İstanbul 1332.
- ATTAR, Aygün, "Ortaçağ Türk Diplomasi Tarihi Açısından Diyarbakır.(XI-XV. Yüzyıllar Arasında Güneydoğu Anadolu'nun Etnik ve Siyasi Tarihi üzerine Bir Deneme)", *I. Uluslar arası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri, Diyarbakır 2004*.
- ATİK, Kayhan, *Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman*, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 2001.
- AUBİN, J. "Etudes Safavides", *Journal of the Economic and Social History of The Oriend*, Vol. II, pt. I, Leiden 1959.
- BABINGER, Franz "Safiy-ed-din", İ.A, C.X., İstanbul 1996.
- BALA, Mirza, "Erdebil", İ.A, C.IV. İstanbul 1980.
- BARTHOLD, W. "Şirvan", İ.A, C.XI. Eskişehir 1997.
- BAYRAKTAR, Mehmet, *Bitlisli İdris*, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1991.
- BAYKARA, Tuncer, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay: 86, Seri: VII- Sayı: A.7, Ankara 1988.
- BEYSANOĞLU, Şevket, *Anıtları Ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi*, C. III, Ankara 2003. *Belleten*, C.XXXIX, say; 156
- BOYLE, John Andrev, "İran'ın Milli Bir Devlet Olarak Gelişmesi", Çev. Berin U. Yurdadoğ,
- BROWNE, Edward G. *A Literary History Of Persia*, Cambridge 1953.

- BÜCHNER, V. F. “Şah”, İ.A., C.XI, İstanbul 1979.
- ÇELEBİ, MEHMED HEMDEMİ, *Solak-Zâde Tarihi*, Haz. Vahid Çabuk, C.I, Kültür Bakanlığı Yay, Sevinç Matbaası, Ankara 1989.
- EBU BEKR-İ TİHRANÎ, *Kitab-ı Diyarbekiriya*, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 1999.
- EBU BEKR-İ TİHRANÎ, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK Yay.
- EFENDİYEYEV, Oktay *Azerbaycan Safevî Devleti*, Bakü 1993.
- EKİNCİ, Mustafa, *Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı*, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı yayınları No.16, Şanlıurfa 2001.
- EL-BELÂZURÎ, *Fütuhu'l Buldan*, Çev. Mustafa Fayda, Ankara 1987.
- ERAVCI, H. Mustafa, “Safevî Hanedanı”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.VI., Yeni Türkiye yay., Ankara 2002.
- ERDEM, İlhan, *Akkoyunlu Devleti Tarihi*, Birleşik Yayınevi. Ankara 2007.
- FRYE, R. N. “Ardabil”, C. I. E. I., Leiden 1967.
- GÖKBİLGİN, Tayyip, “Çaldıran”, İ.A. C.III, İstanbul 1980.
- GÖLPINARLI, Abdulkaki, *100 Soruda Türkiye’de Mezhepler ve Tarikatler*, İstanbul 1969.
- GÖLPINARLI, Abdulkaki, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiîlik*, İstanbul 1987.
- GÖLPINARLI, Abdulkaki, “Kızılbaş” İ.A, C. VII. İstanbul 1980.
- GÖYÜNÇ, Nejat, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, İstanbul 1969.
- GÖYÜNÇ, Nejat “Diyarbakır Beylerbeyliğinin ilk İdari Taksimatı”, *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi*, Sayı: 23 Mart 1969.
- GÜL, Muammer, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Moğol Hâkimiyeti*, Yeditepe Yay. İstanbul 2005.
- GÜNDÜZ, Tufan, *Anadolu’da Türkmen Aşiretleri*, Bilge Yayınları, Ankara 1997.
- HALLAÇOĞLU, Yusuf, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK. Yay. Ankara 1998.
- HAMD-ALLAH MUSTAWFÎ, *Nuzhat-Al- Qulub*, Translated By G. Le Strange, Leyden: E. J. Brill, London 1919.
- HAMMER, Joseph Van, *Osmanlı Tarihi*, C.I. Çev., Mehmet Ata Bugünkü Dile Özetleyerek Yeniden Yazan Abdulkadir KARAHAN, MEB yay. İst.1991.
- HAYDAR ÇELEBİ RUZNAMESİ, Baskıya Haz. , Yavuz Senemoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser.
- HİNZ, Whalter, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, TTK Yay. Ankara 1992.

- HOCA SADETTİN EFENDİ, *Tacü't- Tevarih 3*, Yalınlaştıran İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1979.
- HUART, Cl. "Haydar", İ.A., C.V., İstanbul 1988.
- İBN BATTUTA, *Seyahatname*, trc. Şerif Paşa, C. II, İstanbul 1933.
- İBN HALDUN, *Kitabü'l- İber*, C. V, Beyrut, 1951.
- İBN KEMAL, *Tevârih-i Âli Osman*, VII. Defter, Haz. Şerafettin Turan, TTK, Ankara 1991.
- İBN KEMÂL, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VIII. Defter, Haz. Ahmet Uğur, Ankara 1997.
- İNALCIK, Halil, *The Otoman Empire, The Classic Age 1300- 1600*, London 1997.
- KARACA, Behçet, "Safevi Devleti'nin Ortaya Çıkışı ve II. Bayezid Dönemi Osmanlı-Safevi İlişkileri", *Türkler Ansiklopedisi*, C.IX. Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002.
- KANTEMİR, Dimitri, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, Çev. Özdemir Çobanoğlu, Cumhuriyet Kitap Kulübü, İstanbul 1998.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1981.
- KUNT, İ. Metin, *Sancaktan Eyalete*, İstanbul 1978.
- KÜÇÜKDAĞ, Yusuf, "Safevîlerin Nesebine Farklı Bir Bakış", *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*,
- KÜTÜKOĞLU, Bekir *Osmanlı İnan Siyasi Münasebetleri I*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., No: 888, İstanbul 1962.
- LÜTFİ PAŞA, *Tevarih-i Al-i Osman*, Haz. Ali Bey, İstanbul 1990.
- MANTRAN, Robert, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*, Çev. Server Tanilli, İstanbul 1995
- MAZZAOUI, Michel M. *The Origins of Safawids*, Franz Steiner Verlag gmbh. Wiesbaden 1972.
- MUHAMMEDOĞLU, Aliyev Salih, "Erdebil", D.İ.A.,C.XI., İstanbul 1995
- MİNORSKY, V, *la Perse Entre la Turguie et Venise*, Paris 1933
- NİZAMEDDİN ŞAMİ, *Zafer-nâme*, trc. Necati Lugal, Ankara 1949.
- ONAT, Hasan, "Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine", Ankara 2003.
- ÖZTUNA, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi*, C.III, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1977.
- PAMUK, Bilgehan "Osmanlı-Safevî İlişkilerinin İlk Dönemlerinde Âmid (1514- 1515) Yıllarında Âmid Kuşatması), *I. Uluslar arası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri*, Diyarbakır 2004.
- PARMAKSIZOĞLU, İsmet, *Tarih boyunca Kürttürkleri ve Türkmenler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1983.
- PAYDAŞ, Kâzım, "Timurlu ve Türkmenlerin Şirvanşahlarla Olan Münasebetleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXV, sayı 40, Ankara 2006.

- PITCHER, D. Edgar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, Çev. B. Tırnakçı, İstanbul 2001.
- ROSS, E. Denison, The Early Years of Shah İsmail, *Journal Of The Royal Asiatic Society, London 1896*.
- SAKEL, Dean, “Ekthesis Kroniki'nin Ak Koyunlular'ın Çöküşü Ve Safeviler'in Doğuşu Hakkında Verdiği Bilgiler”, *I. Uluslar arası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri*, Diyarbakır 2004.
- SARAY, Mehmet, *Azerbaycan Türkleri Tarihi*, Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi Serisi I, İstanbul 1993.
- SARWAR, Ghulam, *History Of Shah İsmail Safawî*, Aligarh 1939.
- SAVAŞ, Saim, “Osmanlı-Safevî Mücadelesinin Toplumsal sonuçları”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.VI
- SAVORY, R.M. “The Office of Khalifat al- Khulefa Under The Safavîds”, LXXXV, 1965.
- SAVORY, R.M. “The Principlial of the Safawid State During The Reign Of İsmâ'il I (907-30 / 1501-24)”, *Bulletin Of The School Of Oriental And African Studies*, XXIII, London 1960.
- SAVORY, R.M. “ Some Notes On the Provincial Administration Of the Early Safawid Empire”, *BSOAS*, XXVII, London 1964.
- SAVORY, R.M., *İran Under The Safavids*, Cambridge, The University Press, 1980.
- SEFEROĞLU, Şükrü Kaya, *Türk Devletleri Tarihi*, Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları, Ankara 1986.
- ŞEREF HAN, *Şerefnâme*, Çev. Mehmet Emin Bozarslan, İstanbul 1990.
- ŞEŞEN, Ramazan, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1985.
- SEVİM, Ali, *Türkiye Tarihi I, (Fetihden Osmanlılara Kadar)*, TTK Yay.
- SEVİM Ali, *Türkiye Tarihi I*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK Yay.
- SEVGİN, Nazmi, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1982.
- SÜMER, Faruk, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkmenleri Rolü*, Ankara 1976.
- SÜMER, Faruk, *Kara Koyunlular*, TTK Yay., 1967.
- SÜMER, Faruk, *Oğuzlar*, İstanbul 1980.
- SÜMER, Faruk, “Ak Koyunlular”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Şubat 1986, sayı, 40.
- SÜMER, Faruk, “Safevî Tarihi ile İlgili İncelemeler”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı, 69, İstanbul, Aralık 1990.

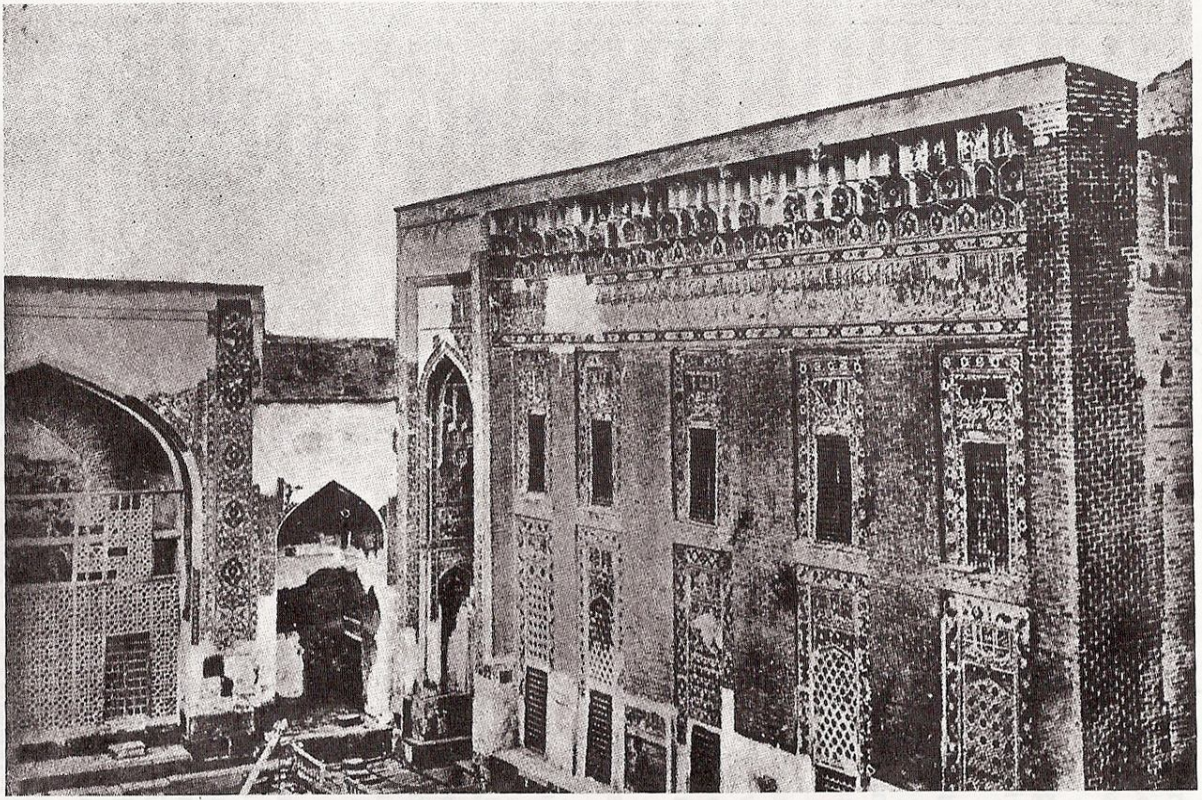
- TOGAN, A.Zeki Velidi, “Azerbaycan”, İ. A. C. II. İstanbul 1970.
- TOGAN, Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.
- UĞUR, Ahmet, *İdris-i Bitlisi ve Şükri-i Bitlisi*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1991.
- UĞUR, Ahmet, *Yavuz Sultan Selim*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yay., No: 2, Kayseri 1992.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.II. TTK. Yay. Ankara 1998.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Ak Koyunlu Kara Koyunlu Devletleri*, TTK Yay. Ankara 1984.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, TTK Yay, Ankara 1988.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “Bâyezit II”, İ.A. C.II, İstanbul 1980.
- ÜNAL, Mehmet Ali, *XVI. Yüzyılda Çemişkezek Sancağı*, Ankara 1999.
- ÜNAL, Mehmet Ali, “Diyarbakır’de Osmanlı Hâkimiyetinin Ve Diyarbakır Beylerbeyliğinin Kurulması”, *I. Uluslar arası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri*, Diyarbakır 2004.
- VARLIK, M. Çetin, “Ak Koyunlular”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. VIII. Kombassan Yay., Konya 1994.
- VARLIK, M. Çetin, “Karakoyunlular” *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. VIII., Kombassan Yay., Konya 1994.
- WOODS, John E, *300 yıllık Türk İmparatorluğu Akkoyunlular*, Haz. Sibel Özbudun-Necdet Sakaoğlu, İstanbul 1993.
- YAZICI Tahsin, “Şah İsmail”, İ.A. C.XI., İstanbul 1980.
- YAZICI Tahsin, “Safevîler”, İ.A., C.X, İstanbul 1980.
- YINANÇ, Mükrimin Halil, “Ak Koyunlular”, İ.A, C.I, İstanbul 1980.
- YINANÇ, Mükrimin Halil, “Cüneyd”, İ.A, C.III, İstanbul 1980.
- YINANÇ, Mükrimin Halil, “Cihanşah”, İ.A, C. III, İstanbul 1980.
- YINANÇ, Mükrimin Halil, Diyarbakır”, E.İ, vol.II, Leiden 1983.

- e = Küçük avlu
 f = Büyük avlu
 g = Çeşme
 h = Cami
 i = Şeyh Safi türbesi
 k = Şah İsmail'in türbesi
 l = Çinili mahfel
 m = Mezarlık

(i ve k harfleri yanındaki çizgili yuvarlak Şeyh Safi'nin haremi Bibi Fatma'nın merkadidir)

Erdebil'de Safevî tarikati mabedinin plânı

Erdebil mabedindeki büyük avlanun görünüşü

(Soldaki eski Şeyh Safi camisi, sağdaki XVI. yüzyıldan kalma ikinci caminin dış duvarıdır)

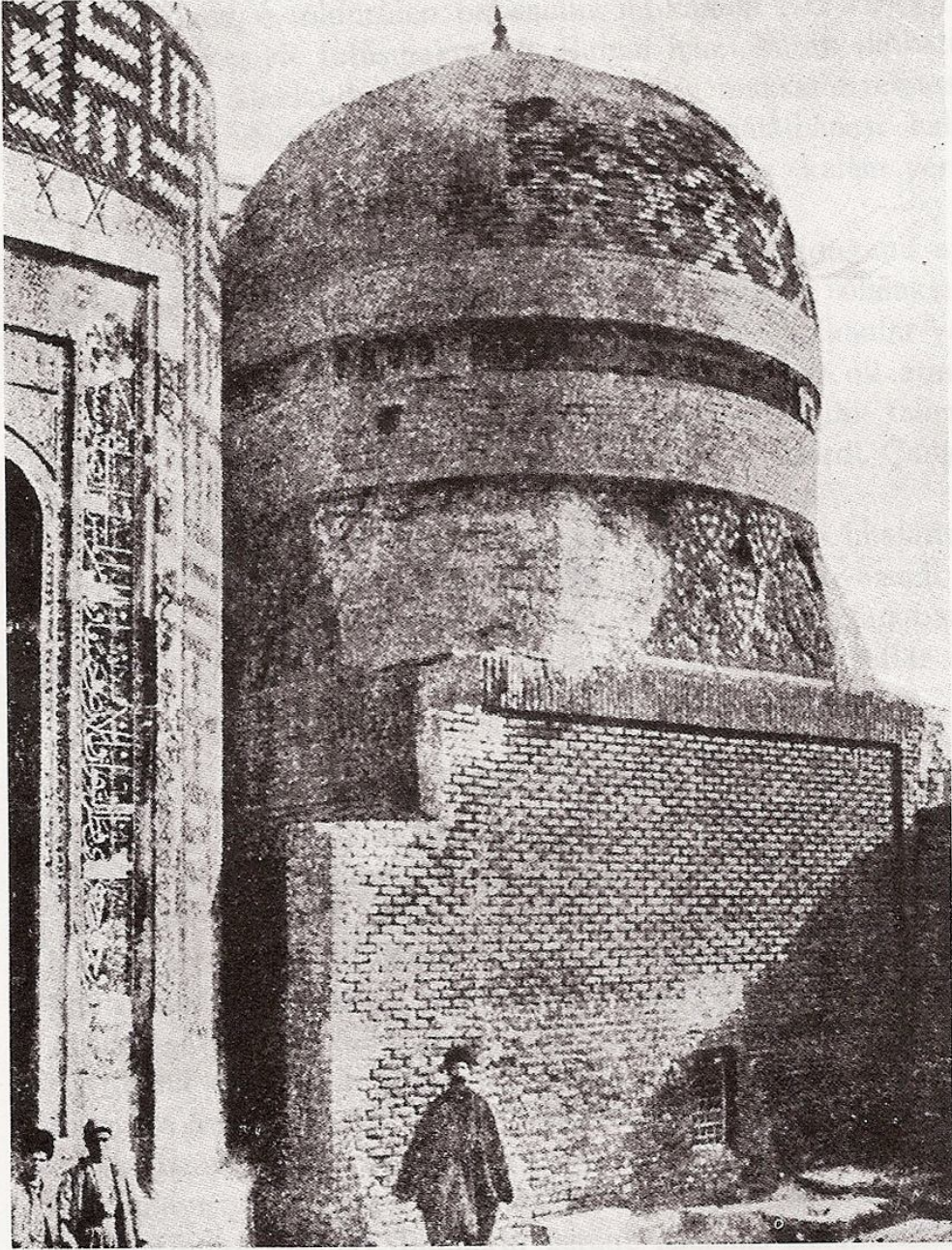
F. Sarre, *Ardabil*, levha V

Erdebil'de Şeyh Safi Türbesi

(XIV. yüzyıl ortası)

F. Sarre, *Ardabil*, levha XII.

**Erdebil mabedinde Şeyh Safi haremi Bibi Fatma'nın
türbesi**

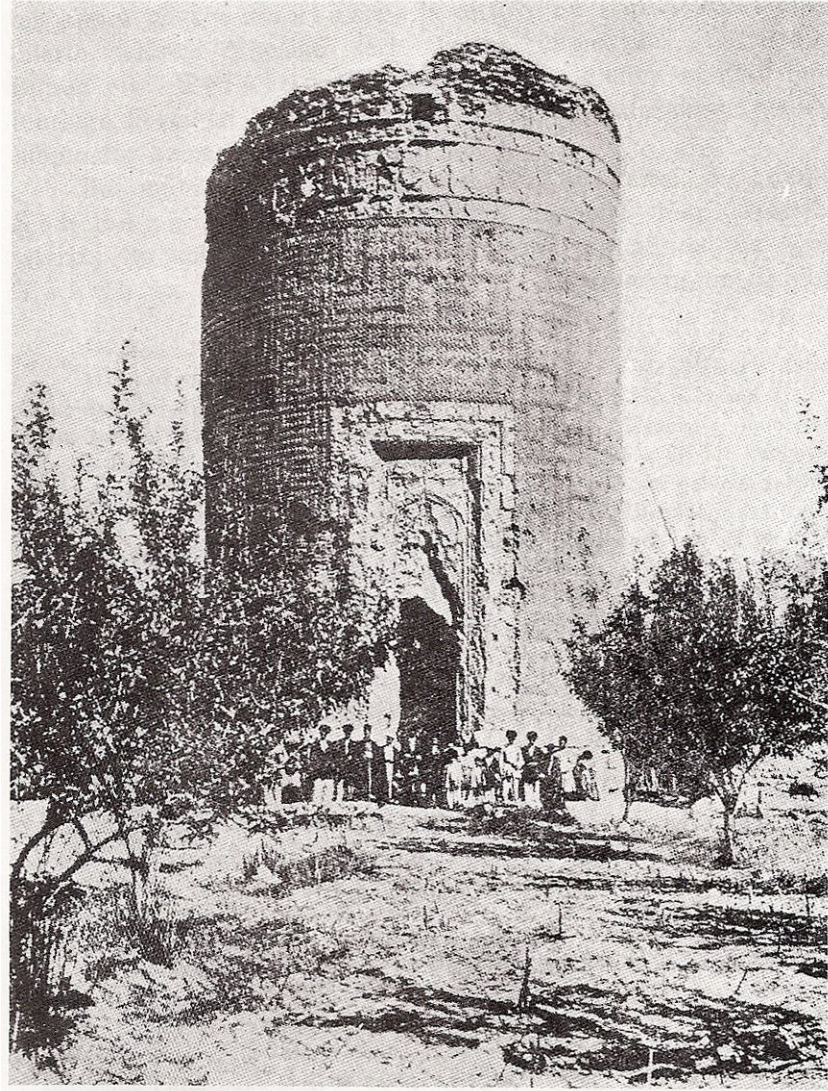
(Soldaki Safi'nin kendi merkadidir)

F. Sarre, *Denkmaeler persischer Baukunst*, metin C. I. res. 39, s. 42.

Haydarî taç resimli XVI. yüzyıl İran ipeklisi

T. Leman Hare'nin yayınladığı "Apollo", -- *A. Journal of the Arts* isimli kitabının XIII. cildinden alınmıştır.

Erdebil civarında Kiyav'da Şeyh Haydar türbesi

(XVI. yüzyıl başlangıcı)

J. de Morgan, *Mission Scientifique en Perse*, C. I, levha XLIV, S. 348

Safevî ordusunun Kür ırmağını geçişi